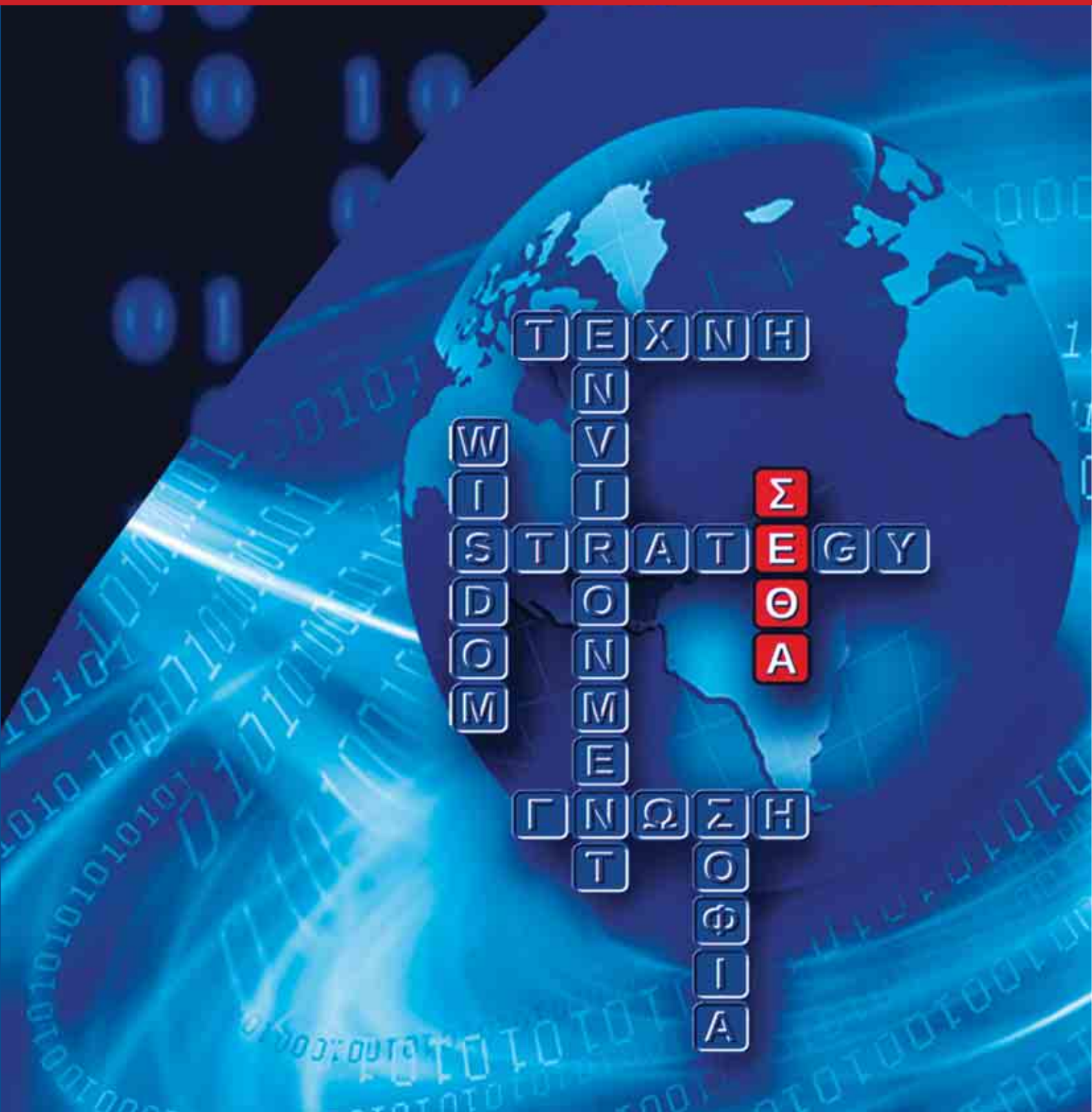


ΣΧΟΛΗ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΜΥΝΑΣ



# ΑΘΗΝΑ

ΙΟΥΛΙΟΣ-ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2022 ΤΕΥΧΟΣ 53



ΓΡΑΦΕΙΑ

ΚΤΗΡΙΟ ΣΧΟΛΗΣ  
ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΜΥΝΑΣ

Ευελπίδων 6 και  
Μουστοξύδη

Τηλ.: 2108896563 ή 43  
Fax: 2108896545  
e-mail: res3@hndc.mil.gr

ΕΚΔΟΤΗΣ  
ΤΜΗΜΑ ΜΕΛΕΤΩΝ-  
ΕΡΕΥΝΩΝ ΤΗΣ ΣΕΘΑ  
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ-ΣΥΝΤΑΞΗ

Ταξχος (Ι) Γρηγόριος Θεοχαρίδης  
Σμχος (Ι) Ιωάννης Φυτάς  
Σχης (ΠΖ) Γεώργιος Ξενουλέας  
Σχης (ΠΖ) Δημήτριος Λαμπρινάκος  
ΜΥ Α' Ελευθερία Κατσαρού  
ΜΥ Α' Δρ. Πανωραία Γαϊτάνου

ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΟ-  
ΕΚΤΥΠΩΣΗ-  
ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ

Τυπογραφείο Ελληνικού  
Στρατού (ΤΥΕΣ)

ΔΙΑΝΟΜΗ

Υπουργεία, Γενικά Επιτελεία,  
Στρατιωτικοί Σχηματισμοί,  
ΓΕΕΦ, Στρατιωτικές Σχολές,  
Σπουδαστές ΣΕΘΑ,  
Ινστιτούτα και Ερευνητικά Ιδρύματα,  
Ενώσεις Αποστράτων

## ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

### Χαιρετισμός κ. Διοικητού ΣΕΘΑ

### Σημείωμα Έκδοσης

### Άρθρα

Δρ. Διονύσιος Δ. Γεροντογιάννης	4
Ειρήνη Χειλά Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Πειραιά	13
Δρ. Αθανάσιος Θ. Κοσμόπουλος	19
Γρηγόρης Λάζος, Ομότιμος Καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο. & Νίκος Γαβαλάκης, Εγκληματολόγος PhD.	28
Δρ. Ιωάννης Σ. Παπαφλωράτος	40
Δρ Σπύρος Κατσούλας	50

### Καινοτομία

Σμχος (ΜΗ) Αδαμάντιος Μητσotάκης	58
Σμχος (ΜΑ) Χρήστος Φλέσσας	62
Σχης (ΠΒ) Ορέστης Παπαδόπουλος	67

### Βιβλιοπαρουσίαση

Αλέξης Παπαχελάς, Ένα Σκοτεινό Δωμάτιο 1967-1974	72
Richard Haass «Ο Κόσμος Σήμερα. Μια σύντομη εισαγωγή στην παγκόσμια πολιτική»	73

### Εργασίες Σπουδαστών

Του Σχη (Ο) Ηλία Χατζηχαμπέρη Σπουδαστή 73 <sup>ης</sup> ΕΣΦΔΠ.	74
---	----

### Δραστηριότητες

Ημερίδα «Η ισότητα των φύλων στις Ε.Δ.»	88
---	----

### Τελετές ΣΕΘΑ

Τελετή Απονομής Πτυχίων Αποφοίτων Μεταπτυχιακού Πανεπιστημίου Plymouth	90
Τελετή Έναρξη Φοίτησης 13ης ΕΣΦΕΑ	91
Τελετή Αποφοίτησης 12ης ΕΣΦΕΑ	92
Τελετή Έναρξη Φοίτησης 7ου ΔΣΣ	93
Έναρξη φοίτησης 75ης ΕΣΦΔΠ	94

### Επισκέψεις-Ομιλίες

Προσωπικότητων & Ξένων αντιπροσωπειών	95
---------------------------------------	----

## Χαιρετισμός Διοικητού ΣΕΘΑ Αντιστράτηγου Αναστασίου Σπανού

Αγαπητοί Αναγνώστες

Με την ευκαιρία έκδοσης του 53 τεύχους του περιοδικού «ΑΘΗΝΑ» θα ήθελα να αναφερθώ στην ουσιαστική προσπάθεια του προσωπικού της Σχολής για την αναβάθμιση της παρεχόμενης εκπαίδευσης στο εκπαιδευόμενο προσωπικό, που την παρούσα χρονική περίοδο απαρτίζουν Αξιωματικοί τόσο από τη χώρα μας (ΕΔ - ΕΛ.ΑΣ - ΛΣ-ΕΛ.ΑΚΤ), όσο και από την Αίγυπτο, τη Βόρεια Μακεδονία, τη Βοσνία και Ερζεγοβίνη, τη Βουλγαρία, τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα, την Ιορδανία, την Κύπρο, τη Σαουδική Αραβία, καθώς και Μονίμους Υπαλλήλους διαφόρων Υπουργείων.

Όπως καλά γνωρίζετε οι ραγδαίες εξελίξεις την τρέχουσα χρονική περίοδο που παρατηρούμε στο γεωστρατηγικό χώρο, όπου το απίθανο γίνεται πιθανό με κύρια χαρακτηριστικά την αβεβαιότητα, την πολυπλοκότητα και την αστάθεια, τα οποία σε συνδυασμό με την κλιματική αλλαγή, τα ακραία καιρικά φαινόμενα και την υφιστάμενη ενεργειακή κρίση, διαμορφώνουν ένα εκρηκτικό μείγμα με απρόβλεπτες και πιθανώς ανεξέλεγκτες συνέπειες. Όλα τα ανωτέρω καθιστούν σήμερα την εκπαίδευση του προσωπικού αναγκαία όσο ποτέ, με δυνατότητα κάλυψης όλου του φάσματος της στρατιωτικής γνώσης, από τη γεωπολιτική και στρατηγική θεωρία, έως τη διοίκηση και το χειρισμό του προσωπικού με τα νέα δεδομένα των κοινωνικών επιστημών και της ψυχολογίας.



Η φιλοσοφία της εκπαίδευσης όλα τα χρόνια λειτουργίας της Σχολής βασίζεται στην πνευματική και ακαδημαϊκή ελευθερία, καθώς και στην παροχή όλων εκείνων των ερεθισμάτων, που προκαλούν το ενδιαφέρον των σπουδαστών για περαιτέρω σπουδή και έρευνα.

Για το λόγο αυτό η Σχολή δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στην παρεχόμενη εκπαίδευση, προκειμένου οι σπουδαστές της να αποκτήσουν βαθιά γνώση και ανθεκτικότητα, καθώς να αναπτύξουν δεξιότητες και μεθοδολογικά εργαλεία, που θα τους επιτρέψουν να ανταποκριθούν στις σύγχρονες απαιτήσεις και προκλήσεις, αλλά και την εξειδικευμένη γνώση για την αντιμετώπιση ανάλογων προκλήσεων του μέλλοντος, που όμως για να επιτευχθεί το επιθυμητό αποτέλεσμα η διαδικασία είναι δύσκολη και επίπονη και:

- **Απαιτεί** μελέτη και επιμέλεια.
- **Απαιτεί** πρωτότυπη σκέψη και καινοτόμες ιδέες.
- **Απαιτεί** όχι προκατασκευασμένες γνώμες και «ξύλινη» γλώσσα.
- **Απαιτεί** όπως είχε πει και ο Άλμπερτ Αϊνστάιν την εξάσκηση του μυαλού να σκέφτεται.

Με γνώμονα τα παραπάνω, είμαι απόλυτα πεπεισμένος ότι οι σπουδαστές με τη σκληρή δουλειά θα αποκτήσουν όλα εκείνα τα απαραίτητα εφόδια για να ανταποκριθούν με επιτυχία της Υψηλής Αποστολής μας, συμμετέχοντας με μικρές καθημερινές νίκες στην διαμόρφωση του μέλλοντος, ώστε να μην επιτρέψουμε να μας διαμορφώσει αυτό.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να σημειώσω, ότι οι πολεμικές αρετές, η ανδρεία, η αποφασιστικότητα, τα σωματικά προσόντα, το υψηλό φρόνημα, το ακμαίο ηθικό, σε συνδυασμό με την γνώση και την επιστήμη, θα επιφέρουν το βέλτιστο αποτέλεσμα, όπως άλλωστε αναφέρεται και στο έμβλημα της Σχολής με την Θεά Αθηνά και το ρητό «Σοφία και Τέχνη».

Ολοκληρώνοντας τον χαιρετισμό μου, ως Διοικητής της Σχολής Εθνικής Άμυνας και εκ μέρους του συνόλου του προσωπικού της Σχολής, σας διαβεβαιώ, ότι με παρακαταθήκη το έργο των προγενέστερων, στο οποίο οφείλουμε να «χτίζουμε» και παράλληλα να εξελίσσουμε και με την στήριξη των προϊσταμένων μας, θα συνεχίσουμε άοκνα τις προσπάθειές μας για ολιστική και ποιοτική εκπαίδευση και αναβάθμιση της Σχολής.

Με τις σκέψεις αυτές, εύχομαι:

- Υγεία, ψυχικό σθένος, αισιοδοξία και ευόδωση κάθε προσδοκίας.
- Γόνιμες και εποικοδομητικές σπουδές στους σπουδαστές.
- Πρόοδο και επιτυχίες στις Ένοπλες Δυνάμεις.
- Ειρήνη και ευημερία στην Πατρίδα μας.
- Καλή ανάγνωση των ενδιαφερόντων άρθρων, που φιλοξενεί το περιοδικό μας.

Με σεβασμό στο έργο που επιτελείται,

Αναστάσιος Α. Σπανός  
Αντιστράτηγος

## Σημείωμα Έκδοσης

Το άναρχο διεθνές περιβάλλον είναι κάτι που μας εκπλήσσει διαρκώς με τις ανατροπές και την έκβαση των γεγονότων στη διεθνή σκηνή. Η ανακοπή της ρωσικής προέλασης στις Ουκρανικές πεδιάδες καθώς και η αντεπίθεση που συνετέλεσε στην ανακατάληψη τμήματος των χαμένων εδαφών από τους Ουκρανούς, σίγουρα δεν θα μπορούσε να είχε προβλεφθεί στην αρχή αυτής της εισβολής. Με όμοιο τρόπο, κανείς δεν μπορεί να προβλέψει με σιγουριά, τόσο το τελικό αποτέλεσμα, όσο και την ανακατανομή ισχύος των υπολοίπων δρώντων στη συγκεκριμένη περιοχή του πλανήτη αλλά και παγκόσμια. Η διαρκής μελέτη της στρατηγικής και των διεθνών σχέσεων σε όλες τους τις εκφάνσεις, σίγουρα είναι ένα ισχυρό εργαλείο ανάλυσης της πραγματικότητας. Συνδυαζόμενο πάντα με την κατάλληλη «πρώτη ύλη» που είναι κατά βάση τα ορθά δεδομένα, μπορούν να οδηγήσουν σε σωστές εκτιμήσεις και να αποσαφηνίσουν την ομίχλη που περιβάλλει τον πόλεμο.

Στο πλαίσιο της διαρκούς προσπάθειας για τη βελτίωση της έκδοσης, πραγματοποιήθηκε αύξηση του αριθμού των άρθρων καθώς και των τομέων ενδιαφέροντος. Επιπλέον προστέθηκε μια νέα ενότητα με τον τίτλο Καινοτομία, όπου θα φιλοξενούνται αντίστοιχα άρθρα, καθώς η Σχολή θεωρεί ότι η καινοτομία αποτελεί ουσιαστικό συστατικό της στρατηγικής. Το εισαγωγικό άρθρο του παρόντος τεύχους είναι μια ανάλυση για τη διαχείριση κρίσεων του Αντγου ε.α. Δρ. Διον. Γερωντογιάννη. Στη συνέχεια ακολουθεί το άρθρο της καθηγήτριας του ΠΑΠΕΙ κας Ειρήνης Χειλά με αντικείμενο την ηγεσία και την εξωτερική πολιτική. Ο Δρ. Αθανάσιος Κοσμόπουλος του Υπουργείου Ψηφιακής Διακυβέρνησης με το άρθρο του αναλύει τις υβριδικές επιχειρήσεις στο πλαίσιο της Ευρώπης. Ακολουθώντας και με δεδομένο ότι οι κοινωνικές εξελίξεις επηρεάζουν λιγότερο ή περισσότερο εμφανώς τη λειτουργία του κράτους και τη συμπεριφορά του στο διεθνές πεδίο, παρατίθεται ένα άρθρο με κεντρικό θέμα τις γυναικοκτονίες του ομότιμου καθηγητή του Παντείου Πανεπιστημίου κ. Γρηγόρη Λάζου και του Δρ. εγκληματολογίας κ. Νίκου Γαβαλάκη. Στη συνέχεια ο Δρ. Ιωάννης Παπαφλωράτος στο άρθρο του αναλύει την επιρροή του τύπου στις πολιτικοστρατιωτικές εξελίξεις μέσα από παραδείγματα, ενώ την «παραδοσιακή» ενότητα των άρθρων κλείνει ο Δρ. Σπύρος Κατσούλας με άρθρο του για την ήπια ισχύ.

Στη συνέχεια ακολουθεί η νέα ενότητα με πρώτο άρθρο αυτό του Σμχου (ΜΑ) Αδαμαντίου Μητσοτάκη, που αφορά την καινοτομία στο ΝΑΤΟ. Ακολουθεί το άρθρο του Σμχου (ΜΗ) Χρήστου Φλέσσα με θέμα τα αυτόνομα συστήματα και την τεχνητή νοημοσύνη στο μελλοντικό πεδίο της μάχης. Η ενότητα κλείνει με το άρθρο του Σχη (ΠΒ) Ορέστη Παπαδόπουλου επιτελούς της ΣΕΘΑ με θέμα το Στρατηγικό Παίγνιο με βάση το σκάκι που ανέπτυξε ο ίδιος και ήδη δοκιμάζεται ως βοήθημα στη Σχολή. Στη στήλη Βιβλιοπαρουσίαση, που εγκαινιάστηκε στο προηγούμενο τεύχος ο Καθηγητής κ. Κ. Κολιόπουλος παρουσιάζει το βιβλίο του Αλέξη Παπαχελά «Ένα Σκοτεινό δωμάτιο 1967-1974» και η Καθηγήτρια κα Ε. Χειλά παρουσιάζει το βιβλίο του Richard Haass «Ο Κόσμος Σήμερα. Μια σύντομη εισαγωγή στην παγκόσμια πολιτική». Το τεύχος ολοκληρώνεται με την εργασία του Σχη (Ο) Ηλία Χατζηχαμπέρη σπουδαστή της 73ης ΕΣ με θέμα τον ρόλο της Τουρκίας στον πρόσφατο πόλεμο στο Ναγκόρνο Καραμπάχ, ενώ ακολουθεί πλούσιο φωτογραφικό υλικό από τις δραστηριότητες της Σχολής κατά το δεύτερο εξάμηνο του τρέχοντος έτους.

Καλή ανάγνωση

Ταξίαρχος (Ι) Γρηγόριος Θεοχαρίδης

Διευθυντής Σπουδών

## Διαχείριση Κρίσεων: Μία εννοιολογική προσέγγιση για την καλύτερη κατανόηση των κρίσεων, στο σύγχρονο στρατηγικό και επιχειρησιακό περιβάλλον

Δρ. Διονύσιος Δ. Γεροντογιάννης  
Αντιστράτηγος ε.α.

Διδάκτωρ Πανεπιστημίου Αιγαίου στη θεματική  
Ενότητα της Διαχείρισης Κρίσεων

Adjunct Faculty and Coordinator of Module  
“Leadership and Decision Making” Open  
University of Cyprus

Προς έκαστα δει εχθρόν ή φίλον μετά καιρού  
γίνεσθαι.

μφ.: Σε όλα τα πράγματα πρέπει να γίνεται κανείς  
εχθρός ή φίλος, ανάλογα με τις περιστάσεις.

Θουκυδίδης, 460-394 π.Χ., Αθηναίος ιστορικός

### 1. Εισαγωγή

Είναι γνωστό, από έναν μεγάλο αριθμό μελετών που έχουν δημοσιευθεί τα τελευταία χρόνια, ότι η έννοια της διαχείρισης κρίσεων ως ρυθμιστικός παράγοντας διατήρησης της βιωσιμότητας οργανισμών ή κρατικών οντοτήτων απέκτησε αρκετά μεγάλη σηματικότητα, τόσο οργανωτικά μέσω της θεωρητικής προσέγγισης, όσο και εφαρμοστικά στο στρατηγικό και επιχειρησιακό περιβάλλον (Linnenluecke & Griffiths, 2009).

Για τους οργανισμούς ή τις κρατικές οντότητες οι κρίσεις συχνά αποπνέουν μία διαρκή απειλή για τη σταθερότητα των λειτουργικών συστημάτων τους, με την αμφισβήτηση να τίθεται σε θεμελιώδεις αρχές λειτουργίας όπως είναι οι στρατηγικές που υλοποιούνται και οι δράσεις που επιλέγονται να εφαρμοστούν, σύμφωνα πάντα με τους διατιθέμενους πόρους και με τον παράγοντα κίνδυνο να ελλοχεύει στην εκπλήρωση των στόχων και των προτεραιοτήτων τους, συμπερι-

λαμβανομένης της οργάνωσης, της φήμης/εικόνας, της νομιμότητας, του κόστους των επιχειρησιακών ενεργειών και τελικά της ίδιας της επιβίωσης τους (Ulmer & Sellnow, 2002).

Ο Porter στις αρχές της δεκαετίας του 1980, μέσω της θεωρίας των πόρων και των ικανοτήτων, όρισε τη διάσταση του ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος [(αγγλ.) competitive advantage] ως κύριο μηχανισμό της επιβίωσης ενός οργανισμού ή μιας κρατικής οντότητας στο στρατηγικό και επιχειρησιακό περιβάλλον που δραστηριοποιείται.

Παρατηρείται, λοιπόν, ένας κοινός τόπος έρευνας που εστιάζει στη βιωσιμότητα των οργανισμών ή κρατικών οντοτήτων, δηλαδή την προστασία τους μέσω της άμυνας και ταυτόχρονα της ενεργητικής παρουσίας τους στον επιχειρησιακό χώρο. Αυτός ο κοινός τόπος περνά μέσα από τον αγώνα που δίδουν οι οργανισμοί ή κρατικές οντότητες για την απόκτηση του ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος, σε ένα στρατηγικό και επιχειρησιακό περιβάλλον που παρουσιάζει πολλούς κινδύνους και αρκετές προκλήσεις αναφορικά με τη διατήρηση της σταθερότητας, όπου οι πόροι που διαθέτουν, οι στρατηγικές που υλοποιούν και τέλος οι επιχειρησιακές δράσεις που αναπτύσσουν, να αποτελούν τον ακρογωνιαίο λίθο της ίδιας της επιβίωσής τους.

Αν και για τη διατήρηση της βιωσιμότητας οργανισμών ή κρατικών οντοτήτων λαμβάνεται υπόψη ένα σύνολο από αναλύσεις και μέτρα, ώστε σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης (ή κρίσης) οι λειτουργίες να διεκπεραιώνονται ομαλά ή σε περίπτωση διακοπής τους ο χρόνος επαναφοράς τους στην κανονικότητα να είναι περιορισμένος, ώστε να τίθενται σε λειτουργία και πάλι οι δραστηριότητες στον επιχειρησιακό χώρο, εν τούτοις ο βαθμός επίτευξης των επιδιωκόμενων αποτελεσμάτων κάθε φορά, όπως διαφαίνεται, παραμένει σε επίπεδα που χρήζουν περαιτέρω βελτίωσης.

### 2. Η πορεία του εννοιολογικού πλαισίου της Κρίσης

Ο όρος κρίση με το νόημα της παθογένειας ή κακής τροπής μιας κατάστασης, εισάγεται στη σύγχρονη σκέψη τον 19ο αιώνα κυρίως από το χώρο της οικονομίας. Κάθε φορά που ξεσπούσε στην οικονομία μία κρίση, περιορισμένη εκείνη την εποχή σ' έναν μόνο τομέα την υφαντουργία, οι θεωρητικοί της εποχής μέσα

από την ιδέα του διαλεκτικού υλισμού και βασιζόμενοι στην αντίληψη της εξέλιξης του φυσικού κόσμου με την εμφάνιση χαρακτηριστικών που βρίσκονται σε νέα στάδια ανάπτυξής τους (Jordan, 1967), αναρωτιούνται αν επρόκειτο για κυκλική ή δομική κρίση, για κρίση παροδική ή για την τελική κρίση που επέρχεται από τη διάκριση μεταξύ φύσης και πολιτισμού. Η προσέγγιση στην εστίαση αυτή, αναφορικά με το συνδυασμό της κρίσης και της οικονομίας, συνεχίσθηκε και μετά για αρκετά χρόνια. Χαρακτηριστική περίοδος αποτελεί αυτή, μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου μέχρι και τη δεκαετία του '70, όπου η προσπάθεια για ανάπτυξη βασιζόταν στην εύστοχη διαχείριση μιας οικονομικής κρίσης (Ramon, 1980). Σ' αυτήν την σκέψη στηρίχθηκε και η Ευρώπη, γενικότερα, μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '90.

Από τις αρχές της δεκαετίας του '90 και μετά, άρχισε να διαφαίνεται μία άλλη διάσταση της έννοιας κρίση με την αναγκαιότητα για τη διαχείρισή της, να ξεπροβάλλει ορατά στον ορίζοντα διευρύνοντας το πεδίο της και πέραν αυτού της οικονομίας. Η έμφαση, πλέον, μετατοπίζεται στην αξία της γρήγορης και εύστοχης αντιμετώπισης της, από όπου και να προέρχεται αυτή. Μεγάλη σημασία δίδεται στον τρόπο με τον οποίο μία γρήγορη αντίδραση, βοηθά έναν οργανισμό ή μία κρατική οντότητα να ελέγξει την κρίση που βιώνει (Hearit, 1994).

Από το 1995 και μετά, αρχίζει να διαμορφώνεται ένα νέο πεδίο αναφορικά με την αντίληψη για τη διαχείριση της κρίσης. Δηλαδή, απεμπλέκεται πλήρως η έννοια από την οικονομία, που μέχρι τότε κατείχε την πρωτοκαθεδρία και εξαπλώνεται σε όλο το λειτουργικό πλαίσιο δράσης των οργανισμών ή κρατικών οντοτήτων. "Έτσι, άρχισαν να διαγράφονται στη σκέψη, στο σχεδιασμό, στη δράση και στις αποφάσεις των ηγετών οργανισμών ή κρατικών οντοτήτων ερωτήματα όπως, πως θα αποφύγουμε την κρίση; πως θα προετοιμασθούμε ώστε να την αντιμετωπίσουμε; πως θα την αναγνωρίσουμε; πως μπορούμε να βρούμε λύσεις ώστε να την επιλύσουμε; και τέλος εάν μπορούμε να έχουμε οφέλη από αυτή και όχι μόνο ζημιές. Ουσιαστικά διαπιστώνεται ότι, σε αυτή τη χρονική περίοδο ξεκινούν οι συγκροτημένες σκέψεις που ενίσχυαν την ιδέα δημιουργίας ενός ολιστικού σχεδίου διαχείρισης κρίσεων και ταυτόχρονα αναδεικνύεται η αναγκαιότητα ύπαρξης της δοκιμής του σχεδίου αυτού (Augustine, 1995).

Η αντίληψη αυτή, όπως διαμορφώθηκε από τις αρχές της δεκαετίας του '90 και μεταγενέστερα, εδραιώθηκε πλήρως μετά τα γεγονότα της 11<sup>ης</sup> Σεπτεμβρίου 2001 (ή 9/11) και φθάνει μέχρι σήμερα. Χαρακτηριστικό αυτής της περιόδου αποτελεί η ύπαρξη αρκετών απόμων που εμπλέκονται σε μία κρίση οι οποίοι χρήζουν άμεσης υποστήριξης, παροχής πληροφοριών - ενημέρωσης μέσω πολλών και ποικίλων δίαυλων επικοινωνίας. Σε αυτή τη νέα τάξη πραγμάτων, σύμφωνα με το «Operational Leadership Council», βοήθησε πολύ η ραγδαία ανάπτυξη της τεχνολογίας η οποία ελαχιστοποίησε τους κινδύνους που μπορούσαν να προκαλέσουν κρίση, από την ύπαρξη τους και μόνο (Downing, 2003).

### 3. Η σημασία της Διαχείρισης των Κρίσεων

Ο πλέον αποδεκτός ορισμός της διαχείρισης κρίσης, την οριοθετεί ως τον χειρισμό κάθε κατάστασης η οποία δημιουργεί ένα **ασταθές περιβάλλον** μέσα στο οποίο υπάρχουν **σημαντικές απειλές**, των οποίων οι **αρνητικές συνέπειες** επηρεάζουν άμεσα το **λειτουργικό πλαίσιο** ενός οργανισμού ή μιας κρατικής οντότητας (Coombs, 2007).

Σύμφωνα με αυτόν τον ορισμό, η διαχείριση κρίσης είναι μία σειρά διαδικασιών και δραστηριοτήτων που επιφέρουν τη διατήρηση της βιωσιμότητας σε οργανισμούς ή κρατικές οντότητες, μέσα από ένα οργανωμένο πλαίσιο που σχετίζεται με την πολυπλοκότητα του συστήματος αντίδρασης (Paraskevas, 2006) κατά τη διάρκεια, αλλά και μετά από την αντιμετώπιση της κρίσης.

Η λέξη κρίση προέρχεται από την αρχαία ελληνική γλώσσα και ετυμολογικά δηλώνει δύο έννοιες, τη νοητική διεργασία που καταλήγει σε εκτιμήσεις, σκέψεις ή αποφάσεις και την κακή κατάσταση (ή κακή έκβαση) των πεπραγμένων. Διεθνώς συναντάται είτε μέσω των γαλλικής γλώσσας ως *crise*, είτε της αγγλικής γλώσσας ως *crisis* (Μπαμπινιώτης, 2009). Στο στρατηγικό και επιχειρησιακό περιβάλλον, η λέξη κρίση ορίζεται ως ενέργεια με μεγάλο αντίκτυπο, που απειλεί τη βιωσιμότητα των οργανισμών ή κρατικών οντοτήτων και χαρακτηρίζεται από αβεβαιότητα (Pearson & Clair, 1998).

Σύμφωνα με τον Fink (1996) μία κρίση αποτελείται από 4 διαφορετικές φάσεις, την προ κρίσης φάση, την οξεία φάση της κρίσης, τη φάση της χρονικής εξέλιξης της κρίσης και τη φάση επίλυσης της κρίσης.

Για να υλοποιηθεί η διαχείριση μιας κρίσης απαιτείται ένας σχεδιασμένος και συστηματικός τρόπος δράσης, είτε προληπτικά έναντι προϋπολογισμένων κινδύνων, είτε ως αντίδραση σε απειλές στις οποίες έχει εκτεθεί το στρατηγικό και επιχειρησιακό περιβάλλον κατά την εμφάνιση της κρίσης (Baker, 2007). Κατ' αυτή την έννοια θεωρείται ως πλέον απαραίτητο, η διαχείριση κρίσεων να συνδέεται με ένα ξεκάθαρο στρατηγικό σχεδιασμό βασισμένο σε κατάλληλες πληροφορίες, αναλύσεις, διαβουλεύσεις και συμφωνίες. Το αποτέλεσμα που θα προκύψει θα είναι η δημιουργία μιας Στρατηγικής Διαχείρισης Κρίσεων [(αγγλ.) Strategic Crisis Management - SCM], η οποία εμφανίζεται ως ο πλέον σύγχρονος και ορθολογικός τρόπος για την επιτυχή αντιμετώπιση μιας κρίσης, προς επίτευξη της βιωσιμότητας των οργανισμών ή κρατικών οντοτήτων, καθώς επίσης την απόκτηση των μέγιστων δυνατών ωφελειών σε μεσο-μακροπρόθεσμο επίπεδο (Dilenschneider, 2000).

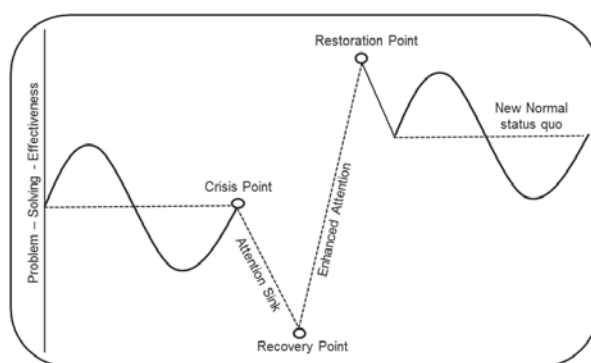
Η απάντηση στο ερώτημα γιατί η στρατηγική είναι σημαντική στη διαχείριση κρίσεων, δίδεται από τις παρακάτω τοποθετήσεις:

- Βοηθά στην προσήλωση των προσπαθειών προς το στόχο
- Λειτουργεί ως ενδοποιητικός μηχανισμός εντός του στρατηγικού και επιχειρησιακού περιβάλλοντος
- Δίδει ένα σαφές πλαίσιο, εντός του οποίου θα λειτουργούν οι έχοντες κάθε έννομο ενδιαφέρον για τον οργανισμό ή την κρατική οντότητα [(αγγλ.) stakeholders]
- Αναγκάζει την ηγεσία των οργανισμών ή κρατικών οντοτήτων να ενεργούν προληπτικά, βελτιώνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την αποτελεσματικότητά τους

Επιπρόσθετα, κάθε αντίδραση στην κρίση χαρακτηρίζεται από το στοιχείο της μοναδικότητας, με τον καθορισμό του επιπέδου κλίμακας (δηλ. μικρό, μεσαίο, μεγάλο) της κρίσης που αντιμετωπίζεται να διακρίνει τον εκάστοτε ηγέτη (Ulmer et al., 2002).

Έχει παρατηρηθεί ότι, ο βαθμός αποτελεσματικότητας αναφορικά με τη διαχείριση των κρίσεων βασίζεται σε έναν καλό συντονισμό, ο οποίος μεταφράζεται σε άτομο, άτομα ή ομάδες ατόμων που

εργάζονται μεθοδικά υποστηριζόμενοι ανάλογα με τις δυνατότητες τους, καθώς επίσης τους πόρους και τις ανάγκες του οργανισμού ή της κρατικής οντότητας. Κατ' αυτόν τον τρόπο, παρακολουθείται η εξέλιξη των ενεργειών αντιμετώπισης μιας κρίσης, όπως χαρακτηριστικά φαίνεται στο σχήμα 1 (Schulman et al., 2011):



Σχήμα1: High reliability management: a nominal crisis cycle  
Πηγή: Schulman et al. (2011)

Για να αντιμετωπισθεί μία κρίση απαιτούνται ικανότητες/δεξιότητες από τα άτομα που θα διαχειρισθούν την κατάσταση, καθώς επίσης καθίσταται πλήρως αναγκαία η ύπαρξη του δίπολου: γνώση και εμπειρία, ώστε να μεγιστοποιείται η ποσόστωση επιτυχίας του αποτελέσματος, κάθε φορά. Αυτοί οι παράγοντες προσδιορίζουν το ρυθμό της κρίσης, με την επιβράδυνση, τη στασιμότητα ή την επιτάχυνση της να καθορίζουν την πορεία προς την ανάκαμψη (Wart et al, 2009).

#### 4. Η αναγκαιότητα της Στρατηγικής & Επιχειρησιακής Ανάλυσης στην αντιμετώπιση της Κρίσης

Η αποτελεσματική διαχείριση των πληροφοριών είναι ζωτικής σημασίας για τη λειτουργία των οργανισμών ή κρατικών οντοτήτων, όπου εάν συνδυασθεί με την κατάλληλη επικοινωνία σύντομα θα υπάρχει επιτυχία (Wells, 1978). Ουσιαστικά, από τα τέλη της δεκατίας του 1970 αρχίζει να καταγράφεται η ανάγκη της δημιουργίας ενός ερευνητικού έργου, το οποίο έμελλε στη συνέχεια να αναπτυχθεί με ταχείς ρυθμούς, όχι μόνο από την ερευνητική γραφίδα αλλά και από τις αυξανόμενες απαιτήσεις που επέβαλλαν οι ραγδαία εξελισσόμενες καταστάσεις σε όλο τον κόσμο και επηρέαζαν άμεσα ή έμμεσα το στρατηγι-



κό και επιχειρησιακό περιβάλλον των οργανισμών ή κρατικών οντοτήτων. Το 1993 σύμφωνα με τη θεωρία του Bakewell επισημαίνεται ότι, η έγκαιρη αντιμετώπιση κρίσεων στο πεδίο της επικοινωνίας είναι το σήμα κατατεθέν της καλής διαχείρισης τους. Η καλή επικοινωνία οδεύει παράλληλα με την αποτελεσματική διαχείριση των πληροφοριών. Η αποτελεσματική διαχείριση των πληροφοριών είναι ζωτικής σημασίας παράγοντας, διότι μία ζημία στη φήμη/εικόνα οργανισμών ή κρατικών οντοτήτων μπορεί να οδηγήσει στην κατάρρευση τους.

Ο Smallman (1994) δημιουργεί έναν προβληματισμό υποστηρίζοντας ότι, το κοινωνικο-οικονομικό περιβάλλον που δραστηριοποιούνταν οι οργανισμοί ή κρατικές οντότητες είναι πιο ταραγμένο από ποτέ και μάλιστα η ένταση αυτή διακατέχεται από ταχείες και ανοδικές τάσεις. Δημιουργείται, λοιπόν, πλήρως η ανάγκη όπως είχε εστιάσει ο Drucker (1980) και υπερθεμάτιζε ο Peters (1994) για ένα διαφορετικό τρόπο διοίκησης, σε μία όλο και πιο χαοτική κατάσταση, στο περιβάλλον των οργανισμών ή κρατικών οντοτήτων (McClements & Smallman, 1998). Εκτός αυτών έρχεται ο Sonnenfeld (1994) να μιλήσει για την ανάγκη της εκπαίδευσης (πριν την κρίση) ενός εκπροσώπου, ο οποίος θα χειρίζεται επικοινωνιακά την κρίση. Μετά από λίγο οι Mitroff και Harrington (1996) μιλούν για την αξία της δημιουργίας ομάδων διαχείρισης κρίσεων, καθώς επίσης για την κατάρτιση των ατόμων που συνθέτουν αυτές τις ομάδες, σε αντιστοιχία με τη διεξαγωγή διάφορων ασκήσεων. Έτσι, κάθε οργανισμός ή κρατική οντότητα καθίσταται υπεύθυνος/η για την κρίση που θα διαχειριζόταν. Αυτό κατεδείκνυε, εκτός των άλλων, το στοιχείο ότι για να ενεργοποιηθεί μία αλλαγή στον τρόπο αντίδρασης έναντι των κρίσεων από οργανισμούς ή κρατικές οντότητες, ήταν αναγκαία η αλλαγή στην τρέχουσα αντιμετώπιση της διαχείρισης των κινδύνων που επέφεραν αυτές τις κρίσεις (Coombs & Holladay, 1996).

Ο Smallman (1996) υποστηρίζει ότι, η αλλαγή στην τρέχουσα αντιμετώπιση της διαχείρισης των κινδύνων θα επιφέρει μία πιο δυναμική και ολιστική προσέγγιση, στην αποτελεσματική αντιμετώπιση των κρίσεων. Η σκέψη αυτή στηρίχθηκε σε μεγάλο βαθμό στην εφαρμογή κανόνων, με ποσοτικά και ποιοτικά χαρακτηριστικά. Έτσι, διευρύνθηκε η προσεγγιστική οδός αναφορικά με τη διαχείριση των κινδύνων και άρχισαν να υιοθετούνται τρόποι αντιμετώπισής τους. Οι κανόνες άρχισαν να αλλάζουν, αλλά μόνο στο

επίπεδο των μεγάλων γεγονότων που στρέβλωναν το στρατηγικό και επιχειρησιακό περιβάλλον, είτε είχαν αρνητικές οικονομικές επιπτώσεις είτε όχι, γνωστή ως homeostatic διαχείριση του κινδύνου (Hood, 1996). Ο προληπτικός τρόπος αντιμετώπισης χαρακτηρίζεται από μία μεγαλύτερη και ευρύτερη προσέγγιση που απαιτούσε να έχουν οι οργανισμοί ή κρατικές οντότητες, ώστε να αναγνωρίζουν και να μετριάσουν τους παράγοντες εκείνους που μεγιστοποιούσαν τις πιθανότητες δημιουργίας κινδύνων, οι οποίοι στη συνέχεια μπορούσαν να εξελιχθούν σε μία κρίση.

Σύμφωνα με την προσέγγιση Smallman et al. (1999), η προληπτική αντιμετώπιση των κινδύνων καθίσταται ως μία αναγκαιότητα για το σύνολο της διαχείρισης τους και κατ' επέκταση της διαχείρισης μιας κρίσης, από οργανισμούς ή κρατικές οντότητες. Ως εκ τούτου, απαιτείται η ανάλυση όλων των παραγόντων στο πλαίσιο της διαχείρισης των κινδύνων, όπως φαίνεται στο σχήμα 2:



Σχήμα 2: The risk management envelope  
Πηγή: Smallman et al. (1999)

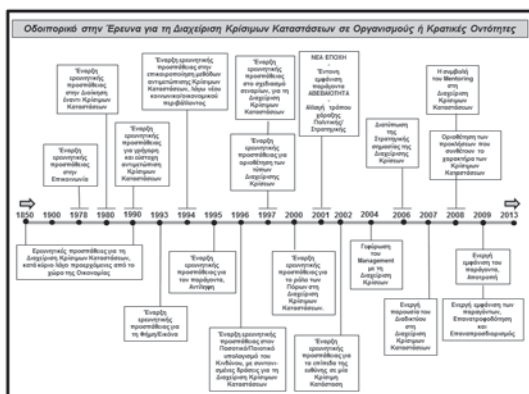
Ο σχεδιασμός αντιμετώπισης μιας κρίσης, ευρέως, θεωρείται ότι είναι ένα σημαντικό εργαλείο στα χέρια των ηγετών (Eriksson et al., 2011). Η πρόβλεψη στο ερώτημα, τι μπορεί να συμβεί, σε συνδυασμό με την εκ των προτέρων εύστοχη διαχείριση των πόρων σε προσωπικό, οικονομικά, εξοπλισμό και με την παράλληλη ορθή καθοδήγηση & ύπαρξη κανόνων, διαφαίνεται ότι μεγιστοποιεί τις πιθανότητες επιτυχίας διαχείρισης της κρίσης. Ωστόσο, η σχέση μεταξύ του σχεδιασμού των κρίσεων και των αποτελεσμάτων της διαχείρισής τους, είναι περίπλοκη και απαιτούνται λεπτοί

χειρισμοί για την εναρμόνισή τους. Ο σχεδιασμός διαχείρισης μιας κρίσης, ο οποίος είναι επιτυχής στο πρώτο στάδιο, δεν εγγυάται την επιτυχή αντιμετώπιση της. Αντίθετα, τυχόν αποτυχίες σχεδιασμού διαχείρισης μιας κρίσης στο πρώτο στάδιο, δεν οδηγούν απόλυτα σε λανθασμένη αντιμετώπιση της. Επιπρόσθετα, μία προσανατολισμένη στρατηγική που αναγνωρίζει την αξία του σχεδιασμού διαχείρισης της κρίσης δεν πρεσβεύει σε βιαστικές κινήσεις ή στην έλλειψη μιας επαρκούς προετοιμασίας.

Σε αυτή τη μελέτη οι Eriksson et al., διαχωρίζοντας έναν επιτυχή σχεδιασμό διαχείρισης μιας κρίσης στο πρώτο στάδιο από μία επιτυχή μετέπειτα διαχείριση της, καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι απαιτείται ορθή χαρτογράφηση της σχέσης μεταξύ του σχεδιασμού διαχείρισης μιας κρίσης πριν από αυτή και των επιδιωκόμενων αποτελεσμάτων από τη διαχείριση της (ο λεγόμενος σχεδιασμός επιτυχούς έκβασης της διαχείρισης κρίσεων). Έτσι, εξάγονται παράγοντες που διαμορφώνουν τα αποτελέσματα της διαχείρισης κρίσεων, όπως είναι λ.χ. η φύση της κρίσης, η ηγεσία, το management, το άγχος, η διαδικασία λήψης αποφάσεων, η θεσμική και οργανωτική ρύθμιση για τη διαχείριση κρίσεων, οι stakeholders κ.α.

### 5. Το οδοιπορικό στη Διαχείριση Κρίσεων

Ο Gerontogiannis (2014) αναφέρεται στη χρονική διαδρομή της διαχείρισης κρίσεων προς μία ολιστική προσέγγιση και διαπιστώνει ότι οι ερευνητικές προσπάθειες καταγράφονται στα τελευταία 45 χρόνια, περίπου. Η πορεία της έρευνας προς τη διαχείριση των σύγχρονων κρίσεων, συνοψίζεται στο σχήμα 3:



Σχήμα 3: Το οδοιπορικό στην έρευνα για τη διαχείριση των σύγχρονων κρίσεων  
 Πηγή: Gerontogiannis (2014)

## 6. Το γενικό πλαίσιο της Στρατηγικής & Επιχειρησιακής Ανάλυσης

### 6.1 Εννοιολογική προσέγγιση

Με τη στρατηγική & επιχειρησιακή ανάλυση, παρέχεται η δυνατότητα σε οργανισμούς ή κρατικές οντότητες να εντοπίζουν σε σύντομο χρονικό διάστημα αποτελεσματικά και με ακρίβεια, τις παθογένειες και τα αίτια τυχόν δυσλειτουργίας τους. Με στρατηγικό και επιχειρησιακό σχέδιο, ως πυξίδα της ανάλυσης, εξασφαλίζεται η σημαντική βελτίωση της αποδοτικότητας και αποτελεσματικότητας. Η στρατηγική & επιχειρησιακή ανάλυση συντελείται με σκοπό την κατανόηση της δομής και του τρόπου λειτουργίας των οργανισμών ή κρατικών οντοτήτων από όλα τα μέρη τους (Γεροντογιάννης, 2019).

### 6.2 Τομείς Στρατηγικής & Επιχειρησιακής Ανάλυσης

Μέσω της στρατηγικής & επιχειρησιακής ανάλυσης καλύπτονται οι απαιτήσεις και προσδιορίζονται οι αλλαγές σε έναν οργανισμό ή μία κρατική οντότητα, οι οποίες είναι απαραίτητες για την επίτευξη των στόχων. Αυτές οι αλλαγές εστιάζουν στη στρατηγική, τις δομές, τις διαδικασίες και τα συστήματα πληροφοριών (Γεροντογιάννης, 2019).

Ειδικότερα, οι τομείς που έχει εφαρμογή η στρατηγική & επιχειρησιακή ανάλυση, είναι:

- Το ανθρώπινο δυναμικό [δομο-λειτουργικό πλαίσιο διαχείρισης ανθρώπινου δυναμικού, οργανογράμματα, προδιαγραφές θέσεων, ενσωμάτωση νεοεισερχόμενου προσωπικού, βελτίωση ικανοτήτων/δεξιοτήτων, συνεχής επιμόρφωση/κατάρτιση, αξιολόγηση της απόδοσης, παρακίνηση, πρόληψη εξουθένωσης και διαχείριση άγχους]
- Τα λειτουργικά συστήματα (επιχειρησιακά, διοικητικά, ασφάλειας και απόδοσης)
- Η επικοινωνία (σε διαχείριση συγκρούσεων/διαπραγματεύσεις, στη διαχείριση αλλαγών, στη διαχείριση κινδύνων και στη διαχείριση κρίσεων)
- Τα οικονομικά
- Ο εξοπλισμός και οι εγκαταστάσεις

### 6.3 Χρησιμότητα της Στρατηγικής & Επιχειρησιακής Ανάλυσης

Η στρατηγική & επιχειρησιακή ανάλυση συμβάλει, ώστε: (Γεροντογιάννης, 2019)

- Να βελτιώνονται τα λειτουργικά προβλήματα
- Να διατηρείται η ασφάλεια και η εύρυθμη λειτουργία
- Να μειώνεται το κόστος
- Να υπάρχουν νέες στρατηγικές και επιχειρησιακές ευκαιρίες
- Να υφίσταται έλεγχος των οικονομικών
- Να μεγιστοποιείται η αξία του οργανισμού ή της κρατικής οντότητας
- Να διατηρείται η ενεργητική παρουσία των stakeholders
- Να μειώνεται το άγχος και να αποφεύγεται η εξουθένωση
- Να επιτυγχάνεται η οργάνωση και ο προγραμματισμός, σε όλα τα επίπεδα του λειτουργικού πλαισίου του οργανισμού ή της κρατικής οντότητας
- Να αποφεύγονται θέματα που άπτονται νομικών (εθνικού ή διεθνούς ενδιαφέροντος) και υγειονομικών ζητημάτων, από αμέλεια ή κακή διαχείριση

### 6.4 Περιεχόμενο της Στρατηγικής & Επιχειρησιακής Ανάλυσης

Η στρατηγική & επιχειρησιακή ανάλυση συντίθεται, από τα παρακάτω: (Γεροντογιάννης, 2019)

- Οργανωσιακή Ανάλυση [(αγγλ.) Organizational Analysis], η οποία επικεντρώνεται στην κατανόηση των αναγκών, στις στρατηγικές κατευθύνσεις καθώς και τον εντοπισμό εκείνων των πρωτοβουλιών που θα επιτρέψουν την επίτευξη των στόχων

- Απαιτήσεις Σχεδιασμού και Διαχείρισης [(αγγλ.) Requirements Planning and Management], οι οποίες περιλαμβάνουν το σχεδιασμό των απαιτήσεων σε αναπτυξιακές διαδικασίες, καθώς και τον καθορισμό των κατά προτεραιότητα απαιτήσεων για την εφαρμογή και τη διαχείριση των αλλαγών

- Απαιτήσεις Εκμείυσης [(αγγλ.) Requirements Elicitation], οι οποίες περιγράφουν τις τεχνικές για την συλλογή των απαιτήσεων από τα εμπλεκόμενα μέρη, σε μία επιχειρησιακή ενέργεια

- Ανάλυση Απαιτήσεων [(αγγλ.) Requirements Analysis], οι οποίες περιγράφουν την ανάπτυξη και τον καθορισμό των απαιτήσεων (με αρκετές λεπτομέρειες), ώστε να εξασφαλιστεί η επιτυχία από την ομάδα εφαρμογής του στρατηγικού και επιχειρησιακού σχεδίου

- Απαιτήσεις Επικοινωνίας [(αγγλ.) Requirements Communication], οι οποίες περιγράφουν τις τεχνικές εκείνες που απαιτούνται ώστε να εξασφαλιστεί ότι, όλα τα εμπλεκόμενα μέρη έχουν μία κοινή κατανόηση των απαιτήσεων καθώς και τον τρόπο που θα εφαρμοστούν αυτές

- Αξιολόγηση και Επικύρωση Λύσεων [(αγγλ.) Solution Assessment and Validation], οι οποίες περιγράφουν τους τρόπους με τους οποίους ο στρατηγικός σύμβουλος και ο επιχειρησιακός αναλυτής μπορεί να ελέγξει την ορθότητα της προτεινόμενης λύσης, να υποστηρίξει την εφαρμογή της λύσης αυτής και να αξιολογήσει τις ενδεχόμενες παραλείψεις κατά την εφαρμογή τους

### 6.5 Σημαντικές μέθοδοι Στρατηγικής & Επιχειρησιακής Ανάλυσης

Υπάρχει ένας αριθμός μεθόδων στρατηγικής & επιχειρησιακής ανάλυσης, τις οποίες θα χρησιμοποιήσει ένας στρατηγικός ή/και επιχειρησιακός αναλυτής, ώστε να αναλύσει μία κρίσιμη κατάσταση η οποία εξελίσσεται σε κρίση (ή κρίσεις).

Ως σημαντικότερες μπορούν να θεωρηθούν οι παρακάτω μέθοδοι, οι οποίες παρατίθενται εν συντομία: (Γεροντογιάννης, 2019)

- Η ανάλυση PESTLE (Political, Economic, Socio-cultural, Technological, Legal,

Environmental), η οποία παρέχει ένα πλαίσιο για τη διερεύνηση και την ανάλυση κυρίως των εξωτερικών επιρροών που ενεργούν σε έναν οργανισμό ή μία κρατική οντότητα. Το πλαίσιο προσδιορίζει τους βασικούς τομείς που πρέπει να αναλυθούν, στην προσπάθεια να εντοπιστούν οι πηγές που λαμβάνονται υπόψη ώστε να αντιμετωπίζονται κρίσεις.

- Η ανάλυση SWOT (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats), η οποία είναι ένα εργαλείο στρατηγικού και επιχειρησιακού σχεδιασμού το οποίο χρησιμοποιείται για την ανάλυση κυρίως των εσωτερικών επιρροών που ενεργούν σε έναν οργανισμό ή μία κρατική οντότητα, όταν πρέπει να ληφθεί μία απόφαση σε σχέση με τους στόχους που έχουν τεθεί προς αντιμετώπιση κρίσεων και με σκοπό την επίτευξή τους.

- Η μέθοδος HOSHIN KANRI [HOSHIN-KAN-RI (Japanese: 方針管理) ελλ. μφ. Σχεδιασμός - Υλοποίηση - Μελέτη - Δράση], η οποία είναι μία συστηματική μεθοδολογία σχεδιασμού που χρησιμοποιείται για τον καθορισμό των μακροχρόνιων βασικών στρατηγικών και επιχειρησιακών στόχων προς αντιμετώπιση κρίσεων.

- Η μέθοδος OPR (Operational Process Re-engineering), η οποία θεωρείται διεθνώς ως μία από τις πλέον πολυσυζητημένες μεθοδολογίες για την αναδιοργάνωση οργανισμών ή κρατικών οντοτήτων, σε σημείο που πολλοί την ανάγουν σε φιλοσοφία οργάνωσης.

- Η ανάλυση PORTER, η οποία περιτρέφεται στη μέτρηση του ανταγωνισμού που διενεργείται από οργανισμούς ή κρατικές οντότητες, στο στρατηγικό και επιχειρησιακό περιβάλλον που δραστηριοποιούνται.

- Η μέθοδος BENCHMARKING, η οποία καταδεικνύει τις βέλτιστες λύσεις οι οποίες θα οδηγήσουν στην μέγιστη απόδοση προς εύστοχη διαχείριση των κρίσεων.

- Η μέθοδος BSC (Balanced Score Card), η οποία αποτελεί μίγμα ποσοτικών και ποιοτικών μετρήσεων, ομαδοποιημένων σε κατηγορίες, που σκοπό έχουν να περιγράψουν τη στρατηγική στα πλαίσια των επιχειρησιακών ενεργειών που εφαρμόζονται από οργανισμούς ή κρατικές οντότητες, συνδέοντας τα αποτελέσματα και τα μέτρα που οδηγούν στην απόδοση, μέσα από μία σειρά σχέσεων αιτίας και αποτελέσματος.

## 7. Σύνοψη

Ο επιστημονικός φακός, αναφορικά με την έρευνα στο χώρο της διαχείρισης των κρίσεων σε οργανισμούς ή κρατικές οντότητες σε ολιστικό πεδίο εστιάζεται στα τελευταία 45 χρόνια, περίπου. Παλαιότερα, η έρευνα και η ανάλυση της κρίσης προερχόταν, κατά κύριο λόγο, από το χώρο της οικονομίας.

Κατά τα τελευταία έτη, οργανισμοί ή κρατικές οντότητες έχουν τοποθετήσει τη διαχείριση των κρίσεων ως μία αναγκαιότητα με αυξανόμενες τάσεις.

Για να υλοποιηθεί η διαχείριση μιας κρίσης, απαιτείται ένας σχεδιασμένος και συστηματικός τρόπος δράσης, είτε προληπτικά έναντι προϋπολογισμένων κινδύνων, είτε ως αντίδραση σε απειλές στις οποίες έχει εκτεθεί ένας οργανισμός ή μία κρατική οντότητα κατά την εμφάνιση της κρίσης.

Για να αντιμετωπισθεί μία κρίση χρειάζονται ικανότητες/δεξιότητες, γνώση και εμπειρία από το προσωπικό που θα διαχειρισθεί την κατάσταση αυτή, ώστε να αποσαφηνισθούν εν πρώτοις οι τυχόν ασάφειες και στη συνέχεια να επιτευχθούν τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα.

Έτσι, άλλοι οργανισμοί ή κρατικές οντότητες μεριμνούν για την αντιμετώπιση των κρίσεων και άλλοι αδρανούν, ανάλογα με τις προτεραιότητες που θέτουν, αναφορικά με το στρατηγικό και επιχειρησιακό περιβάλλον που δραστηριοποιούνται, τις απειλές που δέχονται, καθώς επίσης τις συνεπακόλουθες συνέπειες που επέρχονται και επηρεάζουν το λειτουργικό πλαίσιο δράσης τους.

Οι κρίσεις επιφέρουν αποτελέσματα με πραγματικά απροσδιόριστες διαστάσεις, όπως αποδεικνύεται από τα επιχειρησιακά διδάγματα που έχουν αναλυθεί κατά το παρελθόν.

Καταλήγοντας θα μπορούσαμε να πούμε ότι, ο νεότευκτος επιστημονικός τομέας της διαχείρισης κρίσεων έχει αποτελέσει πεδίο δραστηριοποίησης αρκετών ερευνητών, οι οποίοι μελετούν ένα ευρύ φάσμα των παραγόντων και μεταβλητών που τον συνθέτουν. Η στρατηγική και επιχειρησιακή ανάλυση υποστηρίζει τη διαχείριση μιας κρίσης, προς επίτευξη των βέλτιστων αποτελεσμάτων. Η προσπάθεια όμως αυτή, όπως διαφαίνεται, αφήνει πολλά περιθώρια για

περαιτέρω επιστημονική δράση. Άλλωστε, ο χώρος της διαχείρισης των κρίσεων προσφέρεται για επιστημονική δράση, όπως μας καταδεικνύει το πλήθος των πραγματολογικών (ιστορικών) στοιχείων, όπου οργανισμοί ή κρατικές οντότητες δεν απέφυγαν την κρίση παρότι είχαν προβεί στην εφαρμογή διαφόρων τρόπων αντίδρασης και αντιμετώπισης της.

Κατά συνέπεια, απαιτείται η διαμόρφωση ενός στρατηγικά προσδιορισμένου πλαισίου διαχείρισης της κρίσης, το οποίο θα βασίζεται στις επιχειρησιακές και λειτουργικές ικανότητες/δεξιότητες που εκπορεύονται από τον οργανισμό ή την κρατική οντότητα που την αντιμετωπίζει.

## Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Augustine, N.R. (1995). Managing the crisis you tried to prevent. *Harvard Business Review*, 73(6):147-158.
- Baker, D. (2007). *Strategic Crisis Management in Organizations*. Oxford, Chandos, pp.16.
- Bakewell, T. (1993). To cure those afflicted with the disease of insanity: Thomas Bakewell and Spring Vale Asylum. *History of Psychiatry*, 4(13):107-27.
- Γεροντογιάννης, Δ.Δ., (2019). *ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΚΡΙΣΕΩΝ: Λυδία Λίθος Στρατηγικής & Επιχειρησιακής Ανάλυσης*. Αθήνα: GDC
- Coombs, W.T. (2007). *Ongoing crisis communication: Planning, managing, and responding (2nd ed.)*. Sage Publication Inc, USA.
- Coombs, W.T. & Holladay, S.J. (1996). Communication and attributions in a crisis: An experimental study of crisis communication. *Journal of Public Relations Research*, 8(4):279-295.
- Dilenschneider, R.L. (2000). *The corporate communications bible: Everything you need to know to become a public relations expert*. New Millennium, USA.
- Downing, J.R. (2003). American Airlines' use of mediated employee channels after the 9/11 attacks. *Public Relations Review*, 30:37-48.
- Drucker, P.F. (1980). *Managing in Turbulent Times*. London: Heinemann.
- Eriksson, K. & McConnell, A. (2011). Contingency planning for crisis management: Recipe for success or political fantasy? *Policy and Society*, 30(2):89-99.
- Fink, S. (1996). *Crisis management: Planning for the inevitable*. American Management Association, USA.
- Gerontogiannis, D. (2014). *Crisis management in the Operational Processes and Activities of Organizations / Entities*. Journal. Hellenic National Documentation Centre.
- Hearit, K.M. (1994). Apologies and public relations crises at Chrysler, Toshiba, and Volvo. *Public Relations Review*, 20(2):113-125.
- Jordan, Z.A. (1967). *The Evolution of Dialectical Materialism*. London: Macmillan.
- Linnenluecke, M.K. & Griffiths, A. (2009). Corporate Sustainability and Organizational Culture. *Journal of World Business*, 45(4):357-366.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (2009). *Ετυμολογικό λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*. Κέντρο Λεξικολογίας, p. 1720.
- McClements, R. & Smallman, C. (1998). *Managing in the new millennium: reflections on change, management and the need for learning*. Bradford: University of Bradford, Management Centre.
- Mitroff, I., Harrington, K. & Gai, E. (1996). Thinking about the unthinkable. *Across the Board*, 33(8), pp.44-48.
- Operational Leadership Council (2003). *Maximizing Returns on Professional Executive Coaching*. Washington: Operational Executive Board.
- Paraskevas, A. (2006). Crisis management or crisis response system? A complexity science approach to organizational crises. *Management Decision*, 44(7):892-907.
- Pearson, C. & Clair, J. (1998). *Reframing crisis management*. *Academy of Management Review*, 23(1):59-76.
- Peters, B. (1994). On reconstructive legal and political theory. *SAGE Journals*, 20(4):101-134.
- Porter, M.E. (1980). *Competitive Strategy*. Free Press, New York.
- Ramon, A. (1980). *Συνηγορία για την Ευρώπη που Παρακμάζει (τομ. Β') - Μετάφραση Πέτρου Ρούσου*. Αθήνα: Εκδόσεις Σιδέρης.
- Schulman, R.P. & Roe, E. (2011). A control room metric for evaluating success and failure in high reliability crisis management. *Policy and Society*, 30(2):129-136.
- Smallman, C. (1996). *Risk and organizational behaviour: a research model*. Bradford: MCB UP Ltd.
- Smallman, C. (1994). Offshore Safety Management Systems: Current Practice and a Prescription for Change", *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, 3(3):33-48.

Smallman, C. & Weir, D. (1999). *Communication and cultural distortion during crises*. *Disaster Prevention and Management*, 8(1):33-41.

Sonnenfeld, S. (1994). Media policy-what media policy? *Harvard Business Review*, 72(4):18-19.

Ulmer, R.R. & Sellnow, L.T. (2002). Crisis management and the discourse of renewal: understanding the potential for positive outcomes of crisis. *Public Relations Review*, 28(4):361-365.

Wart, M. & Kapucu, N. (2009). Crisis Management Competencies. *Public Management Review*, 13(4):489-511.

Wells, G. (1978). Applied Eyewitness-Testimony Research: System Variables and Estimator Variables. *Journal of Personality and Social Psychology*, 36(12):1546-1557.



Ο Δρ. Διονύσιος Δ. Γεροντογιάννης είναι Αντιστράτηγος ε.α. - Διδάκτωρ του Πανεπιστημίου Αιγαίου με εξειδίκευση στη Διαχείριση Κρίσεων και Ακαδημαϊκό Προσωπικό - Συντονιστής της αγγλόφωνης Θεματικής Ενότητας Leadership and Decision Making του Open University of Cyprus.

Υπηρέτησε σε Μονάδες και Σχηματισμούς του Γενικού Επιτελείου Στρατού, στην Ελληνική Δύναμη Κύπρου, στο Κολλέγιο Άμυνας του NATO στη Ρώμη, στο Ανώτατο Στρατηγείο των Συμμαχικών Δυνάμεων Ευρώπης στη Μονς του Βελγίου και στην Εκτελεστική Ομάδα της Διεύθυνσης Συλλογής Πληροφοριών & Συστημάτων Εκμετάλλευσης στο Κεντρικό Στρατηγείο του NATO στις Βρυξέλλες.

Έχει πραγματοποιήσει εξειδικευμένες σπουδές με ερευνητικό έργο στις Διεθνείς Σχέσεις με θεματολογία στη Στρατηγική Ανάλυση & Διαχείριση Συγκρούσεων στο Πανεπιστήμιο Αμπερντίν της Σκωτίας, καθώς επίσης στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών στις Οικονομικές Επιστήμες με θεματολογία στην Ανάλυση των Εξελίξεων στην Ελληνική Οικονομία και στην Επιστήμη της Ψυχολογίας με θεματολογία στη Ψυχαναλυτική Διαδικασία. Είναι απόφοιτος της Στρατιωτικής Σχολής Ευελπίδων με περαιτέρω σπουδές στη Σχολή Εθνικής Άμυνας, την Ανωτάτη Σχολή Πολέμου, το NATO Defense College/NATO Regional Cooperation Course

5 στη Ρώμη και το NATO/Battlefield Information Collection and Exploitation System Group Executive στις Βρυξέλλες. Επίσης, κατέχει προπτυχιακού επιπέδου σπουδές στο Νομικό Τμήμα της Νομικής Σχολής στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.

Η ακαδημαϊκή του διδασκαλία προέρχεται από τη Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων, το Πανεπιστήμιο Αιγαίου, το Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, το Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου και το Εθνικό Κέντρο Δημόσιας Διοίκησης και Αυτοδιοίκησης, σε προγράμματα προπτυχιακών και μεταπτυχιακών σπουδών. Αποτελεί μέλος επιστημονικών ενώσεων στην Ελλάδα και σε άλλα κράτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς επίσης στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής. Έχει δημοσιεύσει ή/και συμμετάσχει σε περισσότερα από 100: άρθρα, κεφάλαια σε συλλογικούς τόμους, μονογραφίες, εγχειρίδια διδασκαλίας, σεμινάρια, συνέδρια, διαλέξεις και επίβλεψη προπτυχιακών & μεταπτυχιακών εργασιών σε Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα και άλλους επιστημονικούς φορείς. Κατέχει αριθμό τιμητικών διακρίσεων σε Ελλάδα και NATO.

Τα ερευνητικά και επιστημονικά του ενδιαφέροντα εστιάζουν στις περιοχές: Διαχείριση Κρίσεων, Στρατηγική & Επιχειρησιακή Ανάλυση, Οργανωσιακή Συμπεριφορά & Διαχείριση Ανθρώπινου Δυναμικού, Στρατηγικές Επικοινωνίας, Διαχείριση Αλλαγών, Διαχείριση Συγκρούσεων, Comprehensive Approach, Ηγεσία και Διοικητική.

## Ηγεσία και εξωτερική πολιτική

Ειρήνη Χειλά

Καθηγήτρια Παν/μιου Πειραιά, Τμήμα ΔΕΣ

“Men in general are more affected by what a thing appears to be than by what it is, and are frequently influenced more by appearances than by the reality” Μακιαβέλλι<sup>1</sup>

### Εισαγωγή

Εάν κανείς ανατρέξει στο ιστορικό παρελθόν οι ηγέτες συνήθως «χρωματίζουν» τις πολιτικές τους ανάλογα με τις πολιτικές πεποιθήσεις, τους στόχους και τις φιλοδοξίες τους. Είναι δύσκολο λχ να εξηγήσει κανείς τις ναπολεόντειες επιλογές και δράσεις χωρίς να λάβει υπόψη τις πεποιθήσεις του Ναπολέοντα για για μια αυτοκρατορική τάξη πραγμάτων σύμφωνα με την οποία απέβλεπε να θέσει την Ευρώπη υπό την ηγεμονία του, χρησιμοποιώντας τη δύναμη του εθνικισμού αφού προηγουμένως απέκτησε τον έλεγχο της επαναστατικής Γαλλίας.<sup>2</sup> Όπως επίσης είναι δύσκολο να εξηγήσει κανείς την πολιτική των ΗΠΑ στην συνδιάσκεψη Ειρήνης του 1919 βασιζόμενος μόνο στο γεγονός ότι η ΗΠΑ ήταν κυριαρχούσα οικονομική δύναμη χωρίς να λάβει υπόψη τις ιδεαλιστικές αρχές της Γουίλσονικής ιδεολογίας. Η ιδέα της Ένωσης/Κοινότητας των Εθνών, πρωτεργάτης της οποίας ήταν ο τότε Πρόεδρος των ΗΠΑ Γουίλσον αντανάκλασε την βαθιά του πεποίθηση ότι ένας Οργανισμός που θα διασφάλιζε τις αρχές της ειρήνης, της δημοκρατίας και της εθνικής ανεξαρτησίας καθώς και των κανόνων δικαίου θα ήταν αναγκαίος όχι μόνο για τις αμερικάνικες αξίες αλλά και παγκοσμίως.<sup>3</sup> Αντιστοίχως, το ίδιο ισχύει για την πολι-

τική της Γερμανίας μεταξύ 1933-1945 εάν δεν κατανοήσει κανείς το σύστημα πεποιθήσεων του Χίτλερ.<sup>4</sup>

Η αναφορά στο ιστορικό παρελθόν και στα γεγονότα που σημάδεψαν την παγκόσμια πολιτική είναι ανεξάντλητη.<sup>5</sup> Προσφάτως, με αφορμή τον πόλεμο στην Ουκρανία, η αντίστιξη μεταξύ του Μιχαήλ Γκορμπατσώφ, του ηγέτη που σφράγισε με τις πολιτικές του επιλογές το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, και του σημερινού ηγέτη της Ρωσίας, που οδηγεί την διεθνή πολιτική σε μία νέα εκδοχή του Ψυχρού Πολέμου, είναι αναπόφευκτη.<sup>6</sup> Το άρθρο αυτό επιχειρεί να καταθέσει ένα μικρό μέρος του διεθνολογικού προβληματισμού<sup>7</sup> απέχοντας από ερμηνείες που αντλούν από ψυχολογικές θεωρίες, χρησιμοποιώντας, για τους σκοπούς της ανάλυσης, ως παραδείγματα ηγεσίας από την ελληνική πολιτική τον Ελευθέριο Βενιζέλο.

### Ορισμός, χαρακτηριστικά, ιδιότητες της ηγεσίας

Καταρχήν θα πρέπει να επισημανθεί ότι δεν υπάρχει ένας κοινά αποδεκτός ορισμός του ηγέτη. Το να ηγείσαι (άγειν στα ελληνικά) ήταν αρχικά ένας στρατιωτικός όρος που σήμαινε να είσαι επικεφαλής στρατιωτών.<sup>8</sup>

Η εικόνα του «μεγάλου άνδρα» του ηρωικού ηγέτη που συνδέθηκε με σημαντικές ιστορικές περιόδους της παλιότερης και σύγχρονης ιστορίας κυρίως κατά τη διάρκεια ή μετά το τέλος ενός πολέμου έδινε έμφαση σε ορισμένα χαρακτηριστικά όπως η ικανότητα ελέγχου, επιβολής, συγκέντρωση ισχύος, κυρίως στρατιωτικής, τα οποία εγείρουν τον σεβασμό, υπα-

<sup>1</sup> Niccolò Machiavelli, *THE DISCOURSES*, (London: Routledge and Kegan Paul, 1950), vol. I, Book One, Discourse 25, p. 272

<sup>2</sup> Ο Ναπολέων, παρά τον αυταρχικό τρόπο διακυβέρνησης, κάταφερε να νομιμοποιήσει τη δύναμη του στο εσωτερικό αντλώντας λαϊκή υποστήριξη σε μια κοινωνία που είχε ανατρέψει τον παραδοσιακή εξουσία και αναζητούσε, ιδιαίτερα η μεσαία τάξη, έναν πεφωτισμένο ηγεμόνα. Adam Watson, *Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2006, σελ. 406-408.

<sup>3</sup> QUINCY WRIGHT, *WOODROW WILSON AND THE LEAGUE OF NATIONS*, *Social Research*, Vol. 24, No. 1 (SPRING 1957), pp. 65-86

<sup>4</sup> Martin Wight, *INTERNATIONAL RELATIONS AND POLITICAL PHILOSOPHY*. Edited by David S. Yost, Oxford University Press, 2022, p. 92.

<sup>5</sup> Μια πολύ πρόσφατη μελέτη είναι αυτή του Henry Kissinger, *LEADERSHIP: SIX STUDIES IN WORLD STRATEGY*, Penguin Press, New York, 2022. Επίσης Yan Xuetong, *LEADERSHIP AND THE RISE OF GREAT POWERS*. Princeton University Press, 2020.

<sup>6</sup> Βλ. σχετικά Παναγιώτης Ρουμελιώτης, Βασίλης Κολλάρος, *Ο ΝΕΟΣ ΨΥΧΡΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ. ΠΑΝΔΗΜΙΑ, ΡΩΣΟ-ΟΥΚΡΑΝΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ. ΓΕΩΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΝΑΤΑΡΑΞΕΙΣ*, Εκδόσεις Λιβάνης Αθήνα, 2022.

<sup>7</sup> Valerie M. Hudson, *ΑΝΑΛΥΣΗ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ. ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΜΠΕΙΡΙΑ ΣΤΗ ΘΕΩΡΙΑ*, Εκδόσεις Πεδίο, Αθήνα 2018.

<sup>8</sup> Joseph Nye, *ΗΓΕΣΙΕΣ ΠΟΥ ΠΡΩΤΟΠΟΡΟΥΝ*, Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα, 2009, σελ. 48.

κοή, πίστη, επικοινωνιακές ιδιότητες και ικανότητα του συνεργάζεσθαι.

Το χαρακτηριστικό της ικανότητας άσκησης επιρροής παρά επιβολής απασχόλησε τους μελετητές κατά την περίοδο του μεσοπολέμου. Η ηγεσία, οριζόταν τότε ως η διάδραση μεταξύ των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας ενός ατόμου και της ομάδας που αυτός ηγείται, εστιάζοντας στην αλλαγή στάσεων και δραστηριοτήτων των πολλών από τον ένα, τον ηγέτη. Επιπλέον, γινόταν διάκριση μεταξύ της ηγεσίας που χρησιμοποιεί την πειθώ και αυτής που κάνει χρήση μεθόδων εξαναγκασμού.<sup>9</sup> Βέβαια ο ρόλος του πολεμιστή ηγέτη δεν είχε ξεπεραστεί και ούτε πρόκειται αυτό να γίνει όσο το διακρατικό σύστημα παραμένει άναρχο και η δομή της διεθνούς πολιτικής εμπεριέχει συγκρουσιακά και συνεργατικά στοιχεία. Όπως αναφέρει και ο Joseph Nye σχετικά με την στρατιωτική ηγεσία «αυτή χρειάζεται πολιτικές και διαχειριστικές ικανότητες ... χρήση ξίφους αλλά και λέξεων».<sup>10</sup>

Ο Andrew Roberts στο *Leadership in war* δίνοντας μίαν απάντηση στο ερώτημα πως μπορούν 100 άνθρωποι να καθοδηγούνται από ένα και μόνο πρόσωπο υποστηρίζει ότι «τελικά είναι η τέχνη της ηγεσίας που εξηγεί πως 100, 100 χιλιάδες η κάποια εκατομμύρια η δισεκατομμύρια (Κίνα, Ινδία) άνδρες και γυναίκες υπακούουν σε μια ηγεσία για καλό ή για το χειρότερο».<sup>11</sup>

Αν και η σχετική βιβλιογραφία μελετητών με ιστορικές κυρίως γνώσεις είναι ευρεία και δεν μπορεί να περιληφθεί σε ένα σύντομο άρθρο, πρέπει να αναφερθεί ότι η ηγεσία αποτελεί ένα αντικείμενο με το οποίο εκτός από τις διεθνείς σχέσεις απασχολεί και η την πολιτική επιστήμη αλλά και την κοινωνική ψυχολογία. Ωστόσο, όπως φαίνεται υπάρχει ένα consensus μεταξύ των μελετητών σχετικά με τον ρόλο των καταστάσεων στην ανάδειξη της ηγεσίας. Συγκεκριμένα υποστηρίζουν ότι διαφορετικές καταστάσεις απαιτούν διαφορετικό τύπο ηγεσίας και τελικά αποτελεσματικός

<sup>9</sup> Norman Copeland, *PSYCHOLOGY AND THE SOLDIER: THE ART OF LEADERSHIP*, The Military Service Publishing Company, 1942.

<sup>10</sup> Joseph Nye, *ΗΓΕΣΙΕΣ ΠΟΥ ΠΡΩΤΟΠΟΡΟΥΝ*, ό.π., σελ. 49.

<sup>11</sup> Ο Andrew Roberts στο βιβλίο αυτό κάνει επιλογή ηγετών, όπως Ναπολέον, Χίτλερ, Τσώρτσιλ, Στάλιν, Θάτσερ κλπ και επιχειρεί να εντοπίσει τα κοινά χαρακτηριστικά των ηγεσιών τους και βεβαίως τις διαφοροποιήσεις τους. Andrew Roberts, *LEADERSHIP IN WAR. LESSONS FROM THOSE WHO MADE HISTORY*, An imprint of Penguin Random House LL, 2019, p. 8

ηγέτης χαρακτηρίζεται εκείνος που είναι σε θέση να προσαρμόσει το είδος ηγεσίας σε αυτό που απαιτούν οι συνθήκες. Ο Nye συνδέει την προσαρμογή στις καταστάσεις με αυτό που αποκαλεί περιβαλλοντική ευφυΐα την οποία ορίζει ως «μια διαισθητική διαγνωστική ικανότητα που βοηθάει έναν ηγέτη να ευθυγραμμίζει τις ενέργειες του με αντικειμενικό σκοπό να δημιουργεί έξυπνες τακτικές σε μεταβαλλόμενες καταστάσεις».<sup>12</sup> Η επιλογή των κατάλληλων μέσων σε δεδομένες συνθήκες, η ικανότητα διάκρισης τάσεων σε ένα πολύπλοκο περιβάλλον και η προσαρμοστικότητα στη διαμόρφωση των γεγονότων είναι σημαντικά γνωρίσματα τόσο στη διαδικασία της διακυβέρνησης, όσο και στην διαχείριση των εξωτερικών σχέσεων μιας κρατικής οντότητας.

Όλα τα παραπάνω συνδέονται με την έννοια της ισχύος ως ικανότητα επιρροής πάνω στις πεποιθήσεις των άλλων, τις στάσεις και την πορεία δράσης τους. Βέβαια, η αξιολόγηση μιας κατάστασης, η κατανόηση θέσεων και δυνατοτήτων και η επιλογή μιας τακτικής η δράσης έναντι μιας άλλης, απαιτούν ένα πλέγμα ικανοτήτων τις οποίες ο Hans Morgenthau σταχυολογεί ως εξής: «ο ηγέτης θα πρέπει να διαθέτει οξύνια, σύνεση, διορατικότητα, κριτική ικανότητα, ώστε να εκτιμά και να αξιολογεί τους περιορισμούς και τα όρια της πολιτικής πράξης, επιδιώκοντας, όχι γενικά το βέλτιστο, αλλά το “μη χειρόν ως λύση”».<sup>13</sup>

Ο Μακιαβέλλι περιγράφοντας τον ηγέτη τονίζει ότι «Ας μην έχει την ιδέα κανένας ηγεμόνας πως μπορεί ποτέ να πάρει απόλυτα σίγουρες αποφάσεις. Απεναντίας πρέπει όλα να τα θεωρεί αμφίβολα...μα η σύνεση απαιτεί να ξέρεις να διακρίνεις το είδος του κινδύνου και να θεωρείς καλό το λιγότερο κακό»<sup>14</sup>

Ο Henry Kissinger επισημαίνει ότι οι ηγέτες «σκέφτονται και δρουν σε δυο άξονες: ο πρώτος μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος και ο δεύτερος μεταξύ του αξιακού τους συστήματος και των προσδοκιών και φιλοδοξιών αυτών που κυβερνώνται. Μια πρόκληση που αντιμετωπίζουν είναι η ρεαλιστική εκτίμηση της κοινωνίας τους βασισμένης στην ιστορία, τα έθιμα, παραδόσεις και ικανότητες. Στη συνέχεια πρέπει να βρουν μια ισορροπία ανάμεσα σε αυτά που γνωρίζουν

<sup>12</sup> Joseph Nye, *ΗΓΕΣΙΕΣ ΠΟΥ ΠΡΩΤΟΠΟΡΟΥΝ*, ό.π., σελ. 167.

<sup>13</sup> Biao Zhang, *Hans Morgenthau, Realist Theory of International Leadership, and the Future of Global Order*, *Chinese Political Science Review*, 2, 2017, σελ. 512-530.

<sup>14</sup> Niccolò Machiavelli, *THE DISCOURSES*, ό.π., σελ. 116.



αντλώντας από το παρελθόν με αυτό που οραματίζονται για το μέλλον το οποίο είναι αβέβαιο»<sup>15</sup> Αναφερόμενος στις σημερινές συνθήκες άσκησης ηγεσίας και επιλογής στρατηγικής τονίζει ότι έχει γίνει πιο δύσκολη λόγω της ύπαρξης κοινωνικών δικτύων, διαδικτύου και τηλεόρασης, που όλα εστιάζουν στο βραχυπρόθεσμο μέλλον.<sup>16</sup>

Ο Robert Jervis, εστιάζοντας στο ρόλο των ατομικών αντιλήψεων και εμπειριών στην κατανόηση συμπεριφορών και αποφάσεων στη διεθνή πολιτική επιχείρησε μέσα από τα δυο μνημειώδη έργα του *The Logic of Images in International Relations*<sup>17</sup> και *Perception and Misperception in International Politics*<sup>18</sup> να διερευνήσει με ποιο τρόπο οι ηγέτες προσεγγίζουν ένα ζήτημα και έχουν την ικανότητα να δράσουν αποφεύγοντας την εκμετάλλευση από άλλους δρώντες. Εστίασε στο πως οι ηγέτες ερμηνεύουν τον πολύπλοκο κόσμο της διεθνούς πολιτικής δείχνοντας ότι οι γνωστικές τους προκαταλήψεις, προϋπάρχουσες πεποιθήσεις και προσωπικές εμπειρίες αποδεικνύονται περισσότερο επιδραστικές από την αντικειμενικές συνθήκες.<sup>19</sup>

Ο Kenneth Waltz στο εμβληματικό έργο του *Άνθρωπος, κράτος, πόλεμος* επισημαίνει τρία επίπεδα ανάλυσης τα οποία αποκαλεί «εικόνες». Εκτός από το διεθνές σύστημα και την εσωτερική πολιτική, σημαντικό μέρος στην ανάλυση του καταλαμβάνει ο ρόλος του ηγέτη που αποτελεί και την τρίτη εικόνα. Ο ηγέτης μπορεί να επηρεάσει την κατανομή της ισχύος στο διεθνές σύστημα και εν προκειμένω για μια μεγάλη δύναμη αυτό μπορεί να γίνει είτε προς όφελος, είτε εις βάρος της διεθνούς τάξης. Σημαντικό μέρος της ανάλυσης του αφιερώνει ο Γουάλτς στην εκτίμηση του ηγέτη-ανθρώπου (πρώτη εικόνα) των αιτιών πολέμου. Αναφερόμενος στον Γουίλσον υποστηρίζει ότι «προβαίνοντας σε αυστηρή διάκριση μεταξύ ειρηνικών και

επιθετικών κρατών απέδωσε στις δημοκρατίες όλες τις ιδιότητες των πρώτων και στα αυταρχικά καθεστώτα αυτές των δευτέρων», εξαρτώντας την εμφάνιση του πολέμου από τον τύπο διακυβέρνησης.<sup>20</sup> Ο Waltz επιχειρεί να εξηγήσει τα αίτια πολέμου σε τρία επίπεδα: εντός του ανθρώπου (στα μυαλά και τα συναισθήματά τους), εντός της δομής των κρατών και εντός του συστήματος των κρατών. Καταληκτικά, προβαίνει στην εκτίμηση ότι οι πολιτικές των κρατικών αξιωματούχων είναι προϊόντα συνδυασμού διάθεσης, εμπειρίας, λογικής και γεγονότων και η πρακτική της πολιτικής επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από τις εικόνες που έχουν οι πολιτικοί στο μυαλό τους. «Κάποιοι που παίζει σκάκι» επισημαίνει «πρέπει να εξετάζει όχι μόνο τις πιθανές κινήσεις των κομματιών του αλλά και την αξία τους στο παιχνίδι ενώ στη διεθνή πολιτική οι αξίες αλλάζουν με το πέρασμα του χρόνου»<sup>21</sup>. Με αυτή τη λογική ο ρεαλιστής ηγέτης λαμβάνει υπόψη τη μεταβαλλόμενη διεθνή πραγματικότητα γνωρίζοντας ότι τα συμφέροντα δεν είναι στατικά, ότι ο κόσμος αλλάζει και τα συμφέροντα μεταβάλλονται.

Όπως χαρακτηριστικά τονίζει ο Henry Kissinger γεφυρώνοντας το χάσμα μεταξύ πολιτικής πράξης και ακαδημαϊκού στοχασμού «ως καθηγητής έτεινα να πιστεύω ότι η ιστορία δρομολογείται από απρόσωπες δυνάμεις. Αλλά όταν το βλέπεις αυτό στην πράξη διαπιστώνεις τη διαφορά που κάνουν οι προσωπικότητες των ηγετών».<sup>22</sup>

## Ηγεσία και εξωτερική πολιτική

Το θέμα του ρόλου των ηγετών στην ιστορία και η συσχέτιση του με τις αντιλήψεις, την ικανότητα αξιοποίησης ευκαιριών και υλοποίησης στόχων είναι ένα μεγάλο θέμα που απασχολεί ιστορικούς, φιλοσόφους, κοινωνικούς ψυχολόγους και διεθνολόγους. Υπάρχουν ηγέτες που συνδέονται με σημαντικά γεγονότα και επηρεάζουν την πορεία των επακόλουθων εξελίξεων, ηγέτες που δημιουργούν γεγονότα και μεγάλες αλλαγές, οι μεταμορφωτές ηγέτες όπως αποκαλούνται, με την έννοια ότι αλλάζουν την πορεία της

<sup>15</sup> Henry Kissinger, *LEADERSHIP: SIX STUDIES IN WORLD STRATEGY*, ό.π., Εισαγωγή.

<sup>16</sup> Συνέντευξη στον Niall Ferguson, *The Sunday Times Magazine*, Αναδημοσίευση από Εφημερίδα Καθημερινή, 4/10/22

<sup>17</sup> Robert Jervis, *THE LOGIC OF IMAGES IN INTERNATIONAL RELATIONS*, Columbia University Press, 1989.

<sup>18</sup> Robert Jervis, *PERCEPTION AND MISPERCEPTION IN INTERNATIONAL POLITICS*, Princeton University Press, 1976.

<sup>19</sup> Thomas J. Christensen and Keren Yarhi-Milo, *The Human Factor*. How Robert Jervis Reshaped Our Understanding of International Politics, *FOREIGN AFFAIRS*, January 7, 2022 επίσης βλ. Robert Jervis, *Leadership: Does it matter and how can we tell?* *Security Studies*, Volume 22, 2013 - Issue 2, pp. 153-179.

<sup>20</sup> Kenneth Waltz, *Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ, ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ Ο ΠΟΛΕΜΟΣ. ΜΙΑ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2011, σελ. 25.

<sup>21</sup> Kenneth Waltz, *Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ, ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ Ο ΠΟΛΕΜΟΣ. ΜΙΑ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ*, ό.π., σελ. 286-287

<sup>22</sup> Henry Kissinger, Συνέντευξη στον Niall Ferguson, *The Sunday Times Magazine*, Αναδημοσίευση από Εφημερίδα Καθημερινή, 4/10/22

ιστορίας ενός τόπου<sup>23</sup>, ηγέτες που εργαλειοποιούν την ιστορία φτιάχνοντας ή προβάλλοντας ένα αφήγημα που εξυπηρετεί προσωπικές φιλοδοξίες και στόχους<sup>24</sup>, ηγέτες που επιδιώκουν την ανατροπή της διεθνούς τάξης όταν αυτή δεν τους ικανοποιεί, ακόμη και με τη βία.<sup>25</sup> Ως προς τον τύπο ηγεσίας, ανάλογα με τα μέσα που χρησιμοποιεί, έχουμε αυτήν της «σκληρής ισχύος» και αυτή της «ήπιας ισχύος».<sup>26</sup> Η μεν πρώτη βασίζεται σε απειλές και ανταλλάγματα σε φίλους και εχθρούς κυρίως από μια ισχυρή χώρα, και η δεύτερη συνδέεται με την εικόνα ενός οραματιστή και μεταρρυθμιστή ηγέτη ο οποίος με τις χαρισματικές ιδιότητες και την έμπνευση που προκαλεί μπορεί να δελεάζει και να ελκύει. Η έλξη συχνά οδηγεί σε συναίνεση και εν τέλει στην επίτευξη των στόχων. Όλα αυτά συνθέτουν την υψηλή στρατηγική μιας χώρας μέσω της σύζευξης σκοπών, τρόπων και μέσων προκειμένου ένα κράτος να αντιμετωπίσει προκλήσεις και απειλές και να επιτύχει μακροχρόνιους στόχους του.<sup>27</sup>

Συνήθως κρίνουμε τα ιστορικά γεγονότα χωρίς να λαμβάνουμε υπόψη ότι η διαμόρφωση και χάραξη της εξωτερικής πολιτικής είναι μια πολυσύνθετη διαδικασία που τελικά δεν μπορεί να διαφύγει από τον ανθρωποκεντρικό της χαρακτήρα και γι' αυτό άλλωστε θεωρείται η τέχνη του εφικτού. Οι αποφάσεις της ηγεσίας συνδέονται άρρηκτα με τις στρατηγικές επιλογές και τις συνθήκες τους. Η διάγνωση των απειλών εθνικής ασφάλειας, των εσωτερικών πηγών ισχύος, της στρατιωτικής οργάνωσης και μεταρρυθμίσεων, η δημιουργία συμμαχιών και διαχείριση τους, η

έκβαση των πολέμων και η κατανομή ισχύος στο διεθνές σύστημα αποτελούν θεμελιώδεις μεταβλητές τις οποίες κάθε ηγεσία θα πρέπει να μετράει, να σταθμίζει τις επιπτώσεις τους και να λαμβάνει αποφάσεις.

Ο Θουκυδίδης, κατά την περιγραφή του πελοποννησιακού πολέμου μεταξύ Αθηνών και Σπάρτης επεσήμανε ποσό σημαντικά στοιχεία είναι η φύση των ηγετών και το στυλ ηγεσίας που αυτοί υιοθετούν, κάνοντας τη διάκριση μεταξύ του ευγενούς Περικλή, ο οποίος οργάνωσε με πραγματισμό και επιτυχία την στρατιωτική στρατηγική εναντίον της Σπάρτης και του διάδοχου του, Αλκιβιάδη, ο οποίος εγκαταλείποντας το σχέδιο του Περικλή επέλεξε να εμπλακεί στην εκστρατεία της Σικελίας, οδηγώντας την Αθήνα σε καταστροφή.<sup>28</sup>

Ας περάσουμε όμως με μεγάλη συντομία σε ένα ιστορικό παράδειγμα που επιτρέπει να ιδωθούν οι παραπάνω σκέψεις με πρακτικό τρόπο. Αφορά τον Ελευθέριο Βενιζέλο, πρωθυπουργό της Ελλάδας στις δεκαετίες του 1910 και του 1920.

Ο Βενιζέλος κλήθηκε να λάβει σημαντικές αποφάσεις σε ένα ρευστό διεθνές περιβάλλον στο οποίο οι Συνθήκες Ειρήνης του 1919, σφραγίζοντας το τέλος του Α' Π.Π, αποτέλεσαν κορυφαίο πολιτικό γεγονός που έμελλε να διαμορφώσει τον ευρωπαϊκό και παγκόσμιο χάρτη για τα επόμενα χρόνια.<sup>29</sup> Η ίδρυση της ΚτΕ διακήρυξε μια νέα κατάσταση, βασιζόμενη σε μια νέα τάξη, την οποία η ίδια ήταν ωστόσο αδύναμη να επιβάλλει. Γερμανία και Ιαπωνία ήταν οι δυσαρεστημένες δυνάμεις, οι ΗΠΑ δεν συμμετείχαν ενεργά και η Αγγλία και η Γαλλία δεν ήταν αρκετά ισχυρές για να διατηρήσουν με ηγεμονικό τρόπο τα προβλεπόμενα στις Συμφωνίες. Έτσι, από τη μια είχαμε μια ιδέα για μια παγκόσμια κοινωνία κρατών και από την άλλη αυτή ήταν αρκετά ατελής για να παίξει ρόλο ρυθμιστικού μηχανισμού στο παγκόσμιο σύστημα.

<sup>23</sup> Joseph Nye, *Ηγεσίες που πρωτοπορούν*, ό.π., σελ. 42

<sup>24</sup> Τον Ιούλιο του 2021 ο Ρώσος πρόεδρος Πούτιν σε μια μελέτη 5,000 λέξεων, με τίτλο «περί της ιστορικής ενότητας των Ρώσων και Ουκρανών» τόνιζε ότι η Λευκορώσση, Ουκρανοί και Ρώσοι είναι όλοι απόγονοι των Ρας, αρχαίου λαού ο οποίος διευθέτησε το θέμα των εδαφών μεταξύ Μαύρης θάλασσας και Βαλτικής. Ισχυρίστηκε ότι τους συνδέουν δεσμοί κοινού εδάφους, γλώσσας και η ορθόδοξη πίστη. Σύμφωνα με την δική του εκδοχή της ιστορίας η Ουκρανία δεν ήταν ποτέ κυρίαρχο κράτος, πλην κάποιων ιστορικών διαλλειμάτων που προσπάθησε αλλά απέτυχε. Fiona Hill and Angela Stent, *The World Putin Wants. How Distortions About the Past Feed Delusions About the Future*, *Foreign Affairs*, September/October 2022

<sup>25</sup> Robert Gilpin, *ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΑΛΛΑΓΗ ΣΤΗ ΔΙΕΘΝΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2004

<sup>26</sup> Joseph Nye, *ΗΠΙΑ ΙΣΧΥΣ. ΤΟ ΜΕΣΟ ΕΠΙΤΥΧΙΑΣ ΣΤΗΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ*, Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα, 2005.

<sup>27</sup> Βλ. σχετικά με την έννοια της υψηλής στρατηγικής, τον σχεδιασμό και την χρησιμότητα της, Αθανάσιος Πλατιάς, *Η Λογική της Υψηλής Στρατηγικής*, στο: Αθανάσιος Πλατιάς, Χρήστος Χατζημμανουήλ, *ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΥΨΗΛΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ. ΔΙΑΛΟΓΟΙ ΜΕ ΤΗΝ ΗΓΕΣΙΑ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ*, Εκδόσεις Ευρασία, Αθήνα, 2022, σελ. 23-30.

<sup>28</sup> Για μια μελέτη που αναλύει την ηγεσία του Θεμιστοκλή και την σημαία της για την υψηλή στρατηγική της Αθήνας βλ. Athanasios Platias and Vasillis Trigkas, *Themistocles: Leadership and Grand Strategy*, στο Emmanouil M L Economou, Nicholas C Kyriazis, Athanasios Platias (Editors) *DEMOCRACY AND SALAMIS: 2500 YEARS AFTER THE BATTLE THAT SAVED GREECE AND THE WESTERN WORLD*, Springer, 2022, p. 101.

<sup>29</sup> Για μια εκτενή αναφορά στον Ελευθέριο Βενιζέλο και το διεθνές περιβάλλον της εποχής βλ. Ειρήνη Χειλά, «Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το διεθνές περιβάλλον. Μια προσέγγιση από τη σκοπιά της διεθνολογικής θεωρίας», *Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική*, Ιούλιος - Οκτώβριος 2012, σελ. 160-172.

Η αντίληψη του Βενιζέλου για τη διεθνή πολιτική της εποχής, ήταν ένα μίγμα ρασιοναλιστικής οπτικής και ρεαλιστικής εκτίμησης. Ρασιοναλιστικής, με την έννοια της αναγνώρισης, μέσω της διεθνούς συναλλαγής, των ωφελημάτων για τη χώρα του από την τήρηση και τον σεβασμό των κανόνων και αρχών της διεθνούς έννομης τάξης και της ειδικής ευθύνης των Μεγάλων Δυνάμεων για τη διατήρηση της, και ρεαλιστικής με την έννοια της ικανότητας εκτίμησης των ισορροπιών ισχύος και της αναζήτησης τρόπων αξιοποίησης για τη χώρα του.<sup>30</sup>

Η ΚτΕ ήταν η πρώτη απόπειρα οικουμενικότητας, ανοιχτή σε όλα τα ανεξάρτητα κράτη και παράλληλα ένα forum όπου ακούγονταν οι απόψεις των μικρών κρατών, δίνοντας τους τη δυνατότητα να διεκδικήσουν ρόλο στα διεθνή ζητήματα της εποχής. Η αρχή της συλλογικής ασφαλείας ήταν, παρά τις αδυναμίες της, ένα μέσο προστασίας των αδύνατων από τους ισχυρούς. Αυτή τη πραγματικότητα την είχε αντιληφθεί ο Βενιζέλος και έλεγε γι' αυτό «θα εφαινότο πολύ φυσικόν ως αντιπρόσωπος μικράς δυνάμεως, να επιθυμεί την λειτουργίαν του Συνδέσμου των Εθνών, ο οποίος (εκτός του ότι θα απετέλει εγγύησιν της γενικής ειρήνης) θα εξησφάλιζε την αποτελεσματικωτέραν ανεξαρτησίαν των μικρών εθνών».<sup>31</sup> Είχε βαθιά γνώση του γεγονότος ότι οι όροι της Συνθήκης των Βερσαλλιών<sup>32</sup> απεικόνιζαν την ανωτερότητα των νικητών, μια εύθραυστη ισορροπία ισχύος είναι αλήθεια, χρησιμοποιώντας όμως το ευφυές ηγετικό στυλ του, τις επικρισιμωδικές του αρετές και την διπλωματικές ικανότητες προσπάθησε να αποκομίσει όσο το δυνατόν περισσότερα οφέλη από αυτούς. Ένα από αυτά ήταν η υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών.

Πίστευε ο Βενιζέλος στην επικράτηση των αρχών του φιλελευθερισμού ως προϋπόθεση της Ειρήνης; Ασπαζόταν την Γουίλσονική ιδέα και τάση της εποχής να εξηγούνται οι διακρατικές σχέσεις και ο πόλεμος βάσει των εσωτερικών συνθηκών; Πίστευε ότι το φιλελεύθερο μοντέλο θα μπορούσε να προάγει την ειρήνη; Δεδομένης της, όπως προαναφέρθηκε, μεταφοράς του Γουάλτς ότι μια μόνο εικόνα δεν είναι ποτέ επαρκής. Ο Βενιζέλος εκτιμούσε ότι το κόστος της διάλυσης της σχέσης που υπήρχε με τις Μεγάλες

Δυνάμεις θα ήταν πολύ υψηλότερο, και αυτός ήταν και ένας βασικός λόγος της επιμονής του- πριν από το τέλος του πολέμου- να μπει η Ελλάδα σε αυτόν. Όπως τόνιζε στη Γαλλική Ακαδημία Επιστημών το 1919 «όταν εξεράγη η τρομερά καταιγίς του Μεγάλου πολέμου κατενόησα αμέσως ότι η χώρα μου δεν έπρεπε να μείνει μέχρι τέλους ουδετέρα...ο υπέρτατος αγών ο οποίος διεξήγετο μεταξύ της δημοκρατίας και της απολυταρχίας δεν ηδύνατο να την αφήσει αδιάφορον».<sup>33</sup> Κατά συνέπεια, ο αγώνας για την επικράτηση των ιδεών του φιλελευθερισμού για τον Βενιζέλο ήταν επιτακτική ανάγκη στο βαθμό που αυτές αποτελούσαν όχημα της πολιτικής εφαρμογής της εθνικής ιδέας.<sup>34</sup>

Μια άλλη παράμετρος που χαρακτηρίζει τον ηγέτη είναι, όπως αναφέρθηκε εισαγωγικά, η ικανότητα διάγνωσης των ισορροπιών ισχύος στο διεθνές περιβάλλον και προσαρμογής των επιλογών στις εκάστοτε συνθήκες/καταστάσεις. Ο Βενιζέλος διέκρινε καθαρά τις ανισότητες στην κατανομή της ισχύος. Προβιόνοντας στη διάκριση μεταξύ μεγάλων και μικρών κρατών δήλωνε με θαυμαστό ρεαλισμό «αι μεγάλοι χώροι επιβάλλονται εις τας διεθνείς διασκέψεις δια του ειδικού βάρους το οποίον διαθέτουν αι ίδιοι, αι μικρά δια του ειδικού βάρους των εκπροσώπων τους»

Ποιο είναι το δίδαγμα αυτής της εξαιρετικής θεωρητικής σημασίας, αλλά και διπλωματικής παραίνεσης, πρότασης; Ο Βενιζέλος θεωρούσε ότι σε ένα άνισο διεθνές σύστημα, ο ρόλος του εκπροσώπου μιας χώρας είναι σημαντικός. Και για να προχωρήσουμε ακόμη περισσότερο, αντλώντας από την ανάλυση εξωτερικής πολιτικής, ο Βενιζέλος ήταν πεπεισμένος ότι η άσκηση της εξωτερικής πολιτικής έχει ένα ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα που βασίζεται στα χαρακτηριστικά του ηγέτη και την ικανότητα του να υποκαταστήσει το έλλειμμα ισχύος, προβάλλοντας μεταξύ των άλλων έναν ηθικό κώδικα αξιών, σύμβολο όχι μόνο του αγώνα του κράτους του, αλλά του συνόλου της ανθρωπότητας. Όπως ο ίδιος δε ο Βενιζέλος δήλωνε «νομίζω ότι ο ιδεαλισμός αποκλείει τον υλισμόν αλλά δεν αποκλείει τον πραγματισμόν».<sup>35</sup>

<sup>30</sup> Ο διαχωρισμός αντλεί από τον Martin Wight, ΔΙΕΘΝΗΣ ΘΕΩΡΙΑ. ΤΑ ΤΡΙΑ ΡΕΥΜΑΤΑ ΣΚΕΨΗΣ, Αθήνα, Ποιότητα, 1998.

<sup>31</sup> Πηγή «Εσπερία» του Λονδίνου», 17 Οκτωβρίου 1919 Παρατίθεται από Στέφανος Στεφάνου, ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ. Η ΖΩΝΤΑΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΔΡΑΜΑΤΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ 1909-1935, Τόμος Β' 1915-1920, Εκδόσεις Λέσχη Φιλελευθέρων, Αθήνα 1982,

<sup>32</sup> Margaret Mac Millan, PARIS 1919. SIX MONTHS THAT CHANGED THE WORLD, Random House, New York, 2003.

<sup>33</sup> Παρατίθεται από: Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ. 12 ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1999. σελ. 44.

<sup>34</sup> Για τη σχέση των φιλελευθέρων ιδεών και αρχών της εποχής με τις επιλογές του Βενιζέλου βλ. στο ίδιο, σελ. 40-49.

<sup>35</sup> Στέφανος Στεφάνου, ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ. Η ΖΩΝΤΑΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΔΡΑΜΑΤΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ 1909-1935, Τόμος Β' 1915-1920, Εκδόσεις Λέσχη Φιλελευθέρων, Αθήνα 1982, σελ. 182

Ο Βενιζέλος σε ένα περιβάλλον φορτισμένο συναισθηματικά μετά την λήξη του Μεγάλου Πολέμου, όπου ηγεσίες αναζητούσαν ένα μίγμα πολιτικής που να συνδυάζει και τις τρεις εικόνες του Γουαλτζ (άτομο-κράτος-σύστημα) προσπάθησε να «ανοίξει ένα παράθυρο στον κόσμο» για τη μικρή και αδύναμη χώρα του. Υπήρξε ένας μεταρρυθμιστής ηγέτης, χαρακτηριστικό της ήπιας ισχύος, που ενεργοποίησε και κατέστησε κοινωνούς των ελληνικών αιτημάτων τους ισχυρούς της εποχής. Και αυτά σε μια χώρα διχασμένη στο εσωτερικό της, καταπονημένη και ανίκανη-τουλάχιστον σε ένα μέρος της-να εκτιμήσει τα θετικά κεκτημένα της πολιτικής του.

### Καταληκτικές παρατηρήσεις

Η διαπίστωση ότι ο ρόλος του ηγέτη στην εξωτερική πολιτική είναι σημαντικός, είναι κοινή. Οι συνθήκες που βιώνουμε ως κοινωνία σε εσωτερικό και διεθνές επίπεδο, η αύξηση της πολυμορφίας και συνθετότητας των ζητημάτων, οι συνεχείς μετατοπίσεις ισχύος και συμφερόντων απαιτούν ηγεσίες που να είναι σε θέση να κρίνουν, αξιολογήσουν αντικειμενικά και διαγνώσουν έγκαιρα τις συνθήκες στο διεθνή περίγυρο. Σε αυτές τις συνθήκες η ευθύνη της ηγεσίας είναι μεγάλη, δεν περιορίζεται μόνο στην ευθύνη ενός προσώπου έναντι «άλλων» αλλά σχετίζεται με ένα ευρύτερο σύστημα του οποίου αποτελούν μέρος και με αξίες οι οποίες υπερβαίνουν το προσωπικό συμφέρον.<sup>36</sup> Το μίγμα ήπιας και σκληρής ισχύος, η «έξυπνη ισχύς», είναι ένα εργαλείο το οποίο σε συνδυασμό με την ικανότητα ενός ηγέτη να ερμηνεύει μακροσκοπικά τις ανάγκες μιας κοινωνίας για ευημερία και ασφάλεια και να τις μετουσιώνει σε δράση, συμβάλλει στην αποτελεσματική διαχείριση κρίσιμων ζητημάτων της κρατικής και παγκόσμιας πολιτικής.

Όσον αφορά τέλος τη χώρα μας, η «ήπια ισχύς» είναι ένα σημαντικό εργαλείο της υψηλής στρατηγικής που συμπληρώνει την «σκληρή» ισχύ της χώρας, δηλαδή την αποτρεπτική της δυνατότητα. Η αναβάθμιση της εικόνας και της φήμης της χώρας στο διεθνές στερέωμα μπορεί να δώσει ένα σημαντικό στρατηγικό πλεονέκτημα με δεδομένο το ότι τα αποθέματα ήπιας ισχύος που έχει η χώρα μας είναι πολλά και της επιτρέπουν να δομήσει ένα ελκυστικό «αφήγημα».<sup>37</sup> Τούτο σε συνδυασμό με την «σκληρή ισχύ», αναγκαία προϋπόθεση επιβίωσης σε ένα άναρχο και ανταγωνιστικό διεθνές σύστημα, η χώρα μας θα πρέπει να είναι, και είναι, προ-

ετοιμασμένη να χρησιμοποιήσει τα κατάλληλα εργαλεία για να υπερασπιστεί τα συμφέρότά της.<sup>38</sup>



Η Ειρήνη Χειλά είναι Καθηγήτρια Διεθνούς Πολιτικής στο Πανεπιστήμιο Πειραιά, Τμήμα Δ.Ε.Σ, Visiting Scholar στο George Washington University και επισκέπτρια Καθηγήτρια στη Σχολή Εθνικής Άμυνας. Είναι απόφοιτος της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, κάτοχος μεταπτυχιακού από το Παν/μιο Paris II (Pantheon-Assas), και διδακτορικού στις Διεθνείς Σχέσεις από το Πάντειο Παν/μιο. Υπήρξε Visiting Scholar στο Virginia Tech University, Επισκέπτρια Καθηγήτρια στο Παν/μιο Paris II (Pantheon-Sorbonne), Stanley J. Seeger Visiting Fellow στο Princeton University, Visiting Research Fellow στο King's College και Υπότροφος της Γερμανικής Υπηρεσίας Ακαδημαϊκών Ανταλλαγών (DAAD) στο Ινστιτούτο Wissenschaft und Politik και αντιπρόεδρος του Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών (IKY).

Το συγγραφικό της έργο εμπίπτει σε θέματα Ανάλυσης Εξωτερικής Πολιτικής, Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής, Πολυμερούς Διπλωματίας και Χειρισμού Κρίσεων. Έχει συγγράψει άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά σε Ελλάδα και εξωτερικό, μονογραφίες μεταξύ των οποίων «Τα Ηνωμένα Έθνη στην εποχή της μοναδικής υπερδύναμης», Αθήνα, Σιδέρης, 1999. «Η εξέλιξη της διεθνούς κοινωνίας. Διαχρονικές και σύγχρονες όψεις», 2006, «Οι διεθνείς συγκρούσεις στον 21ο αιώνα. Ζητήματα θεωρίας και Διαχείρισης», 2012, και «Διεθνής Κοινότητα και Εύθραυστα Κράτη. Τα Διλήμματα της Διεθνούς Οργάνωσης», 2020. Έχει επιμεληθεί συλλογικούς τόμους όπως: Chila, Irini (ed.), *La Grèce dans le sud-est européen. Enjeux régionaux et perspectives*, Revue Mésogeios, Paris, Herodotos, 2004. Tsaltas, G., I. Cheila, and C. Koliopoulos (eds.), *Security & Cooperation in the Mediterranean: Challenges & Opportunities*, Athens, Pictita, 2014, (in English and French). Πιο πρόσφατο το «COVID-19 και η «επόμενη μέρα». Γεωπολιτική, Οικονομία, Διεθνείς Θεσμοί», Εκδόσεις Ευρασία, 2022.

<sup>36</sup> Κρίστοφερ Χίλ, *Η ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΩΝ 21<sup>ο</sup> ΑΙΩΝΑ*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2018, σελ. 127.

<sup>37</sup> Νικόλαος Κυριαζής, Αθανασίος Πλατιάς, *Η ήπια ισχύς ως εργαλείο υψηλής στρατηγικής: η ανάγκη ενίσχυσης της δημόσιας διπλωματίας*, Βήμα της Κυριακής, 4/4/2021

<sup>38</sup> Για τις επιμέρους πτυχές της στρατιωτικής διάστασης της Ελληνικής υψηλής στρατηγικής βλ. Κωνσταντίνος Φλώρος, «Συζήτηση για την Ελληνική Υψηλή Στρατηγική: Η Στρατιωτική Διάσταση», στο Αθανασίος Πλατιάς, Χρήστος Χατζηεμμανουήλ, *ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΥΨΗΛΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ. ΔΙΑΛΟΓΟΙ ΜΕ ΤΗΝ ΗΓΕΣΙΑ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ*, ό.π., σελ. 103-133.

## ΥΒΡΙΔΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ: ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΣΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΠΕΔΙΟ

Αθανάσιος Θ. Κοσμόπουλος

Υπεύθυνος Προστασίας Δεδομένων του  
Υπουργείου Ψηφιακής Διακυβέρνησης  
Εθνικός Αντιπρόσωπος στο Ευρωπαϊκό  
Κέντρο Ικανοτήτων Κυβερνοασφαλείας

Delegate στο Ευρωπαϊκό Hybrid National  
Contact Points Working Group

### 1. ΟΡΙΣΜΟΙ

Υβριδικός πόλεμος; Υβριδικές απειλές; Υβριδικές επιχειρήσεις; Πολλές ποικίλες προσεγγίσεις και διαφορετικοί όροι για το ίδιο φαινόμενο, που η βιβλιογραφία, θεωρία και πράξη αντιμετωπίζουν διαφορετικά.

Ο όρος υβριδική απειλή αναφέρεται σε μια ενέργεια/δράση που διεξάγεται από κρατικούς ή μη, δρώντες, ΑΝΣΚ των οποίων είναι να υπονομεύσουν ή να βλάψουν έναν στόχο, επηρεάζοντας τη λήψη των αποφάσεων του σε τοπικό, περιφερειακό, κρατικό ή θεσμικό επίπεδο. Τέτοιες ενέργειες είναι συντονισμένες και συγχρονισμένες και στοχεύουν σκόπιμα τα τρωτά σημεία των δημοκρατικών κρατών και των θεσμών. Επιχειρήσεις μπορούν να διεξαχθούν, για παράδειγμα, στον πολιτικό, οικονομικό, στρατιωτικό, πολιτικό ή πληροφοριακό τομέα. Διεξάγονται χρησιμοποιώντας ένα ευρύ φάσμα μέσων και έχουν σχεδιαστεί για να παραμένουν κάτω από το όριο ανίχνευσης και απόδοσης ευθύνης, συχνότερα δε κάτω από το κατώφλι της επίσημης κήρυξης πολέμου<sup>1</sup>.

Στο πεδίο των επιχειρήσεων, προτιμώ να προσεγγίζω το φαινόμενο ως συνδυασμό καταναγκαστικής και ανατρεπτικής δραστηριότητας, συμβατικών και μη συμβατικών μεθόδων (π.χ. διπλωματικές, στρατιωτικές, οικονομικές, τεχνολογικές μέθοδοι) που χρησιμοποιούνται με συντονισμένο τρόπο από κρατικούς ή μη κρατικούς παράγοντες για την επίτευξη ειδικών

στόχων, παραμένοντας ωστόσο κάτω από το όριο της επίσημης κήρυξης πολέμου».

Το NATO ορίζει το φαινόμενο ως ένα είδος απειλής που συνδυάζει συμβατικές, μη κανονικές και ασύμμετρες δραστηριότητες σε χρόνο και χώρο.<sup>2</sup> Επίσης ο ορισμός του NATO αναφέρει ως υβριδική απειλή: «την προερχόμενη από έναν υπάρχοντα ή μελλοντικό αντίπαλο (κρατικό, μη κρατικό, τρομοκράτες κλπ.) με τη δυνατότητα επίδειξης ή ταυτόχρονης χρήσης συμβατικών και μη συμβατικών μεθόδων για την επίτευξη των στόχων του». Η πρώτη παρατήρηση εδώ είναι ότι εφόσον πρόκειται για δράσεις κάτω από το κατώφλι της επίσημης κήρυξης πολέμου δεν είναι δυνατόν αυτές να αντιμετωπιστούν με τα παραδοσιακά «πολεμικά» μέσα. Ο βασικός λόγος για αυτό είναι διότι κατά κανόνα δεν προκύπτει κατά τρόπο σαφή και συγκεκριμένο ο ιθύνων νους και εκτελεστικός υπεύθυνος των επιχειρήσεων. Ο όρος απειλή τείνει πλέον όμως να εγκαταλείπεται καθώς υπάρχουν πλέον εκδηλωμένες υβριδικές επιχειρήσεις επί του πεδίου πέρα από το στάδιο των απλών απειλών.

Σε ορισμένες περιπτώσεις έχει υπάρξει σύγχυση με τον όρο «ασύμμετρες απειλές» που αποτελεί απλώς μια υποκατηγορία του υβριδικού φαινομένου. Ασύμμετρες είναι οι επιχειρήσεις κάθε είδους όπου η αναλογία κόστους, χρόνου, και λοιπών πόρων εκδήλωσης της ενέργειας, βρίσκονται σε προφανή δυσαναλογία με το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα. Πιο απλά, με την ελάχιστη προσπάθεια επιδιώκεται το μέγιστο αποτέλεσμα, όπως με ένα σουπί και λίγη βενζίνη καίγεται ένα δάσος 50 ετών ή με έναν ηλεκτρονικό υπολογιστή λίγων Ευρώ εξαρθώνεται ένα πληροφοριακό σύστημα εκατομμυρίων σε κάποια κρίσιμη υποδομή ζωτικής σημασίας.

### 2. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ

Το φαινόμενο δεν αποτελεί κάτι εντελώς νέο στον χώρο της στρατηγικής. Πλην όμως ο συνδυασμός των νέων μεθόδων στο επίπεδο της τεχνολογίας, δηλαδή ο κυβερνοχώρος, η κυβερνοτρομοκρατία και η εκμετάλλευση των τρωτοτήτων στις κρίσιμες υποδομές και τις υπηρεσίες ζωτικής σημασίας έχουν ενισχύσει και σχηματοποιήσει ένα καινούργιο τοπίο σε νέες διαστάσεις.

<sup>1</sup> Ορισμός Center of Excellence on Hybrid Threats, Helsinki, Finland, <https://www.hybridcoe.fi/hybrid-threats-as-a-phenomenon/>

<sup>2</sup> Ο ορισμός των «υβριδικών απειλών» όπως παρατίθεται στο NATO Terminology Database, «Definition: A type of threat that combines conventional, irregular and asymmetric activities in time and space» <https://nso.nato.int/natoterm/Web.mvc>

Η βασική φιλοσοφία του ΑΝΣΚ αυτών των δρώντων, όπως μορφοποιείται σήμερα, έχει να κάνει με την πρόκληση αστάθειας και ανισορροπίας εσωτερικής και εξωτερικής σε μια χώρα.

Ο John J. Mc Cuen, σε άρθρο του το 2008<sup>3</sup> με τίτλο «Hybrid Wars», περιγράφει τον «υβριδικό πόλεμο» ως «πόλεμο φάσματος με φυσικές και εννοιολογικές διαστάσεις: οι πρώτες εννοούνται ως ο αγώνας πεδίου εναντίον ενός ένοπλου εχθρού και οι δεύτερες ως ένας ευρύτερος αγώνας για την απόκτηση.

- ελέγχου και θετικής επιρροής του γηγενούς πληθυσμού της ζώνης μάχης,
- της υποστήριξης των εθνών που παρεμβαίνουν στη σύρραξη και
- της υποστήριξης της διεθνούς κοινότητας».

Ο Mc Cuen θεωρεί ότι ο «υβριδικός πόλεμος» χρησιμοποιεί μια ποικιλία εργαλείων για να ασκήσει επιρροή στον εγχώριο πληθυσμό ενός στοχευόμενου κράτους.

Ο Frank Hoffman την ίδια εποχή περίπου καθιέρωσε τη χρήση του ίδιου όρου, αναφερόμενος στις συγκρούσεις μετά τον Ψυχρό Πόλεμο<sup>4</sup>. Ο Χόφμαν περιγράφει τον υβριδικό πόλεμο ως τη χρήση ενός πλήρους φάσματος εργαλείων, τακτικών και καταναγκασμών. Υποστηρίζει ότι οι υβριδικές απειλές ενσωματώνουν: «ένα πλήρες φάσμα διαφορετικών τρόπων διεξαγωγής πολέμου, συμπεριλαμβανομένων συμβατικών δυνατοτήτων, μη συμβατικών τακτικών και σχηματισμών, τρομοκρατικών ενεργειών, συμπεριλαμβανομένης της αδιάκριτης βίας και του εξαναγκασμού, και της εγκληματικής αταξίας. Οι υβριδικοί πόλεμοι μπορούν να διεξαχθούν τόσο από κρατικές οντότητες όσο και από μια ποικιλία μη κρατικών παραγόντων. Αυτές οι πολυτροπικές δραστηριότητες μπορούν να διεξάγονται από ξεχωριστές μονάδες ή ακόμη και από την ίδια μονάδα, αλλά γενικά διευθύνονται επιχειρησιακά και τακτικά και συντονίζονται εντός του κύριου χώρου μάχης για την επίτευξη συνεργατικών αποτελεσμάτων στη φυσική (kinetic) και ψυχολογική διάσταση της σύγκρουσης. Αυτά τα αποτελέσματα μπορούν να επιτευχθούν σε όλα τα επίπεδα πολέμου».

Την ίδια εποχή το υβριδικό φαινόμενο απαντάται στην βιβλιογραφία ως «σύνθετος πόλεμος» (compound warfare), όπου περιγράφεται ειδικότερα ως «επιχείρηση που έχει σημαντικές τακτικές και μη συνιστώσες οι οποίες εκδηλώνονται ταυτόχρονα υπό ενιαία διεύθυνση». Πρόκειται για σύνθετες επιχειρήσεις που παρουσιάζουν συνέργειες και συνδυασμούς σε στρατηγικό επίπεδο, αλλά όχι την πολυπλοκότητα, τη συγχώνευση και την συγχρονικότητα που αναμένεται στο επιχειρησιακό και πιο συγκεκριμένα στο τακτικό επίπεδο. Ειδικότερα αυτές εμφανίζονται σε συγκρούσεις όπου η μία ή και οι δύο πλευρές αναμειγνύουν και συγχωνεύουν ένα πλήρες φάσμα μεθόδων και τρόπων σύγκρουσης, σε συγκεκριμένη αντιπαράθεση. Άτακτες μη συμβατικές δυνάμεις στην περίπτωση των σύνθετων πολέμων λειτουργούν σε μεγάλο βαθμό ως αντιπερισπασμός σε διαφορετικό θέατρο επιχειρήσεων από το κύριο, συμπεριλαμβανομένων ακόμα και των μετόπισθεν κλιμακίων<sup>5</sup>.

### 3. ΠΥΛΩΝΕΣ ΥΒΡΙΔΙΚΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

Τέσσερεις είναι οι κεντρικοί πυλώνες των υβριδικών επιχειρήσεων<sup>6</sup>.

Σε πρώτη φάση είναι η παραπληροφόρηση (misinformation), η αποπληροφόρηση (disinformation) και τα fake news. Η παραπληροφόρηση αφορά κυκλοφορία ειδήσεων και πληροφοριών εσφαλμένων ή αναληθών χωρίς όμως πρόθεση του δρώντα. Συνήθως από κεκτημένη ταχύτητα ή από κακή επαλήθευση και διασταύρωση αυτής. Αντίθετα η αποπληροφόρηση αφορά δράσεις εσκεμμένης διάδοσης ψευδών και αναληθών πληροφοριών με σκοπό την παραπλάνηση των αποδεκτών (αναγνώστων, τηλεθεατών κλπ) προκειμένου να δημιουργηθούν συγκεκριμένες εντυπώσεις και να επηρεαστούν οι διαδικασίες λήψης αποφάσεων.

Σε δεύτερη φάση είναι η αφύπνιση και υποστήριξη (οικονομική ή/και άλλη) αποσταθεροποιητικών ομάδων στο εσωτερικό μιας χώρας, εθνοτικής (μειονοτικής) ή ιδεολογικής βάσεως (αντιεξουσιαστικής, αναρχοαυτόνομης κλπ). Ο στόχος εδώ είναι η δημιουργία διχαστικής ρητορικής, η οποία με τη σειρά της δίνει λαβή και έρεισμα σε συγκρουσιακές διαδικασίες

<sup>3</sup> John J. McCuen, 'Hybrid Wars', in MIL. REV. 107, 108 (Mar.-Apr. 2008)

<sup>4</sup> Frank G. Hoffman, CONFLICT IN 21ST CENTURY: THE RISE OF HYBRID WARS (Potomac Inst. for Pol'y Stud. ed., 2007)

<sup>5</sup> Frank G. Hoffman ο.π.

<sup>6</sup> A. Kosmopoulos, 6th HELLENIC HIGH STRATEGY CONFERENCE, Preventing and Addressing Hybrid Threats: Consolidated Resilience and Hybrid Immunity, Athens, 26/3/2019.

κινηματικού τύπου (πορείες, διαμαρτυρίες, συγκεντρώσεις, απεργιακές κινητοποιήσεις κλπ). Η σύγκρουση κοινωνικών ομάδων στο εσωτερικό της χώρας στόχου δημιουργεί προϋποθέσεις αστάθειας και μείωσης της εμπιστοσύνης στο θεσμικό της πλαίσιο και το Κράτος Δικαίου εν γένει.

Σε τρίτη φάση οι κυβερνοεπιχειρήσεις (κυβερνοεπιθέσεις και κυβερνοτρομοκρατία) με στόχο πρωτίστως κρίσιμες υποδομές και συστήματα ζωτικής σημασίας (ενέργεια, μεταφορές, επικοινωνίες, τραπεζικό σύστημα κλπ). Τα τελευταία χρόνια παρατηρούμε μια σημαντική διαφοροποίηση. Ενώ παλαιότερα στον κυβερνοχώρο ορίζαμε ως κυβερνοεπίθεση ένα Big Bang incident το οποίο θα αποσάρθρωνε εντελώς την επιχειρησιακή λειτουργία ενός πληροφοριακού συστήματος, σήμερα οι κυβερνοεπιθέσεις συνίστανται πρωτίστως στην τοποθέτηση στους στόχους, πληροφοριακών εμφυτευμάτων με τα οποία αφενός εξαγονται αθέατα και με τρόπο μη αντιληπτό πληροφορίες, αφετέρου συνιστούν ένα είδος ωρολογιακής βόμβας που θα ενεργοποιηθεί μελλοντικά σε χρόνο που θα επιλέξει ο επιτιθέμενος για να καταστρέψει τη λειτουργία της κρίσιμης υποδομής.

Σε τέταρτη φάση έχουμε τα συμβατικά διπλωματικά, οικονομικά και στρατιωτικά μέσα όπως παραδοσιακά τα γνωρίζουμε. Στην κατηγορία αυτή εμπίπτουν δύο ειδικότερες περιπτώσεις υβριδικών επιχειρήσεων. Η μία είναι το Lawfare δηλαδή η ερμηνευτική αξιοποίηση και χρήση του Διεθνούς δικαίου ως μέσου πραγμάτωσης εθνικών σκοπών. Η άλλη είναι η σπλοποίηση των μεταναστευτικών ροών ως μέσου αποσταθεροποίησης των κρατών μελών της ΕΕ και απόσπασης οικονομικών ανταλλαγμάτων.

Η Μαζική και κατευθυνόμενη Μετανάστευση την οποία στην περιοχή μας εφαρμόζει πρωτίστως η Τουρκία, συνιστά υβριδική απειλή πρώτου επιπέδου καθώς τα Ευρωπαϊκά Κράτη απειλούνται με τους εξής τρόπους:

α. με την εισαγωγή πάσης φύσεως εθνοπολιτικών - εθνοπολιτισμικών - εθνοφυλετικών /θρησκευτικών διενέξεων και αντιμαχιών που έχουν την δυναμική να κλιμακωθούν σε ευθείες και άμεσες απειλές κατά της Εθνικής Ασφαλείας, ιδιαίτερα με συγκρουσιακές καταστάσεις στο κοινωνικό πεδίο έως και τρομοκρατικές ενέργειες.

β. με την σταδιακή υπονόμηση και αλλοίωση της κοινωνικής συνοχής, καθώς η Μαζική μετανάστευση απειλεί τα κεκτημένα επίπεδα ευημερίας και τον Ευρωπαϊκό τρόπο ζωής, ιδιαίτερα όσον αφορά τα συστήματα κοινωνικής πρόνοιας, ενώ αντίθετα η ελεγχόμενη και με αυστηρά ποιοτικά κριτήρια μετανάστευση συμβάλλει στην ενίσχυση της Εθνικής οικονομίας έως και δημογραφίας ενίοτε.

γ. με την διάβρωση της κοινωνικής σύνθεσης καθώς δημιουργούνται παράλληλα κοινωνικές νησίδες (γκέτο), με συνέπεια σε βάθος χρόνου την διάρρηξη του κοινωνικού ιστού και την ανατροπή κρίσιμων για την Εθνική Ασφάλεια δημογραφικών και ανθρωπογεωγραφικών ισορροπιών.

δ. με την ανεξέλεγκτη δράση στοιχείων του εσωτερικού αλλά και διεθνούς οργανωμένου εγκλήματος, διακίνησης ναρκωτικών - γυναικών - ανηλίκων - όπλων.

ε. με την απειλή της Δημόσιας υγείας εξ αιτίας εισαγωγής ανεξέλεγκτα από χώρες με χαμηλούς υγειονομικούς δείκτες, ατόμων που είναι φορείς αγνώστων νοσημάτων ή γνωστών που είχαν εκλείψει από μακροτάτου χρόνου.

Προϋπόθεση για μια Χώρα ώστε να αντιμετωπίσει με επιτυχία μια υβριδική καμπάνια εναντίον της, είναι να έχει αναπτύξει ανθεκτικότητα. Η Ανθεκτικότητα ορίζεται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2017) ως:

- η προσαρμοστικότητα των κρατών, των κοινωνιών, των κοινοτήτων και των πολιτών στις πολιτικές, οικονομικές, περιβαλλοντικές, δημογραφικές ή κοινωνικές πιέσεις (...)
- η ικανότητα ενός κράτους - ενόψει σημαντικών πιέσεων για την οικοδόμηση, τη διατήρηση ή την αποκατάσταση των βασικών λειτουργιών του και τη βασική κοινωνική και πολιτική συνοχή (...)
- η ικανότητα των κοινωνιών, των κοινοτήτων και των ατόμων να διαχειρίζονται ευκαιρίες και κινδύνους με ειρηνικό και σταθερό τρόπο και να δημιουργούν, να διατηρούν ή να αποκαθιστούν τα μέσα διαβίωσης σε περίπτωση σοβαρών πιέσεων

Οι υβριδικές απειλές αποσκοπούν στην εκμετάλλευση των τρωτών σημείων μιας χώρας και συχνά προσπαθούν να υπονομεύσουν τις θεμελιώδεις δημοκρατικές αξίες και ελευθερίες αυτής. Οι βασικές προκλήσεις που εντοπίζουμε στο πλαίσιο αντιμετώπισής τους είναι:

Το ζήτημα της έγκαιρης προ-ανίχνευσης που αποτελεί μια εκφρασμένη ανάγκη των κρατών μελών να εντοπίσουν την Υβριδική δραστηριότητα νωρίς κατά τη διάρκεια της αρχικής της φάσης προετοιμασίας.

Το ζήτημα της αναγνώρισης και εντοπισμού του φαινομένου όταν αυτό συμβαίνει. Προσδιορισμός δηλαδή εάν λαμβάνει χώρα μια υβριδική επιχείρηση ή αν είναι απλώς ένα μεμονωμένο γεγονός (κυβερνοχώρος, τρομοκρατία κ.λπ.).

Το ζήτημα της απόδοσης ευθύνης (attribution), ποιος είναι ο υπεύθυνος δηλαδή και ποιοι οι ΑΝΣΚ του. Αυτό το ζήτημα αποτελεί την δυσκολότερη πρόκληση από όλες καθώς συχνά ο ιθύνων νους και οι εκτελεστικοί βραχίονες των υβριδικών επιχειρήσεων δεν είναι πάντα ευχερώς διακριτά.

Το ζήτημα της αύξησης της συνεργασίας και του συντονισμού στον τομέα της ασφάλειας, φέρνοντας πιο κοντά την δραστηριότητα όλων και καταστρέφοντας την τάση απομόνωσης και μη διαμοιρασμού της πληροφορίας (silo attitude).

Το ζήτημα της αποτελεσματικής διαχείρισης κρίσεων με την καθιέρωση μεθόδων και εργαλείων για την αντιμετώπιση πανευρωπαϊκών κρίσεων.

Το ζήτημα της αύξησης της επίγνωσης και της ευαισθητοποίησης σε στρατηγικό, τακτικό και επιχειρησιακό επίπεδο.

## ΤΡΕΧΟΥΣΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ

### Ρωσία-Κίνα

Η ρωσική υβριδική συμπεριφορά έχει τουλάχιστον τρία κύρια χαρακτηριστικά.

**Αποφεύγει τη χρήση άμεσης βίας.** Συνειδητοποιώντας η Ρωσία ότι θα είχε λίγες πιθανότητες να κερδίσει μια παρατεταμένη συμβατική σύγκρουση με το ΝΑΤΟ, η Μόσχα επιλέγει αντ' αυτού να επιδιώξει

τα συμφέροντά της χωρίς εμφανή χρήση στρατιωτικής δύναμης αν είναι δυνατόν. Η Ρωσία μπορεί πάντα να χρησιμοποιήσει ακόμα τα συμβατικά της όπλα ακόμα και τις πυρηνικές απειλές ως μέρος μιας υβριδικής στρατηγικής, αλλά γενικά προτιμά να ελαχιστοποιεί την ουσιαστική χρήση της παραδοσιακής συμβατικής στρατιωτικής δύναμης. Η χρήση εργαλείων στον κυβερνοχώρο είναι ένα εξαιρετικό παράδειγμα μεθόδου με την οποία η Ρωσία εξοικονομεί τη χρήση βίας.

**Είναι επίμονη.** Οι υβριδικές επιχειρήσεις καταρρίπτουν την παραδοσιακή δυαδική οριοθέτηση μεταξύ πολέμου και ειρήνης. Η πραγματικότητα των υβριδικών επιχειρήσεων είναι η διαρκώς μεταβαλλόμενη ένταση της σύγκρουσης. Οι στρατηγικές εδώ είναι πάντα σε εξέλιξη, αν και σε ορισμένες στιγμές μπορεί να γίνουν πιο οξείες και πιο έντονες ή να διασταυρωθούν με συμβατικές (kinetic) επιχειρήσεις μάχης.

**Είναι εστιασμένη στον πληθυσμό (πολίτες της χώρας στόχου).** Ρώσοι στρατιωτικοί εμπειρογνώμονες παρακολούθησαν τις Ηνωμένες Πολιτείες και τους συμμάχους των την περίοδο που πολέμησαν στα Βαλκάνια, τη Μέση Ανατολή και αλλού κατά τη διάρκεια του τελευταίου τετάρτου του αιώνα.

Κατάλαβαν τη σημασία μιας προσέγγισης που επιδιώκει να επηρεάσει τον πληθυσμό των χωρών-στόχων μέσω επιχειρήσεων (παρα-)πληροφόρησης, ομάδων παρέμβασης και άλλων επιχειρήσεων επιρροής. Η Ρωσία χρησιμοποιεί υβριδικές επιχειρήσεις για να εκτελέσει αποστολές, εκμεταλλευόμενη τα υπάρχοντα πολιτικά/κοινωνικά κενά και αντιθέσεις μιας χώρας, ώστε να προωθήσει τους Ρωσικούς ΑΝΣΚ.<sup>7</sup>

Τρεις είναι οι κύριοι ρωσικοί ΑΝΣΚ.

1. **Κατάληψη εδάφους χωρίς προσφυγή σε φανερή ή συμβατική στρατιωτική δύναμη.** Αυτός ήταν ο στόχος της επιτυχούς προσάρτησης της Κριμαίας από τη Ρωσία το 2014, η κίνηση αυτή ξεκίνησε τη συζήτηση για τις ρωσικές «υβριδικές στρατηγικές». Η προσάρτηση της Κριμαίας στηρίχθηκε σε μεγάλο βαθμό από τα διαβόητα πλέον «πράσινα ανθρωπάκια» - επρόκειτο κυρίως για ρωσικές ειδικές δυνάμεις που λειτουργήσαν μέσω μιας νεοορυσταθείσας ρωσικής διοίκησης ειδικών επιχειρήσεων, χωρίς διακριτικά

<sup>7</sup> Testimony of Christopher S. Chivvis presented before the House Armed Services Committee, Understanding Russian "Hybrid Warfare" and What Can be Done About it, RAND, March 22, 2017



και εθνόσημα. Η χρήση αυτών των ελίτ στρατευμάτων, σε συνδυασμό με μια εκστρατεία πληροφοριακού πολέμου και την παράλληλη ανάπτυξη πιστών Ρώσων πληρεξουσίων (proxies), δημιούργησαν συνθήκες που έθεσαν τις βάσεις για μια αναίμακτη συμβατική κατάληψη της Κριμαίας. Την ίδια εικόνα παρακολουθούμε και από τον Φεβ του 2022, στην περίπτωση αυτή όμως εντοπίζουμε και σημαντική κυβερνοεπιθετική δραστηριότητα παράλληλα με τις συμβατικές στρατιωτικές κινήσεις.

**2. Δημιουργία προσχήματος για απροκάλυπτη, συμβατική στρατιωτική δράση.** Η προσάρτηση της Κριμαίας από τη Ρωσία προκάλεσε ανησυχίες ότι το Κρεμλίνο μπορεί να επιδιώξει να χρησιμοποιήσει μια υβριδική στρατηγική για να δημιουργήσει πρόσχημα για στρατιωτική δράση αλλού, όπως πχ στα κράτη της Βαλτικής. Η Ρωσία μπορεί να το επιδιώξει υποδαυλίζοντας τη διχόνοια μεταξύ του μειονοτικού ρωσικού πληθυσμού σε μια χώρα όπως η Εσθονία, δημιουργώντας ένα αφήγημα που απεικονίζει την Εσθονική κυβέρνηση ως καταπιεστική και στη συνέχεια εκμεταλλεζόμενη αυτή την αφήγηση, να δικαιολογήσει μια ρωσική στρατιωτική επέμβαση για λογαριασμό των Ρώσων μειονοτικών. Μια τέτοια επιχείρηση πιθανότατα θα συνοδεύεται από κυβερνοεπιχειρήσεις που στοχεύουν να πυροδοτήσουν εντάσεις ή να περιπλέξουν τις εθνικές και ΝΑΤΟικές απαντήσεις.

**3. Χρήση υβριδικών μεθόδων για να επηρεάσει την πολιτική και τις πολιτικές των χωρών στη Δύση και αλλού.** Αυτός ο στόχος είναι αυτή τη στιγμή η πιο πιεστική και κρίσιμη πρόκληση για τις Δυτικές κυβερνήσεις, συμπεριλαμβανομένων των Ηνωμένων Πολιτειών. Στο σημείο αυτό, το Κρεμλίνο δεν επιδιώκει να χρησιμοποιήσει υβριδικές στρατηγικές ως υποκατάστατο της στρατιωτικής δράσης ή ως προπομπό πολέμου. Αντίθετα, επιδιώκει να διασφαλίσει ότι οι πολιτικοί συσχετισμοί (και τα εκλογικά αποτελέσματα) σε στοχευμένες χώρες εξυπηρετούν και είναι συμβατά με τα εθνικά συμφέροντα της Ρωσίας. Πλέον ευάλωτες είναι χώρες με αδύναμα νομικά πλαίσια και ειδικά θεσμικά πλαίσια κατά της διαφθοράς ή όπου υπάρχουν κύριες εγχώριες ελίτ που ασπάζονται τα συμφέροντα, τις προτεραιότητες ή την κοσμοθεωρία της Ρωσίας. Ωστόσο, ακόμη και ισχυρές χώρες, όπως οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Γερμανία, δεν έχουν ανοσία στο θέμα αυτό και είναι εκτεθειμένες στην απειλή.

Η Κίνα έχει εντελώς διαφορετικό modus operandi από τους παραδοσιακούς Hybrid actors.

Μελετώντας το συγκεκριμένο repertoire des actions που ακολουθεί, παρατηρείται ότι η Κίνα έχει ως κύριο και πρωτεύοντα στόχο, την παραπλάνηση και την κεκαλυμμένη διείσδυση σε social media των χωρών που αποτελούν στόχο της, με σκοπό κυρίως την προβολή και υποστήριξη του Κινεζικού οικονομικού μοντέλου ως ενός απόλυτα επιτυχημένου τρόπου διακυβέρνησης. Δευτερευόντως επιζητεί να αποδυναμώσει και να απομειώσει την ισχύ κάθε αντίθετης φωνής που ενδεχομένως την κατηγορεί για αυταρχισμό και παραβίαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Σε λίγες περιπτώσεις (πολύ λίγες) επιχειρεί την αποσταθεροποίηση χωρών στόχων (που είναι κατεξοχήν ο πρωτεύων στόχος της Ρωσικής υβριδικής επιρροής) όπως η περίπτωση επιχειρήσεων κατά της Ιαπωνίας και της Ταϊβάν.

Σε επίπεδο κυβερνοεπιθετικό έχει επισημανθεί ότι τα περιστατικά ανεπιτυχών και επιτυχών παραβιάσεων ασφαλείας σε κρίσιμες υποδομές κρατών μελών της ΕΕ έχουν παρουσιάσει τριπλασιασμό από το 2018. Οι κυβερνοεπιθέσεις κατά EUibas (Institutions, Bodies and Agencies) κυρίως συνίστανται σε credential thefts με κύριους δρώντες τις Ρωσία και Κίνα. Σε δεύτερο επίπεδο βρίσκονται τα περιστατικά μόλυνσης με malware. Παραμένει σημαντική η τρωτότητα των Ευρωπαϊκών υπηρεσιών σε Insider threat καθώς απουσιάζει η κουλτούρα κυβερνοασφαλείας και παρατηρείται στο προσωπικό και τα στελέχη περιορισμένη επίγνωση ασφαλείας (limited security awareness).

Η Κίνα ειδικότερα παρατηρείται ότι στρατολογεί με επιτυχία Δημοσιογράφους και Ακαδημαϊκούς στα κράτη μέλη, όπως και η Ρωσία, εστιάζοντας όμως στα ζητήματα που αφορούν κυρίως στην Ταϊβάν, και τα ανθρώπινα δικαιώματα στο Θιβέτ, στην προσπάθεια της να επικρατήσει ως κυρίαρχο το δικό της αφήγημα (narrative). Τα ενδιαφέροντα της Κίνας σε ότι αφορά Human Intelligence (HUMINT) είναι σχετικά χαμηλά, ενώ αντίθετα στο CYBERINT είναι πολύ υψηλά.

Η Υβριδική επιρροή των δύο αυτών δρώντων (Ρωσίας και Κίνας) κατά Ευρωπαϊκών στόχων αρθρώνεται σε δύο άξονες

- Άσκηση επιρροής στην διαδικασία λήψης αποφάσεων.
- Πρόσκτηση και συλλογή πληροφοριών.

Ο υβριδικός πληροφοριακός στόχος (target group) της Ρωσίας στο Ευρωπαϊκό περιβάλλον είναι οι λεγόμενοι Ευρωσκεπτικιστές. Κύρια προσπάθειά της είναι η εκμετάλλευση των υφιστάμενων διαιρέσεων σε κοινωνικό επίπεδο (existing divisions and social cleavages). Έτσι η Ρωσία αναδεικνύει, εκμεταλλεύεται και προβάλλει τα υφιστάμενα domestic issues κατά περίπτωση, όπως οι τιμές της ενέργειας και των καυσίμων στην ΕΕ, τα ζητήματα ελλείψεως τροφίμων, περιορισμού των media και της ελευθερίας έκφρασης (βλ. απόφαση ΕΕ για απαγόρευση λειτουργίας των MME RT & Sputnik) κλπ., έτσι ώστε να προκληθεί αναταραχή (διαδηλώσεις, πορείες διαμαρτυρίας κλπ) στην χώρας μέλη της ΕΕ.

Από την άλλη πλευρά η Κίνα έχει περισσότερο αμυντικό και απολογητικό υβριδικό attitude. Προβάλλει ότι «δεν είμαστε τόσο κακοί όσο μας παρουσιάζουν», «δεν επιζητούμε να βλάψουμε κανέναν», επιχειρεί δε να προστατεύσει την εικόνα του οικονομικού της μοντέλου. Για τον σκοπό αυτό εκτός από την παραδοσιακή κατηγορία των Intelligence Officers, έχει αναπτύξει και την ειδική κατηγορία των Influence Agents.

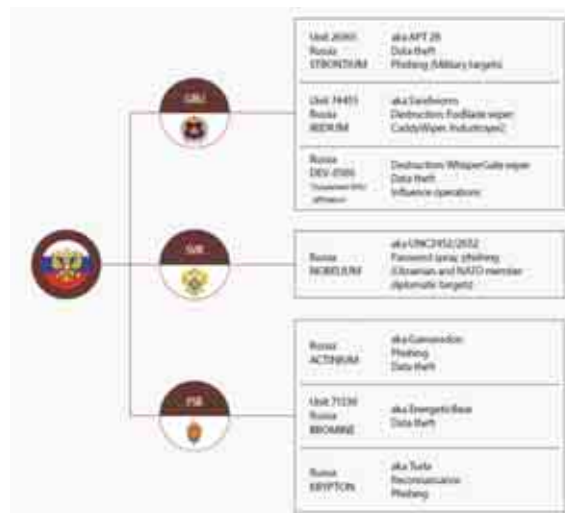
Εκτιμήσεις για το εγγύς μέλλον είναι ότι η Ρωσία θα παρουσιάσει αυξητική τάση σε ότι αφορά την δραστηριότητα επιρροής της επί των Ευρωπαϊκών Social Media, ακόμα και με ενεργοποίηση των κατά τόπους πρεσβειών της φανερά, προς τον σκοπό αυτό. Για την δε Κίνα η εκτίμηση είναι ότι θα παραμείνει στο ίδιο επίπεδο με τάση μείωσης ενδεχομένως της δραστηριότητας επιρροής της, με επίκεντρο την βελτίωση της διεθνούς εικόνας της.

Εξακολουθούν στις ημέρες μας να αξιοποιούνται οι Private Military Companies (PMC) που χρησιμοποιεί η Ρωσία ως βραχίονα εκτέλεσης Υβριδικών Επιχειρήσεων. Ειδικότερα το Ρωσικό attitude σε σχέση με αυτές τις ενέργειες κωδικοποιείται στο τρίπτυχο Flexibility, Deniability, Ambiguity. Υπάρχουν δώδεκα (12) εν ισχύ σήμερα Ρωσικές παραστρατιωτικές οργανώσεις με κυριότερες τις Wagner, Vegacy Strategic Services Ltd, RSB Group, Moran Security Group, ENOT Corp. κλπ. Αυτοί οι βραχίονες χρησιμοποιήθηκαν και χρησιμοποιούνται σε διάφορα πεδία, όχι πάντως κατά στόχων της ΕΕ και του NATO αλλά με έμφαση στα Δυτικά Βαλκάνια, την Βαλτική, την Ουκρανία και τελευταία και στην Αρκτική.

Σε επίπεδο ενεργειών αποπληροφόρησης η Ρωσία εν όψει της «ειδικής στρατιωτικής επιχειρήσεως», όπως την ονόμασε η ίδια, στην Ουκρανία καλλιεργεί και εκδηλώνει υβριδικές επιχειρήσεις με σκοπό την απόκρουση κατηγοριών ότι εκτελεί επιθετική επεκτατική ενέργεια κατά του Ουκρανικού εδάφους. Αυτό το υλοποιεί αφενός προωθώντας το λεγόμενο «whataboutism» δηλαδή όποτε κατηγορείται η ίδια αντιπίνει «ναι μεν αλλά, οι ενέργειες του NATO στη Σερβία;», «ναι μεν αλλά, οι ενέργειες της Δύσης στη Λιβύη;» κλπ. Αφετέρου προτάσσει μέσω των probes και outlets που ελέγχει σε δυτικές χώρες και MME ότι «όλοι είμαστε υπέρ της Ειρήνης μεταξύ των χωρών και κατά του πολέμου γενικότερα», χωρίς όμως να αποδίδει ευθύνες στον επιτιθέμενο στην περίπτωση αυτή.

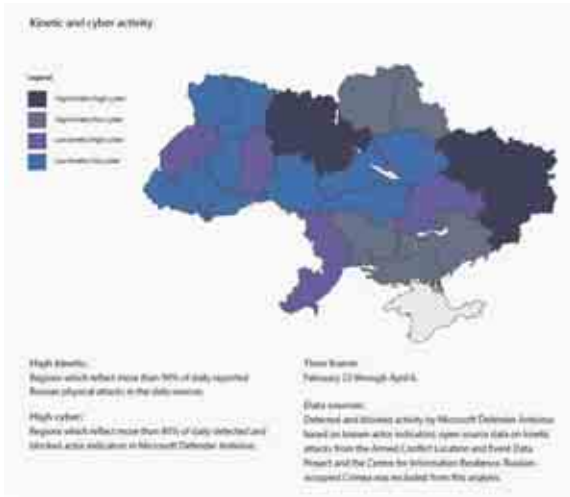
Σε κυβερνοεπιθετικό επίπεδο ειδικά για την Ρωσική επιχείρηση στην Ουκρανία που εξελίσσεται από τον Φεβ 2022 παρατηρούμε έναν απόλυτο συντονισμό των κυβερνοεπιθέσεων με τις συμβατικές στρατιωτικές ενέργειες στο πεδίο της μάχης.

Πιο συγκεκριμένα στην παρακάτω εικόνα εμφανίζονται οι κύριοι ρωσικοί δρώντες<sup>8</sup>



Ο συσχετισμός των κυβερνοεπιθετικών επιχειρήσεων με τις καθαρά στρατιωτικές επί του πεδίου (kinetic) εμφανίζονται στην παρακάτω εικόνα

<sup>8</sup> Special Report Ukraine: An overview of Russia's cyberattack activity in Ukraine, Microsoft Digital Security Unit, April, 27, 2022



## ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

Το μοντέλο διαχείρισης υβριδικών απειλών που εισάγουμε στον επιστημονικό διάλογο το ονομάζουμε «Υβριδική ανοσοποίηση».

Δεν χρησιμοποιείται ο όρος «άμυνα» καθώς η εκδήλωση αμυντικών επιχειρήσεων όταν ήδη έχει πέσει θύμα υβριδικής επιχείρησης προσομοιάζει με την άμυνα σε βιολογική επίθεση. Είναι ήδη πολύ αργά... απαιτείται εκ των προτέρων οργάνωση.

Αναλυτικότερα, όσον αφορά τους τέσσερις διακριτούς πυλώνες των υβριδικών απειλών, υπάρχει μεν υπόβαθρο αντιμετώπισης καθενός ξεχωριστά από αυτούς. Το πρόβλημα όμως εντοπίζεται όταν εκδηλώνεται συνολικά το πρόβλημα και στους τέσσερις πυλώνες ταυτόχρονα.

Μας ανησυχούν ειδικώς δύο επίπεδα:

α. Να διαγνώσουμε εγκαίρως (και να προβλέψουμε ενδεχομένως) ότι υφιστάμεθα ή ότι επίκειται μια υβριδική επιχείρηση. (Situational awareness)

β. Να απαντήσουμε με συνολικό τρόπο και με μια ολιστική προσέγγιση. (incident response)

Στο πρώτο ζήτημα απαιτείται συνεργασία, ανταλλαγή και κυκλοφορία πληροφοριών τόσο μεταξύ όλων των εμπλεκόμενων Υπηρεσιών και φορέων σε Εθνικό επίπεδο, όσο και σε Ευρωπαϊκό γενικότερα. Έτσι είναι δυνατόν να εντοπισθούν σε πρώιμο στάδιο

κάποιες ενδείξεις επικείμενης ή αρχομένης υβριδικής επιχειρήσεως και να ληφθούν εγκαίρως τα κατάλληλα μέτρα. Στο δεύτερο ζήτημα απαιτείται η καθολική συνεργασία όλων των εθνικών παραγόντων ισχύος τόσο στον Δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα καθώς υπολογίζεται ότι το 90% περίπου των κρίσιμων υποδομών στις ευρωπαϊκές χώρες σήμερα ελέγχεται και λειτουργεί υπό καθεστώς ιδιωτικοοικονομικό (Whole of society approach).

Οι υβριδικές επιχειρήσεις απαιτούν για την αντιμετώπισή τους περισσότερα από ένα Υπουργεία, όπου ανάμεσά τους δυστυχώς αναπτύσσονται πολλές γκρίζες περιοχές αρμοδιοτήτων (σε όλες τις Ευρωπαϊκές χώρες) οι οποίες πρέπει να ρυθμιστούν. Παράλληλα κατά κανόνα αντιμετωπίζουμε ένα θολό ή ανύπαρκτο νομοθετικό πλαίσιο χτισμένο με βάση τις προκλήσεις του παρελθόντος, το οποίο αντιμετωπίζει καθετοποιημένα τα προβλήματα στην λογική των Σιλό. Στο σημείο αυτό απαιτείται οριζόντια συνέργεια και εμπλοκή συνεργατικά πολλών υπηρεσιών, υπουργείων και κυρίως έμπειρων και «μυημένων» προσώπων σε κάθε δομή, ώστε να σχηματισθεί ένα «Ενοποιημένο Δίκτυο Διαχείρισης Ασφαλείας». (Whole of government approach).

Όπως μάθαμε από την επίθεση της Ρωσίας κατά της Ουκρανίας το 2014, απαιτείται ευρύτερη αλλαγή κουλτούρας. Η καταπολέμηση υβριδικών απειλών προϋποθέτει, κατ' αρχάς, αλλαγή νοοτροπίας από την «εκστρατευτική στρατιωτική» λογική, όπου τον πρώτο λόγο έχουν τα υπουργεία Εξωτερικών και Άμυνας, στη λογική του «εντός έδρας» αγώνα, όπου η πρωτοκαθεδρία περνάει στα υπουργεία Εσωτερικών, Πολιτικής Προστασίας και Προστασίας του Πολίτη. Ο διακρατικός χαρακτήρας της αντιμετώπισης υβριδικών απειλών σημαίνει ότι τα υπουργεία Εξωτερικών και Άμυνας εξακολουθούν να διαδραματίζουν καίριο ρόλο, ο οποίος όμως εντάσσεται σε μια πολιτική που εφαρμόζεται τελικώς από το σύνολο της κυβέρνησης.

Δεύτερον, πρέπει να διασφαλιστεί ότι οι Αρχές μπορούν να αντιμετωπίσουν υβριδικές απειλές που αναδύονται στις γκρίζες ζώνες αρμοδιότητας μεταξύ πολλών και διαφορετικών υπουργείων. Αρκετοί σύμμαχοι και συνεργάτες του NATO έχουν πραγματοποιήσει εκτεταμένες εσωτερικές αξιολογήσεις για τον εντοπισμό κενών και τρωτών σημείων στη νομοθεσία τους. Στη συνέχεια, τα κοινοβούλιά τους εργάστηκαν για να σφραγίσουν αυτά τα νομικά κενά.

Υπάρχουν εν κατακλείδι τρία επίπεδα εθνικής και πολυμερούς συνεργασίας που επιτρέπουν στις κυβερνήσεις και στις κοινωνίες να αντιμετωπίσουν καλύτερα τις υβριδικές απειλές. Πρώτον, μια προσέγγιση «όλης της κυβέρνησης» (whole of Government approach), με την εμπλοκή υπουργείων και φορέων όλων των επιπέδων διακυβέρνησης. Δεύτερον, μια προσέγγιση «όλης της κοινωνίας» (whole of society approach), η οποία περιλαμβάνει επίσης συνεργασία με τον ιδιωτικό τομέα, τα πανεπιστήμια και την κοινωνία των πολιτών. Τέλος, μια «σφαιρική προσέγγιση» (Holistic and comprehensive approach), όπου κράτη με παρόμοιες απόψεις συνεργάζονται με διεθνείς οργανισμούς όπως το NATO, η Ε.Ε., ο ΟΑΣΕ, τα Ηνωμένα Έθνη, η Παγκόσμια Τράπεζα, κ.ο.κ.

Τα τρία πεδία (domains) που στοχοποιούν επιχειρησιακά οι υβριδικώς δρώντες σήμερα είναι τα παρακάτω:

Το φυσικό, το ψηφιακό και το γνωσιακό. Σε φυσικό και ψηφιακό επίπεδο υπάρχουν ικανά και σχετικώς επαρκή μέτρα ασφαλείας, άλλα περισσότερο και άλλα λιγότερο αποτελεσματικά, αλλά στο τέλος της ημέρας έχουμε έναν αποδεκτό βαθμό ασφαλείας.

Στο γνωσιακό όμως επίπεδο, επειδή ακόμα δεν έχουν εφευρεθεί firewall για τα μυαλά των ανθρώπων, υπάρχει τεράστια τρωτότητα με αποτέλεσμα να διαμορφώνονται εντυπώσεις, απόψεις και συμπεριφορές με τεχνικές μεθόδους, που επηρεάζουν την άσκηση της πολιτικής διαμορφώνοντας μια πραγματικότητα Μετα-αλήθειας (Post truth reality), όπου εντάσσονται και τα fake news αλλά όχι μόνον.

Η επιρροή που ασκείται σε αυτό το πεδίο δεν εντοπίζεται εύκολα, ούτε μπορεί να αποδοθεί σε συγκεκριμένο δρώντα, καθώς κινείται «κάτω από το ραντάρ». Όταν πλέον είναι δυνατόν να αποδοθεί η επιρροή σε συγκεκριμένο δρώντα (attribution) έχει ήδη επέλθει το αποσταθεροποιητικό αποτέλεσμα και είναι πλέον αργά.

Ο σημαντικότερος κίνδυνος είναι αυτός της Αποπληροφόρησης (Disinformation) ο οποίος ενισχύεται πολλαπλασιαστικά με την Παραπληροφόρηση (Misinformation).

Παλαιότερα οι δρώντες στόχευαν στην κοινή γνώμη και επιχειρούσαν να την διαμορφώσουν. Τώρα

πλέον έχουν ανέβει ένα επίπεδο και δεν ασχολούνται με την κοινή γνώμη. Επιχειρούν να πείσουν έμμεσα την πολιτική ηγεσία της χώρας στόχου ότι η κοινή γνώμη έχει μια συγκεκριμένη άποψη σε ένα θέμα, ασχέτως αν στην πραγματικότητα υπάρχει ή δεν υπάρχει αυτή η άποψη στην κοινή γνώμη. Η μεθοδολογία αυτή που υλοποιείται - και στην χώρα μας κυρίως- λέγεται Astroturfing και οι τρόποι υλοποίησης εμφανίζονται στην παρακάτω εικόνα..



Η Τουρκική υβριδική δραστηριότητα ακολουθεί κατά γράμμα το Ρωσικό playbook, με στοιχεία της Κινεζικής προσεγγίσεως και απαιτεί ειδικότερη ανάλυση σε αυτοτελές σημείωμα για να περιγραφεί σε πλήρη έκταση.

#### 4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΑ

Αέρας, Ξηρά, Θάλασσα, Κυβερνοχώρος, Διάστημα.

Αυτά είναι τα γνωστά μέχρι σήμερα πέντε πεδία της μάχης, τα battlefield domains ή layers που διεξάγονται οι πολεμικές επιχειρήσεις.

Στον «υβριδικό πόλεμο» προστίθεται και ένα έκτο που ακόμα δεν έχει γίνει απολύτως αντιληπτό.

Είναι το γνωσιακό cognitive πεδίο. Εκεί που οι επιχειρήσεις διεξάγονται στο μυαλό του του εχθρού και σε συναισθηματικό emotional επίπεδο.

ΑΝΣΚ αποτελεί η δημιουργία Φόβου, Αμφιβολίας και Αβεβαιότητας στον πληθυσμό της χώρας στόχου. Η κάμψη του ηθικού των πολιτών, η δημιουργία πόλωσης και κοινωνικών διαιρέσεων. Διαίρεση και αστάθεια.

Δυστυχώς δεν έχουν ακόμα εφευρεθεί firewalls για τα μυαλά των ανθρώπων και έτσι η μη

εμφανής υπονόμηση (subversion) είναι πολύ πιο αποτελεσματική από την εμφανή προπαγάνδα, η οποία χρησιμοποιεί τουλάχιστον ανοικτά και ευθέως το «επιχείρημα».

Οτιδήποτε αφιλότιμο, σήμερα φυτεύεται υποσυνείδητα στο μυαλό χωρίς καν να το αντιληφθεί ο πολίτης στόχος.

Δημιουργούνται ασυναίσθητα πεποιθήσεις, εντυπώσεις και βεβαιότητες, συχνά ασήρικτες.

Πλατφόρμα διεξαγωγής των επιχειρήσεων είναι η αποπληροφόρηση.

Οπλικά συστήματα είναι το μίσος (hate speech), η οργή, η καταγγελία... το συναίσθημα και όχι η πληροφορία.

Όργανα υλοποίησης είναι οι αναμεταδότες στο εσωτερικό της χώρας στόχου, οι οποίοι ενισχύουν και διοχετεύουν την υβριδική επιρροή στο συναισθηματικό πεδίο των πολιτών. Ο κάθε πολίτης πλέον είναι δημιουργός και αναμεταδοτής πληροφοριών, δεν είναι απλός αναγνώστης και καταναλωτής αυτών. Παράλληλα όμως, χωρίς να το γνωρίζει, είναι και στόχος υπό επιρροή. Δεν έχει σημασία τι λέει κάποιος... αν αυτό είναι αλήθεια ή ψέμα, σωστό ή λάθος, σημασία έχει ότι λέει κάτι... ότι να ναι.

Ο πολίτης έτσι οργίζεται με το παρελθόν και φοβάται το μέλλον, πλέοντας σε ένα πέρασμα τεχνητά δημιουργημένης ασάφειας. Ένας οργισμένος και φοβισμένος πολίτης είναι εύκολο να χειραγωγηθεί μέσα στην ασάφεια που τον περιβάλλει... η λογική κάμπτεται.

Έτσι δημιουργούνται οι φυσαλίδες απομόνωσης (isolation bubbles) και οι χώροι που αντηχεί μία και μόνο άποψη (echo chambers) με αποτέλεσμα οι άνθρωποι να ομαδοποιούνται σε αυστηρά ΚΑΙ ιδεολογικά γκρουπ, που αυτοεπιβεβαιώνουν και ανατροφοδοτούν σε ανακύκλωση την όποια άποψη τους. Αυτή η άποψη, τους ομογενοποιεί, σε ένα σύνολο ατόμων κοινών παραδοχών και αξιακών αρχών, όπου η οργή και ο φόβος κυριαρχούν.

Believing is belonging..... κάθε δήλωση πλέον αποτελεί ΚΑΙ ιδεολογικό declaration, τοποθετεί τον δηλούντα σε μια συγκεκριμένη ομάδα, με συγκρουσιακή - διεκδικητική απόχρωση.

Πρέπει να ενσκήψουμε με ευρηματικότητα και επιστημονική εστίαση στο ζήτημα διότι εν τέλει κινδυνεύει η ίδια η Δημοκρατία την οποία οι ένοπλες δυνάμεις μεταξύ άλλων διαφυλάσσουν ως στοιχείο της Εθνικής κυριαρχίας per se.

Και αυτό το θέμα είναι πλέον πολύ κρίσιμο ζήτημα Εθνικής Ασφαλείας.....



Ο Αθανάσιος Κοσμόπουλος αποφοίτησε από την Στρατιωτική Σχολή Αξιωματικών Σωμάτων (ΣΣΑΣ), ως στρατιωτικός νομικός σύμβουλος με τον βαθμό του ανθυπολοχαγού, αρχηγός της τάξης του 1987. Φοίτησε στην Σχολή Πληροφορικής & Ηλεκτρονικών Υπολογιστών των Ενόπλων Δυνάμεων, στην οποία αργότερα δίδαξε. Δίδαξε ως λέκτορας στο Τμήμα Πληροφοριακών και Επικοινωνιακών Συστημάτων του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Είναι κάτοχος μεταπτυχιακού LL.M στο Ευρωπαϊκό Δίκαιο και Πολιτική από το Πανεπιστήμιο Uninettuno στη Ρώμη και Υποψήφιος Διδάκτωρ του Παντείου Παν/μιου επί των Υβριδικών επιχειρήσεων καθώς και ειδικός ερευνητής στο Κέντρο Μελετών Ασφαλείας του Υπουργείου Προστασίας του πολίτη, στα ζητήματα Υβριδικών Απειλών.

## Γυναικοκτονία και Πατριαρχία μέσα από τη θεωρία της Επαναλαμβανόμενης Καθημερινής Δράσης.

Γρηγόρης Λάζος, Ομότιμος Καθηγητής,  
Πάντειο Πανεπιστήμιο. (grlazos@gmail.com)

Νίκος Γαβαλάκης, Εγκληματολόγος PhD.  
(nicgavalakis@yahoo.gr)

### Περίληψη

Στην παρούσα μελέτη εξετάζουμε το ζήτημα της γυναικοκτονίας μέσα από την εφαρμογή της θεωρίας της επαναλαμβανόμενης καθημερινής δράσης (ΕΚΔ). Αρχικά προσδιορίζεται ο όρος *γυναικοκτονία* τόσο στο ιστορικό του πλαίσιο όσο και στον ορισμό του ως διεθνές πρόβλημα. Στη συνέχεια, αναλύεται η γυναικοκτονία μέσα από τις προϋποθέσεις της θεωρίας της επαναλαμβανόμενης καθημερινής δράσης. Εκεί προσδιορίζονται οι ιδιαιτερότητες της γυναικοκτονίας, σε σχέση με άλλα εγκλήματα, καθώς και ο βασικός προσδιοριστικός παράγοντας που συντελεί στην ύπαρξη των ιδιαιτεροτήτων, η πατριαρχία. Η πατριαρχία, και η μετεξέλιξή της ως ανδροκρατία, αποτελούν τα αντικείμενα ανάλυσης της επόμενης ενότητας. Η εστίαση στην γυναικοκτονία στην Ελλάδα λαβαίνει χώρα με την παρουσίαση μιας ποσοτικής (στατιστικά στοιχεία) και μιας ποιοτικής διάστασης (πατριαρχία στην ελληνική οικογένεια) της γυναικοκτονίας στην Ελλάδα. Η μελέτη ολοκληρώνεται με την απόδοση ευθυνών στους άνδρες για το έγκλημα της γυναικοκτονίας, και την συνεπαγόμενη ανάγκη εστίασης των πρακτικών πρόληψης της εγκληματικότητας προς αυτούς.

*Λέξεις κλειδιά:* γυναικοκτονία, θεωρία επαναλαμβανόμενης καθημερινής δράσης, πατριαρχία, ανδροκρατία.

### Abstract

In the present study we examine the issue of femicide/feminicide through the application of the routine activity theory (RAT). First, the terms femicide/feminicide is defined both in its historical context and

in its definition as an international problem. Then, femicide/feminicide is analyzed through the premises of the routine activity theory. There, the particularities of femicide, in relation to other crimes, are identified, as well as the main determining factors that contributes to the existence of the particularities, patriarchy. Patriarchy, and its evolution as 'androcracy', are the objects of analysis in the next section. The focus on femicide in Greece takes place by presenting a quantitative (statistics) and a qualitative dimension (patriarchy in the Greek family) of femicide in Greece. The study concludes by attributing responsibility to men for the crime of femicide, and the consequent need to focus crime prevention practices on them.

*Key words:* femicide/feminicide, routine activity theory, patriarchy, androcracy.

### Εισαγωγή

Το 1797 δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά το παραμύθι του Σαρλ Περώ (Charles Perrault, 1628-1703) με τίτλο «Κυανοπώγων» (γαλ. Barbe bleue). Το παραμύθι έκτοτε έχει υποστεί διάφορες διασκευές αλλά η βασική ιστορία έχει ως εξής: Ο Κυανοπώγων είναι ένας πολύ πλούσιος ευγενής για τον οποίο φημολογείται ότι σκοτώνει τις συζύγους του. Μια μέρα αποφασίζει να παντρευτεί μία από τις κόρες ενός γείτονά του. Τα κορίτσια τρομοκρατούνται στην ιδέα ενός τέτοιου γάμου, αλλά, τελικά, η μικρότερη αποφασίζει να τον παντρευτεί. Εκείνος της παραχωρεί τα κλειδιά της έπαυλής του και της δίνει πρόσβαση σε όλα τα δωμάτια, που καθένα περιέχει ένα μικρό μέρος της περιουσίας του, με τον όρο να μην ανοίξει ποτέ το κελάρι. Σε μια στιγμή περιέργειας η σύζυγος ανοίγει το κελάρι και ανακαλύπτει ένα λουτρό αίματος με τις πρώην γυναίκες του Κυανοπώγων κρεμασμένες στο τοίχο από τσιγκέλια. Μόλις ο σύζυγος ανακαλύπτει την παραβίαση του όρου που έθεσε, ετοιμάζεται να σκοτώσει τη γυναίκα του ως τιμωρία. Εκείνηνη τη στιγμή αυτή σώζεται από τα αδέρφια της και άλλους συγγενείς που εισβάλλουν στην έπαυλη και σκοτώνουν τον Κυανοπώγων.

Η γυναικοκτονία δεν είναι φαινόμενο της εποχής μας. Αποτελεί δι-ιστορικό φαινόμενο, σε τέτοιο βαθμό που τα γεγονότα εμπλουτίζονται από τον μύθο. Το μαζικό κυνήγι και η θανάτωση γυναικών ως μαγισσών και ιστορίες σαν αυτή του Κυανοπώγων, δηλαδή οι μύθοι και η πραγματικότητα που βασίζεται στους

μύθους, αποτελούν παραδείγματα της διαχρονικότητας της γυναικοκτονίας. Αλλά και μian απτή απόδειξη ότι η σύγχρονη κοινωνία δεν είναι τόσο εξελιγμένη όσο θέλει να φαντάζεται. Το έγκλημα της γυναικοκτονίας απασχολεί ακόμη και σήμερα, ενδεχομένως σε μεγαλύτερη ένταση και έκταση από ό,τι παλαιότερα.

Στο άρθρο αυτό επιχειρείται μια εγκληματολογική προσέγγιση του φαινομένου της γυναικοκτονίας. Καταρχάς παρουσιάζεται ο ορισμός της γυναικοκτονίας, μια σύντομη ιστορική αναδρομή στον όρο και η θεσμική αντιμετώπισή του κυρίως σε διεθνές επίπεδο. Στη συνέχεια το ζήτημα προσεγγίζεται μέσα από την εγκληματολογική θεωρία της επαναλαμβανόμενης καθημερινής δράσης. Η προσέγγιση αυτή οδηγεί σε μία από τις βασικές αιτίες ύπαρξης της γυναικοκτονίας: την πατριαρχία. Με την ολοκλήρωση του ζητήματος της πατριαρχίας και του ρόλου της στην γυναικοκτονία, η ανάλυση στρέφεται στην ελληνική πραγματικότητα. Παρουσιάζονται και αναλύονται τόσο τα επίσημα στατιστικά στοιχεία όσο και οι κοινωνικές διαστάσεις όπως το πατριαρχικό αξιακό σύστημα στην οικογένεια, η αντιμετώπιση της γυναικοκτονίας από θεσμικούς και μη θεσμικούς φορείς (όπως το δικαστικό σύστημα και τα ΜΜΕ). Τέλος, αντί επιλόγου, παρουσιάζεται μια πρόταση ως προς την εστίαση κάθε προληπτικής δράσης που σχετίζεται με την γυναικοκτονία.

## Ορισμός

Μπορεί το φαινόμενο της γυναικοκτονίας να είναι διαχρονικό, όμως ο όρος *γυναικοκτονία* είναι σχετικά πρόσφατος. Το γεγονός αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία μιας και πριν την παγίωση του όρου φαίνεται πως η δολοφονία των γυναικών από άνδρες αντιμετωπιζόταν όπως όλες οι δολοφονίες. Έτσι δεν αποδιδόταν στις γυναικοκτονίες η σημασία που είχε η διάσταση του βιολογικού φύλου (sex) για τη σύλληψη και τέλεσή τους. Το γεγονός αυτό πιστοποιεί, στις δεδομένες κοινωνικές συνθήκες, μια γνήσια σκληρή πραγματικότητα: την ισχύ του άνδρα έναντι της γυναίκας.

Ο όρος γυναικοκτονία χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από την Diana H. Russell το 1976. Στα πλαίσια του Διεθνούς Δικαστηρίου για τα Εγκλήματα ενάντια στις Γυναίκες η Russell δήλωσε ότι «... επιλέγω

τον νέο όρο γυναικοκτονία (femicide<sup>1</sup>) για να αναφέρομαι στους θανάτους γυναικών από άνδρες επειδή απλά είναι γυναίκες» (Russell, 2011). Παρά το ό,τι η λέξη προϋπήρχε στην Αγγλοσαξωνική γλώσσα, η χρήση της από την Russell τής απέδωσε πολιτικό νόημα και όχι μόνον ως θύμα, αλλά και ως κίνητρο (Russell, 2008). Αργότερα η Russell, με την συνεργασία της Jill Radford, τελειοποίησε τον ορισμό. Πλέον, όριζε την γυναικοκτονία ως «... την μισογυνιστική δολοφονία των γυναικών από άντρες» και ως εκδήλωση ακραίας σεξουαλικής βίας. Κατ' αυτό τον τρόπο, η έννοια περιλάμβανε τη βία ενάντια στις γυναίκες εξαιτίας του φύλου τους ως πιστοποίηση της επιθυμίας των ανδρών για εξουσία, κυριαρχία και έλεγχο (Radford, 1992).

Η καθιέρωση του ορισμού, από τη φεμινιστική θεωρητική σκέψη, συνέβαλε σημαντικά στην ανάδειξη του ως παγκόσμιο κοινωνικό πρόβλημα (Taylor και Jasinski, 2011). Το 2011, στην Κωνσταντινούπολη, στο Συνέδριο του Συμβουλίου της Ευρώπης για την πρόληψη και καταπολέμηση της βίας ενάντια στις γυναίκες και την ενδοοικογενειακή βία εδραιώθηκε το ότι η βία ενάντια στις γυναίκες συνιστά ένα είδος έμφυλης βίας που διαπράττεται ενάντια στις γυναίκες εξαιτίας του γεγονότος ότι απλά είναι γυναίκες. Αυτού του είδους η βία, μπορεί βάσιμα να υποστηριχθεί ότι αποτελεί ζήτημα του Κράτους, και, υπ' αυτή την έννοια, είναι υπεύθυνο και αρμόδιο για την αποτροπή της εκδήλωσης βίας ενάντια στις γυναίκες, την προστασία των θυμάτων και τη δίωξη των δραστών. Η αδυναμία εκπλήρωσης των παραπάνω στόχων (αποτροπή-προστασία-δίωξη) αποτελεί διακύβευμα του κράτους. Το συνέδριο της Κωνσταντινούπολης εκφράστηκε με ακρίβεια και σαφήνεια σχετικά: δεν είναι εφικτή η ισότητα των φύλων όταν οι γυναίκες βιώνουν εκτενή βία από άνδρες και οι κρατικές αρχές και υπηρεσίες αποδεικνύονται ανεπαρκείς στην αντιμετώπισή της (Grzyb κ.α., 2018).

Σε παγκόσμια κλίμακα, ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών έχει λάβει σημαντικές πρωτοβουλίες

<sup>1</sup> Στην αγγλική η γυναικοκτονία αποδίδεται με δύο όρους: femicide και feminicide. Ο πρώτος οφείλεται στην Russell. Ο δεύτερος οφείλεται στην Μεξικανή ανθρωπολόγο και φεμινίστρια Marcela Lagarde y de los Ríos. Η Lagarde ερευνώντας το φαινόμενο στο Μεξικό και επηρεασμένη από την Russell διατύπωσε το όρο feminicide για να περιγράψει τις δολοφονίες στη χώρα της. Μάλιστα στην περιγραφή της έννοιας έλαβε υπόψη της και την ατιμωρησία των δραστών που χαρακτηρίζει τη συγκεκριμένη μορφή εγκληματικότητας (Grzyb κ.α., 2018). Στην παρούσα μελέτη οι όροι στην αγγλική δεν διαφοροποιούν την έννοια, όπως και στην πλειονότητα της διεθνούς βιβλιογραφίας (Grzyb κ.α., 2018).

αναφορικά με τη γυναικοκτονία. Όμως, η γυναικοκτονία, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, αποτελεί φαινόμενο στο οποίο οι εθνικές και τοπικές ιδιαιτερότητες διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο. Έτσι, οι υπηρεσίες του ΟΗΕ, στην προσπάθειά τους να περιλάβουν την πλειονότητα των περιπτώσεων των γυναικοκτονιών, διέδρυναν τον ορισμό σε τέτοιο βαθμό που οδήγησε στην απολιτικοποίησή του (Alvazzi, 2011). Έτσι στον ορισμό εντάχθηκαν, μεταξύ άλλων, προϋποθέσεις με αυστηρό τοπικό χαρακτήρα (όπως η βία ενάντια στις Αβορίγινες γυναίκες και άλλες εθνοότητες), προϋποθέσεις που σχετίζονται με τον δράστη (όπως ένα μέλος της οικογένειας) και σε προϋποθέσεις αναφορικά με τη μέθοδο τέλεσης (modus operandi) (βασανισμός) (United Nations General Assembly, 2012' United Nations Office on Drugs and Crime - UNODC, 2014). Έτσι ο ορισμός κινείται σε διαφορετικά επίπεδα γενίκευσης διαφορετικών πεδίων (τοπικά χαρακτηριστικά, δράστης, μέθοδος διάπραξης) χάνοντας της πολιτική ταυτότητα που του είχε προσδώσει η φεμινιστική θεωρητική σκέψη (φόνος γυναίκας επειδή απλά είναι γυναίκα). Τελικά, στο συνέδριο της Βιέννης (UN Commission on Crime Prevention and Criminal Justice, Twenty-second session, 2013) καθιερώθηκε ότι με τον όρο γυναικοκτονία προσδιορίζεται, μεταξύ άλλων:

- η δολοφονία της γυναίκας στα πλαίσια της οικογένειας (ενδοοικογενειακή βία) ή από τον σύντροφο,
- ο βασανισμός και η μισογυνιστική δολοφονία γυναικών,
- η δολοφονία γυναικών ή κοριτσιών στο όνομα μιας εμπομαζόμενης «ανδρικής τιμής»,
- η στόχευση γυναικών ή κοριτσιών στα πλαίσια ένοπλης σύρραξης,
- η δολοφονία γυναικών ή κοριτσιών με αφορμή την προίκα,
- η δολοφονία γυναικών ή κοριτσιών εξαιτίας του σεξουαλικού τους προσανατολισμού ή της ταυτότητας φύλου,
- η δολοφονία των Αβορίγινων γυναικών και κοριτσιών αλλά και άλλων εθνοτήτων εξαιτίας του φύλου τους,

- η βρεφοκτονία θηλυκών και η εμβρυοκτονία λόγω επιλογής φύλου του εμβρύου (son preference),
- τη γυναικοκτονία που οφείλεται στον ακρωτηριασμό των γεννητικών οργάνων γυναικών και κοριτσιών,
- η δολοφονία γυναικών ή κοριτσιών με την κατηγορία της μαγείας,
- αλλά και γυναικοκτονίες που σχετίζονται με συμμορίες, οργανωμένο έγκλημα, εμπορία ναρκωτικών, παράνομη διακίνηση γυναικών με σκοπό την σεξουαλική εκμετάλλευση (ειδικά human trafficking) και της οπλοκατοχής και οπλοχρησίας.

Το εύρος των κινήτρων για τη γυναικοκτονία φανερώνει πως οι γυναικοκτονίες οφείλονται σε συγκεκριμένα κοινωνικά χαρακτηριστικά διαφορετικών κοινοτήτων, με αποτέλεσμα η μελέτη της να έχει έντονο εθνικό ή τοπικό χαρακτήρα. Ή αλλιώς, τα παραπάνω κίνητρα αφορούν στην προσέγγιση του φαινομένου σε παγκόσμιο επίπεδο. Όμως, είναι βέβαιο πως η πλειονότητα των γυναικοκτονιών οφείλονται στην μεταφυσική πεποίθηση της ανωτερότητας των ανδρών έναντι των γυναικών και την έλλογη αμφισβήτησή της από τις γυναίκες.

Η γυναικοκτονία έχει πολιτικό (με την ευρεία έννοια) νόημα, στο βαθμό που αν αυτό απουσιάζει τότε αλλοιώνεται και η έννοια καθαυτή. Συνεπώς, κάθε απόπειρα προσδιορισμού του όρου θα πρέπει να εμπεριέχει το πνεύμα του ορισμού της Russell, δηλαδή τη δολοφονία μιας γυναίκας εξαιτίας του φύλου της.

### Η θεωρία της επαναλαμβανόμενης καθημερινής δράσης στη γυναικοκτονία

Η θεωρία της επαναλαμβανόμενης καθημερινής δράσης (ΕΚΔ) (Cohen και Felson, 1979) υποστηρίζει ότι το έγκλημα πραγματοποιείται όταν συντρέχουν, στον ίδιο χώρο και ταυτόχρονα, τρεις προϋποθέσεις: α) ένας παραβάτης με κίνητρο (motivated offender), β) ένας κατάλληλος στόχος (suitable target) και γ) η απουσία κατάλληλης προστασίας (lack of capable guardianship). Αν κάποιο από τα παραπάνω στοιχεία απουσιάζει, ή δεν είναι ενεργό, τότε το έγκλημα δεν πραγματοποιείται, γεγονός που καθιστά αυτή την θεωρία ιδανική για την μελέτη στην αλληλεπίδραση δράστη και θύματος.



Η εφαρμογή της θεωρίας ΕΚΔ έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στη συνθήκη της ταυτόχρονης συνύπαρξης των τριών προϋποθέσεων, ως καταλυτικού παράγοντα για το ‘πέρασμα στην πράξη’. Η θεωρία, κυρίως εφαρμόστηκε στα εγκλήματα των κλοπών και των διαρρήξεων, δηλαδή εγκλήματα κατά τα οποία ο δράστης επιλέγει το στόχο του και δημιουργεί ή βρίσκει τις κατάλληλες συνθήκες για να του επιτεθεί. Με δεδομένο πως για την επιβεβαίωση της θεωρίας είναι υποχρεωτική η συνύπαρξη και των τριών προϋποθέσεων, γίνεται αντιληπτό πως η διάπραξη των εν λόγω εγκλημάτων έχει λίγες πιθανότητες πραγμάτωσης από τη στιγμή που ο στόχος και η κατάλληλη προστασία αποτελούν δύο εντελώς ξεχωριστές προϋποθέσεις.

Ο Henson απεικόνισε διαγραμματικά τις προϋποθέσεις της θεωρίας της επαναλαμβανόμενης καθημερινής δράσης (Διάγραμμα 1) στο οποίο γίνεται φανερό πως το εμβαδόν που απεικονίζει το έγκλημα είναι ιδιαίτερα περιορισμένο, έχει λίγες πιθανότητες να πραγματοποιηθεί.

Διάγραμμα 1: Τα στοιχεία της θεωρίας της επαναλαμβανόμενης καθημερινής δράσης

ΛΕΖΑΝΤΑ διαγράμματος 1	
Motivated offender	Παραβάτης με κίνητρο
Suitable Target	Κατάλληλος στόχος
Lack of capable Guardianship	Απουσία κατάλληλης προστασίας
CRIME	ΕΓΚΛΗΜΑ



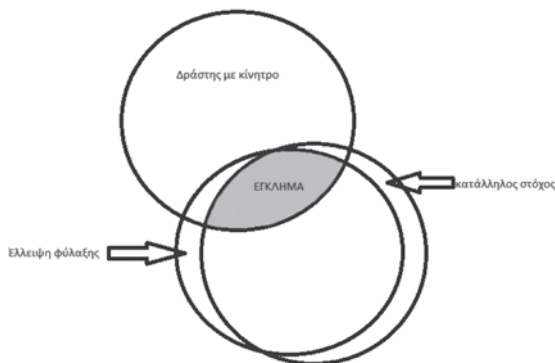
Πηγή: Henson, 2018.

Η εφαρμογή της θεωρίας της ΕΚΔ στο έγκλημα της γυναικοκτονίας παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Η αναγωγή των προϋποθέσεων της θεωρίας οδηγεί σε αποκαλυπτικά αποτελέσματα. Καταρχάς, στην περίπτωση της γυναικοκτονίας ο δράστης είναι πάντα γνωστός, είναι ο άνδρας. Άρα για να καταστεί ένας άνδρας γυναικοκτόνος θα πρέπει, τουλάχιστον, να έχει κίνητρο. Τα κίνητρα για την γυναικοκτονία έχουν παρουσιαστεί ως ο ορισμός του συνεδρίου της Βιέννης, που προαναφέρθηκε<sup>2</sup>. Εφόσον τουλάχιστον ένα από αυτά τα κίνητρα είναι υπαρκτό, τότε η εκπλήρωση της πρώτης προϋπόθεσης είναι *σχετικά δεδομένη*. Ταυτόχρονα, στην περίπτωση της γυναικοκτονίας ο στόχος (το θύμα) είναι πάντα γνωστό, είναι η γυναίκα. Αλλά όχι, κατ’ ανάγκη, οποιαδήποτε γυναίκα. Συνήθως είναι η γυναίκα με την οποία σχετίζεται ο άνδρας με το κίνητρο, είτε τυπικά (πχ γάμος) είτε άτυπα (πχ διαπροσωπική σχέση). Άρα και η εκπλήρωση της δεύτερης προϋπόθεσης είναι *σχετικά απλή*. Τέλος, στην περίπτωση της γυναικοκτονίας, η απουσία κατάλληλης φύλαξης στον χώρο διάπραξης του εγκλήματος είναι και αυτή πάντα δεδομένη. Και αυτό γιατί ο χώρος στον οποίο, συνήθως, διαπράττεται είναι ιδιωτικός, αποκλειστικός και μόνιμος, είναι η οικία τους, το σπίτι τους. Μακριά από τη δημόσια σφαίρα, το σπίτι, που αποτελεί τον χώρο στον οποίο όλοι αισθάνονται ελευθερία και ασφάλεια, μεταμορφώνεται σε τόπο εγκλήματος. Συνεπώς και η τρίτη προϋπόθεση εκπληρώνεται *σχετικά εύκολα*.

Με βάση τις παραπάνω συνθήκες το διάγραμμα του Henson μετατρέπεται ως εξής (Διάγραμμα 2):

Διάγραμμα 2: Θεωρία επαναλαμβανόμενης καθημερινής δράσης και γυναικοκτονία

<sup>2</sup> Σε αυτό το σημείο φανερώνεται, πέρα από την απολιτικοποίηση, ακόμη μία αδυναμία του ορισμού της γυναικοκτονίας από τον ΟΗΕ. Ο ορισμός εμπεριέχει τα κίνητρα του δράστη (πχ προίκα) γεγονός που αποτελεί οντολογικό παράδοξο. Παρόλα αυτά, στο συγκεκριμένο σημείο της ανάλυσης ο εν λόγω ορισμός βοηθά στην κατανόηση της πρώτης προϋπόθεσης.



Από το Διάγραμμα 2 μπορούν να εξαχθούν δύο βασικά συμπεράσματα. Το πρώτο είναι πως οι πιθανότητες διάπραξης της γυναικοκτονίας αυξάνονται σημαντικά εξαιτίας του δεδομένου των συνθηκών δηλαδή ότι: α) ο δράστης θα είναι άντρας, β) το θύμα γυναίκα και γ) υπάρχει ελάχιστη προστασία. Το δεύτερο συμπέρασμα αφορά στο γεγονός πως λόγω των παραπάνω η διάπραξη του εγκλήματος εξαρτάται περισσότερο, σε σχέση με άλλα εγκλήματα, από το κίνητρο του δράστη (άνδρα) και λιγότερο από τις άλλες προϋποθέσεις όπως της καταλληλότητας του στόχου, της έλλειψης προστασίας και του συγχρονισμού τους. Και αυτό, γιατί καθώς οι δύο κύκλοι συγκλίνουν (κατάλληλος στόχος και έλλειψη προστασίας), τόσο αυξάνεται η σημασία του τρίτου κύκλου (κίνητρο) για την βασική εκπλήρωση της συνθήκης της ταυτόχρονης συνύπαρξης των προϋποθέσεων. Πιο απλά, με βάση τη θεωρία της ΕΚΔ η προϋπόθεση του δράστη με κίνητρο έχει μεγαλύτερη σημασία στην διάπραξη μιας γυναικοκτονίας. Εφόσον ένας άνδρας έχει κίνητρο για να σκοτώσει μια γυναίκα στα πλαίσια της οικογένειας, τότε είναι πιο πιθανό να το διαπράξει.

Υπό μία έννοια, και σύμφωνα με τα παραπάνω, για τη θεωρία της ΕΚΔ το κίνητρο του δράστη (άντρα) αποτελεί τον κυρίαρχο και καθοριστικό παράγοντα για τη γυναικοκτονία. Υπό αυτή την έννοια, η πρόληψη του εγκλήματος της γυναικοκτονίας θα πρέπει να ξεκινά από την εξάλειψη του κινήτρου των ανδρών. Ο ορισμός των ΗΕ από το συμβούλιο της Βιέννης μας ξεκαθαρίζει το εν λόγω ζήτημα. Όμως, για να γίνει καλύτερα αντιληπτό το διάγραμμα 2 θα πρέπει να ερμηνευτεί ο λόγος της σύγκλισης των δύο προϋποθέσεων που αφορούν στην καταλληλότητα του στόχου και την έλλειψη φύλαξης. Και ο κύριος λόγος της σύγκλισης δεν είναι άλλος από την πατριαρχία.

## Πατριαρχία

Η Πατριαρχία αποτελεί έναν όρο στον οποίο έχει αποδοθεί διπλό περιεχόμενο. Και αυτό, διότι πέρα από την κλασσική παραδοσιακή της ερμηνεία στο πλαίσιο της πολιτικής θεωρίας, της αποδόθηκε νέο νόημα από εκπροσώπους του ριζοσπαστικού φεμινισμού<sup>3</sup>. Έτσι συχνά δημιουργούνται παρανοήσεις αναφορικά με τη χρήση και το νόημα του όρου.

Σύμφωνα με την Delphy (1985), η έννοια της πατριαρχίας στον φεμινισμό διακρίνεται από την έννοια της Πατριαρχίας στην πολιτική θεωρία. Στην πολιτική θεωρία, η Πατριαρχία χαρακτηρίζει την χρονική περίοδο πριν από τον Διαφωτισμό και την έννοια του Κοινωνικού Συμβολαίου (Rousseau και Locke). Την περίοδο εκείνη, ο πυρήνας της κοινωνίας ήταν η οικογένεια και οι αρχηγοί της, κυρίως ο πατέρας ή ο πατριάρχης, οι οποίοι οργάνωναν και καθόριζαν τόσο την προσωπική όσο και την κοινωνική ζωή των μελών. Η εξουσία τους πήγαζε από την «φυσική» υποταγή (“natural” subordination) την οποία εκδήλωναν τα μέλη της οικογένειας στον αρχηγό (Pateman, 1988). Την εποχή αυτή διαδέχθηκε ο Διαφωτισμός, που μέσα από την έννοια του Κοινωνικού Συμβολαίου, οδήγησε στη δημιουργία του Κράτους. Το Κράτος, ως θεσμικά οργανωμένη οντότητα, αφαίρεσε μια σειρά από εξουσίες από την Πατριαρχία, κυρίως αυτές που αφορούσαν στην κοινωνική ζωή της οικογένειας. Η Pateman (1988) υποστηρίζει πρακτικά ότι οι δύο κοινωνικές φάσεις (Πατριαρχία και Διαφωτισμός) αντικρούονται και αλληλοαπωθούνται εφόσον η δεύτερη διεκδίκησε και πήρε μέρος της εξουσίας από την πρώτη.

Θα περίμενε κανείς πως εφόσον ιστορικά η μία φάση διαδέχθηκε την άλλη, την εξαφάνιση της Πατριαρχίας. Όμως, σύμφωνα με την Pateman, το αποτέλεσμα της σύγκρουσης δεν ήταν αυτό. Συνέβη κάτι διαφορετικό, την μετάλλαξη. Η μετάλλαξη από την Πατριαρχία στην πατριαρχία, αφορούσε στην πραγματοποίηση της μετάβασης, από την εξουσία του πατέρα (ή του πατριάρχη) σε εξουσία του κάθε άνδρα.

Ο Διαφωτισμός, ως κουλτούρα, μέθοδος και τρόπος σκέψης, επιχείρησε να επηρεάσει την κοινωνία σε όλο το φάσμα της, δηλαδή τόσο κοινωνικά όσο και ατομικά. Η κοινωνική επιρροή αφορά στο σύνολο της

<sup>3</sup> Για λόγους αποσαφήνισης όταν ο όρος χρησιμοποιείται με το πνεύμα της πολιτικής θεωρίας θα αποδίδεται ως ‘Πατριαρχία’, και όταν χρησιμοποιείται με τον νόημα του φεμινισμού ως ‘πατριαρχία’.

κοινωνικής διάδρασης και σχετίζεται, μεταξύ άλλων, με νόμους, κανόνες, δικαιώματα και ελευθερίες, οι οποίες εκπορεύονται και διασφαλίζονται από τον θεσμό του Κράτους. Η ατομική επιρροή του Διαφωτισμού αφορά στον τρόπο που επιχειρήσει να διαμορφώσει την προσωπική ζωή των ατόμων και σχετίζεται, μεταξύ άλλων, με τον θεσμό της οικογένειας. Παρόλο που οι αναλύσεις των επιπτώσεων του Διαφωτισμού στο ατομικό επίπεδο είναι εξαιρετικά λιγότερες από αυτές στο κοινωνικό επίπεδο, η Pateman υποστηρίζει ότι ο Διαφωτισμός καθιέρωσε την «μετά-Πατριαρχία», που αφορά όχι - ειδικά - στην εξουσία του πατέρα στα μέλη της οικογένειας, αλλά - γενικά - στην εξουσία των ανδρών έναντι των γυναικών. Έτσι δημιουργήθηκε η εποχή κατά την οποία οι άνδρες διαπραγματεύονται και συμφωνούν το Κοινωνικό Συμβόλαιο (κοινωνική επιρροή), ενώ οι γυναίκες αποτελούν το αντικείμενο ενός νέου σεξουαλικού συμβολαίου (ατομική επιρροή). Το γεγονός αυτό, σύμφωνα με τις φεμινίστριες, πιστοποιεί, όχι πια την Πατριαρχία, αλλά την *πατριαρχία/ανδροκρατία*.

Το ζήτημα δε ότι ο Διαφωτισμός δεν έλαβε χώρα ταυτόχρονα σε παγκόσμια κλίμακα, αλλά αντίθετα πραγματώθηκε σταδιακά σε διάφορα μέρη κυρίως του Δυτικού κόσμου, σήμαινε πως και η Πατριαρχία δεν απαλείφθηκε από όλες τις κοινότητες αυτοστιγμεί. Συνεπώς, ιστορικά, η μετάβαση από την εξουσία στην οικογένεια, στην εξουσία του κράτους ήταν σταδιακή γεγονός που συνέβαλε στην μετάλλαξη της Πατριαρχίας σε πατριαρχία, ή αλλιώς σε ανδρική κυριαρχία.

Πλέον, η πατριαρχία διαμόρφωσε - και συνεχίζει να διαμορφώνει - την κοινωνική αλλά και προσωπική πραγματικότητα των ανδρών και των γυναικών. Το δε γεγονός πως οι συνθήκες αυτές συνεχίζουν και ισχύουν σήμερα σε διαφορετικές εθνότητες ή κοινότητες, πρακτικά σημαίνει πως, δυνάμει, κάθε γυναίκα είναι δέσμια της πατριαρχίας και, ταυτόχρονα κάθε άνδρας είναι φορέας της.

Ένας ολοκληρωμένος ορισμός της πατριαρχίας διατυπώνεται από την Lerner: «...η εκδήλωση και η θεσμοθέτηση της ανδρικής κυριαρχίας πάνω στις γυναίκες και τα παιδιά της οικογένειας [αλλά...] και την επέκταση της ανδρικής κυριαρχίας επί των γυναικών σε όλη την κοινωνία [που υπονοεί] ότι οι άνδρες κατέχουν την εξουσία σε όλους τους σημαντικούς θεσμούς της κοινωνίας και ότι οι γυναίκες στερούνται της πρόσβασης σε αυτήν την εξουσία» (Lerner, 1986, σ.239). Έτσι

η πατριαρχία μετεξελίχθηκε σε ανδροκρατία. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ο άνδρας νιώθει και είναι ο ισχυρός, ενώ η γυναίκα αποτελεί την αντικειμενοποίηση της ισχύς του (Titterington, 2006). Η γυναικοκτονία αποτελεί την ακραία πιστοποίηση της ανδροκρατίας, που όπως και κάθε άλλη μορφή εξουσίας, πιστοποιείται - στην ακραία εκδοχή της - από την κατοχύρωση του δικαιώματος της ζωής της κυριαρχούμενης, στον κυρίαρχο.

Σε αυτό το σημείο είναι απαραίτητη μια διευκρίνηση αναφορικά με την έννοια του φύλου. Στη βιβλιογραφία, η έννοια του φύλου έχει διπλό χαρακτήρα. Από τη μία, υπάρχει η βιολογική διάσταση του φύλου (sex) που αναφέρεται στις βιολογικές διαφορές μεταξύ αρσενικού και θηλυκού. Από την άλλη, υπάρχει η κοινωνική διάσταση του φύλου (gender) που συνήθως αναφέρεται στα συμπεριφορικά, κοινωνικά και ψυχολογικά χαρακτηριστικά των ανδρών και των γυναικών (Chrisler, 2000). Παρόλο που οι ορισμοί φαίνονται απλοϊκοί, εν τούτοις οι διαφορές ως προς τον ορισμό των δύο εννοιών μελετώνται επί δεκαετίες (Unger 1979; Archer και Lloyd, 1985; West και Zimmerman, 1991; Nicholson, 1994).

Η πατριαρχία, ως η ισχύς των ανδρών, δεν στρέφεται μόνο ενάντια στις γυναίκες. Στρέφεται και ενάντια σε ό,τι αξιολογεί ως μη ανδρικό. Η πατριαρχία αναγνωρίζει μόνο δύο φύλα: τον άνδρα και τον μη-άνδρα. Συνεπώς κάθε νέος αυτοπροσδιορισμός που εμφανίζεται στην κοινωνία εντάσσεται, από τους άνδρες, στην παραπάνω διχοτόμηση.

Στην ελληνική γλώσσα αυτή η διάκριση μεταξύ βιολογικού και κοινωνικού φύλου δεν υφίσταται, γεγονός που από μόνο του αποτελεί ένδειξη της 'πατριαρχικότητας' της ελληνικής γλώσσας. Η κοινωνική διάσταση του φύλου<sup>4</sup> συνήθως αναφέρεται ως σεξουαλικός προσανατολισμός, που και αυτό δεν είναι απόλυτα ακριβές, υπό την έννοια ότι ο καθορισμός γίνεται με βάση τις σεξουαλικές προτιμήσεις του ατόμου, και όχι τον αυτοπροσδιορισμό του. Και αυτό, θα μπορούσε να αποτελεί μια ένδειξη για την 'πατριαρχικότητα' της ελληνικής κοινωνίας.

<sup>4</sup> Μια λέξη που ίσως θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για τον προσδιορισμό του κοινωνικού φύλου είναι το γένος, εφόσον στη γραμματική προσδιορίζει το αρσενικό, το θηλυκό και το ουδέτερο (Τεγόπουλος-Φυτράκης, 1993, σ. 166) όμως αυτό αποτελεί περισσότερο πρόταση παρά τεκμηρίωση.

Οι διαφορές μεταξύ του φύλου (sex) και του κοινωνικού φύλου (gender) αποτελούν αντικείμενο εκτεταμένης ανάλυσης από διάφορες επιστήμες. Μάλιστα, συχνά μελέτες τείνουν αν συγχέουν τα δύο, αλλά πλέον αποτελεί εδραιωμένη γνώση ότι οι έννοιες δεν είναι συνώνυμες (Chrisler, 2000).

Εφόσον η διάκριση των εννοιών είναι σαφής τότε είναι βέβαιο ότι το φύλο του ανθρώπου καθορίζεται με τη γέννησή του, ενώ, αντίθετα, το κοινωνικό φύλο πραγματώνεται μέσω της κοινωνικοποίησης. Από την οπτική της εγκληματολογίας, η πραγμάτωση του κοινωνικού φύλου μπορεί να λάβει χώρα και μέσω του εγκλήματος. Πιο συγκεκριμένα, εγκλήματα που έχουν ως κοινό χαρακτηριστικό ότι αποσκοπούν στην αυτοεπιβεβαίωση του δράστη μέσω της έξαψης (thrill), της αντίδρασης στην αποτυχία, της αντίδρασης στην απειλή της κοινωνικής του ταυτότητας, ή στο γεγονός πως ψάχνει την επιβεβαίωση μέσω της άσκησης εξουσίας σε άλλους είναι εγκλήματα που λαβαίνουν χώρα στα πλαίσια μια πατριαρχικής κοινωνίας με δράστες τους άνδρες και θύματα τους μη-άνδρες. Αυτό ονομάζει η θεωρία της συμβολικής διαντίδρασης *πραγμάτωση του κοινωνικού φύλου* (doing gender) (Marganski, 2013; West και Zimmerman, 1987). Τα εγκλήματα που εμπίπτουν σε αυτή την κατηγορία είναι, μεταξύ άλλων, τα *εγκλήματα που σχετίζονται με τη σεξουαλικότητα* [πχ. η Κακοποίηση Ανηλίκων Μέσω Ψηφιακής Απεικόνισης (ΚΑΜΨΑ)], η *εκδικητική πορνογραφία* (revenge pornography), η *πορνεία*, η *παράνομη διακίνηση ανθρώπων με σκοπό την σεξουαλική εκμετάλλευση* (sex trafficking), η *διαδικτυακή παρενόχληση* (doxing), η *επίμονη καταδίωξη στον κυβερνοχώρο* (cyberstalking) και η *γυναικοκτονία* (femicide).

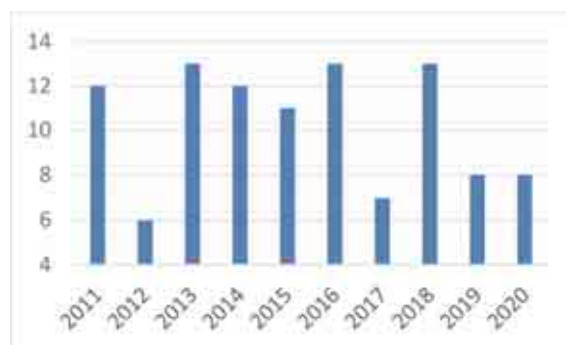
### Γυναικοκτονία στην Ελλάδα

Η μελέτη και η ερμηνεία της γυναικοκτονίας στην Ελλάδα δεν αποτελεί εύκολο εγχείρημα. Μια από τις δυσκολίες αφορά στο γεγονός πως η πλειονότητα των στοιχείων προέρχονται από την Ελληνική Αστυνομία. Η καταγραφή από τις αστυνομικές αρχές δεν εμβαθύνει πάντα στα κίνητρα των δραστών διότι αυτά δεν είναι πάντα προφανή. Τα κίνητρα των δραστών, συνήθως, αποκαλύπτονται κατά την Ποινική Διαδικασία. Η καταγραφή από την Αστυνομία φαίνεται να σταματά στο καθαυτό γεγονός, τον φόνο, χωρίς να επεκτείνεται στα κοινωνικά ή κοινωνιακά αίτια που τον προκαλούν. Βέβαια, η αξίωση για την παροχή *ολοκληρωμένης καταγραφής* των περιστατικών από την Αστυ-

νομία είναι πιθανώς έξω από τις αρμοδιότητές της, και, μάλλον, πάνω από τις δυνατότητές της. Παρόλα αυτά, η καταγραφή των γυναικοκτονιών από την Ελληνική Αστυνομία αποτελεί μια αξιόπιστη πηγή δεδομένων τουλάχιστον ως προς τα στοιχεία που αυτή παραθέτει.

Η γυναικοκτονία στην Ελλάδα προσεγγίζεται, στην παρούσα εργασία, σε δύο διαστάσεις: μία ποσοτική και μία ποιοτική. Καταρχάς, αναφορικά με την ποσοτική διάσταση, θα παρουσιαστούν τα στοιχεία που αφορούν στην γυναικοκτονία όπως αυτά δημοσιεύθηκαν στην 2<sup>η</sup> Ετήσια Έκθεση για τη Βία κατά των Γυναικών από την Γενική Γραμματεία Δημογραφικής και Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων, το 2021. Η έκθεση παρουσιάζει στοιχεία από διάφορες πηγές αναφορικά με τη βία ενάντια στις γυναίκες, όμως στοιχεία ειδικά για την γυναικοκτονία παρέχονται μόνο από την Ελληνική Αστυνομία. Στη συνέχεια, αναφορικά με την ποιοτική διάσταση, θα παρουσιαστούν όψεις της πατριαρχίας στην ελληνική κοινωνία και οικογένεια, και, πιο ειδικά, η γυναικοκτονία με κίνητρο την «*τιμή της οικογένειας*».

Διάγραμμα 3: Γυναίκες θύματα ανθρωποκτονίας με πρόθεση (299 ΠΚ) σε συνδυασμό με τον νόμο περί ενδοοικογενειακής Βίας.



Πηγή: 2<sup>η</sup> Ετήσια Έκθεση για τη Βία κατά των Γυναικών, 2021 (με προσαρμογές)

Το 2020 η Ελληνική Αστυνομία κατέγραψε 8 γυναικοκτονίες στα πλαίσια της οικογένειας στην Ελλάδα (Διάγραμμα 3). Το μέγεθος αυτό φαίνεται ταυτόχρονα μικρό και μεγάλο. Είναι μικρό σε σχέση με τις 3.963 γυναίκες που βίωσαν ενδοοικογενειακή βία στην Ελλάδα, την ίδια χρονιά. Είναι μικρό, διότι τα στοιχεία προέρχονται από την Αστυνομία, που σημαίνει ότι η καταγραφή των περιστατικών έγινε πριν την ολοκλήρωση της πλήρους διερεύνησής τους. Που σημαίνει ότι όταν

αυτή ολοκληρωθεί, το μέγεθος ενδεχόμενα να αλλάξει. Ταυτόχρονα, όμως, ο αριθμός 'οκτώ' είναι και μεγάλος. Είναι μεγάλος διότι το να χάνονται 8 γυναίκες το 2020 και λίγο πάνω από 10 γυναίκες (10,3) κατά μέσο όρο την δεκαετία 2011-2020, σημαίνει ότι σχεδόν κάθε μήνα μία γυναίκα δολοφονείται από τον σύντροφό της ή άλλον άνδρα μέλος της οικογένειας. Επίσης, το μέγεθος είναι μεγάλο αν ιδωθεί στα πλαίσια του Πίνακα 1.

Πίνακας 1: Γυναίκες (18 ετών και άνω) θύματα γυναικοκτονίας στα πλαίσια του νόμου περί ενδοοικογενειακής βίας (Ν. 3500/2006) ως ποσοστό γυναικών θυμάτων ανθρωποκτονίας

Έτος	Γυναικοκτονίες στα πλαίσια της ενδοοικογενειακής βίας	Ανθρωποκτονίες με θύμα γυναίκα	% Γυναικοκτονιών στο σύνολο των γυναικών θυμάτων ανθρωποκτονίας
2011	12	31	38,7
2012	6	40	15,0
2013	13	52	25,0
2014	12	27	44,4
2015	11	30	36,7
2016	13	26	50,0
2017	7	23	30,4
2018	13	29	44,8
2019	8	19	42,1
2020	8	18	44,4

Πηγή: 2<sup>η</sup> Ετήσια Έκθεση για τη Βία κατά των Γυναικών, 2021 (με προσαρμογές)

Στον Πίνακα 1 παρουσιάζεται, μεταξύ άλλων, ο λόγος των θυμάτων γυναικοκτονίας, δηλαδή των γυναικών που δολοφονήθηκαν από μέλη της οικογένειάς τους, ως προς το σύνολο των γυναικών που δολοφονήθηκαν. Την δεκαετία 2011-20, πάνω από ένας στους τρεις φόνους (37,2%) γυναικών ήταν γυναικοκτονία. Η εστίαση στην τελευταία εξαετία (2015-2020) αποκαλύπτει ότι η παραπάνω η αναλογία αυξάνεται κατά μία περίπου μονάδα, με άλλα λόγια πάνω από τέσσερις στις δέκα γυναίκες (42,2%) δολοφονήθηκαν από μέλη της οικογένειάς τους, εκείνη την περίοδο. Η εν λόγω μελέτη, και κατ' επέκταση το Ελληνικό

Κράτος, αναγνωρίζει τόσο τη συνθήκη της Κωνσταντινούπολης όσο και της Βιέννης, που προαναφέρθηκαν, ωστόσο δεν παρουσιάζει κάποια στοιχεία αναφορικά με τα κίνητρα των δολοφόνων των γυναικοκτονιών. Πιο συγκεκριμένα, περισσότερο εμφανίζεται η πρώτη κατηγορία γυναικοκτονίας [«η δολοφονία της γυναίκας στα πλαίσια της οικογένειας (ενδοοικογενειακή βία) ή από τον σύντροφο»]. Όμως, περισσότερη ανάλυση στο κίνητρο των δραστών δεν πραγματοποιείται και έτσι παραγνωρίζεται το γεγονός πως πολλές φορές το κίνητρο των ανδρών γυναικοκτόνων μπορεί να είναι παραπάνω από ένα.

Τί όμως είναι αυτό που καθιστά την ελληνική οικογένεια πεδίο γυναικοκτονίας; Ένα μέρος αυτό του ερωτήματος έχει απαντηθεί ήδη στην ανάλυση με βάση τη θεωρία της ΕΚΔ. Η «καταλληλότητα του στόχου» και η «έλλειψη επαρκούς προστασίας» ως προϋποθέσεις της θεωρίας καθιστούν την ελληνική οικογένεια πεδίο γυναικοκτονιών. Επιπρόσθετα, όπως έχει ήδη αναφερθεί, οι γυναικοκτονίες στο πλαίσιο της οικογένειας εξαρτώνται κυρίως, και κατά βάση, από την τρίτη προϋπόθεση της θεωρίας το «κίνητρο του δράστη». Με βάση τα παραπάνω, η εκτίμηση ότι η ελληνική οικογένεια, ως θεσμός, επιβεβαιώνει η προσέγγιση της γυναικοκτονίας από την θεωρία της ΕΚΔ, δεν είναι άστοχη.

Ο θεσμός της οικογένειας στην Ελλάδα λειτουργεί με τις αρχές και τις αξίες της πατριαρχίας/ανδροκρατίας. Και δεν υπάρχει καλύτερη απόδειξη για αυτό, από τον άτυπο θεσμό που αφορά στην «τιμή της οικογένειας». Η «τιμή της οικογένειας» αφορά στον κοινωνικό αντίκτυπο της οικογένειας, δηλαδή στον τρόπο με τον οποίο προσλαμβάνεται και αξιολογείται μια οικογένεια από την συναναστροφή της με τον άμεσο κοινωνικό της περίγυρο. Η τιμή της οικογένειας είναι ταυτόχρονα και αυτοκαθοριζόμενη και ετεροκαθοριζόμενη. Ορίζεται, στα πλαίσια της πατριαρχίας/ανδροκρατίας, αφενός από τον άνδρα της οικογένειας και αφετέρου από τις άμεσες συναναστροφές του άνδρα της οικογένειας με τους άλλους άνδρες<sup>5</sup>. Με αυτό τον τρόπο διαμορφώνεται ένα πατριαρχικό/ανδροκρατικό αξιακό σύστημα στο οποίο οφείλουν τα μέλη της οικογένειας υπακοή. Η αμφισβήτηση, ή/και η παραβίαση, του αξιακού συστήματος από τα μέλη της οικογένειας επιφέρει κάποιου είδους επίπληξη ή τιμω-

<sup>5</sup> Το γεγονός αυτό πιστοποιεί πως η ανδροκρατία δεν είναι μόνο χαρακτηριστικό του θεσμού της οικογένειας, αλλά χαρακτηρίζει και τη σχέση του άνδρα με τους όμοιούς του (peers) (Moruѓi και Obioha, 2020).

ρία. Όταν ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών αναγνώριζε ως γυναικοκτονία την «... δολοφονία γυναικών ή κοριτσιών στο όνομα μιας επονομαζόμενης “ανδρικής τιμής”» πρακτικά αναγνώριζε την σημασία του πατριарχικού/ανδροκρατικού αξιακού οικογενειακού συστήματος στη διάπραξη του πιο ειδεχθούς εγκλήματος ενάντια στις γυναίκες.

Το γεγονός αυτό σημαίνει πως όσα μέτρα και να λάβει το κράτος, εφόσον το κίνητρο των γυναικοκτόνων δεν θα είναι μέσα σε αυτά, δεν θα επαρκούν για τον περιορισμό του φαινομένου. Θεωρείται εκ των ων ουκ άνευ, η αλλαγή νοοτροπίας των ανδρών αναφορικά με την σχέση τους με τις γυναίκες (Γκασούκα, 2020) και τα άλλα κοινωνικά φύλα. Υπό μία έννοια, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι είναι αναγκαίος ο επαναπροσδιορισμός του θεσμού της ελληνικής οικογένειας.

Αναφορικά με τα κοινωνικά και ατομικά χαρακτηριστικά της γυναικοκτονίας στην Ελλάδα οι Κουρουσίδου και Καρακούνα (2021, σ. 24) εντοπίζουν τα ακόλουθα χαρακτηριστικά: α) την αγριότητα της πράξης, β) την εξαφάνιση του πτώματος, γ) την άρνηση της ενοχής από τον δράστη<sup>6</sup> και δ) την άρνηση του νομικού συστήματος να αποδεχθεί τον όρο γυναικοκτονία. Στα βασικά κίνητρα εντοπίζουν την ζήλια, που προκαλείται στον άνδρα από την απόρριψη της γυναίκας. Μάλιστα, θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως η ζήλια ως κίνητρο γυναικοκτονίας χαρακτηρίζεται με θετικό πρόσημο από την ελληνική κοινωνία (Κοντοχρήστου, 2020). Απόδειξη αυτού, είναι το γεγονός πως οι εν λόγω γυναικοκτονίες παρουσιάζονται ως «εγκλήματα πάθους» ή «εγκλήματα από αγάπη»(!) στα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Με αυτό τον τρόπο, επιχειρείται η μεταφορά της ευθύνης της γυναικοκτονίας από τον άνδρα στη γυναίκα, παρουσιάζεται δηλαδή το φαινόμενο της ενοχοποίησης του θύματος (victim blaming) (Eigenberg, 2003). Ο τρόπος που απεικονίζονται το εν λόγω έγκλημα στα ΜΜΕ, αλλά και η αντιμετώπισή του από το ελληνικό ποινικό σύστημα, είναι συμβατός με τα επιχειρήματα των ανδρών (Kouroutsidou και Kakarouna, 2021) γεγονός που επικυρώνει την ανδροκρατία στην Ελλάδα.

Τα χαρακτηριστικά της γυναικοκτονίας στην Ελλάδα, δεν είναι χαρακτηριστικά μόνο της ελληνικής κοινωνίας. Εμφανίζονται και σε άλλα κράτη, σε άλλες

κοινωνίες. Για παράδειγμα, η «τιμή της οικογένειας» ως κίνητρο για γυναικοκτονία αποτελεί μια από τις βασικές διαστάσεις της *αποαποικιακής προσέγγισης*. «Η αποαποικιακή προσέγγιση εξετάζει τη γυναικοκτονία στο πλαίσιο της αποικιακής κυριαρχίας, συμπεριλαμβανομένων και των επονομαζόμενων «εγκλημάτων τιμής» (Corradi κ.α., 2016, σ. 979). Η μελέτη της Shalhoub-Kevorkian στην Μέση Ανατολή και τη Βόρεια Αφρική για την οικογενειακή τιμή ως κίνητρο γυναικοκτονίας είναι αποκαλυπτική. Πιο συγκεκριμένα, στη μελέτη της για το Παλαιστινιακό κράτος εντόπισε ότι, μεταξύ άλλων, το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης αθώνει τους δράστες γυναικοκτονίας συχνότερα από τους άλλους δολοφόνους, ενώ εντοπίζει και το φαινόμενο της ενοχοποίησης των θυμάτων, δηλαδή των γυναικών. Η ενοχοποίηση των γυναικών δεν λαβαίνει χώρα μόνο στα πλαίσια της άτυπης κοινωνικής ζωής (στίγμα) αλλά και στα πλαίσια του επίσημου ποινικού συστήματος (Shalhoub-Kevorkian, 2002). Παρόμοια, οι νόμοι στην Ιορδανία είναι ιδιαίτερα επιεικείς στους δράστες (μικρότερες ποινές) και ενώ, ταυτόχρονα, αναγνωρίζονται στους γυναικοκτόνους μια σειρά από ελαφρυντικά (Shalhoub-Kevorkian, 2002).

Μάλιστα ένα επιπλέον ζήτημα προκύπτει στις περιπτώσεις μεταναστών που προέρχονται από χώρες της Μέσης ανατολής και της Βόρειας Αφρικής. Οι περιπτώσεις της Hatun Sürücü στην Γερμανία (Leicht, 2006) ή της Αγγελικής Πέτρου στην Ελλάδα (Criminal, 2021) αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα στα οποία η γυναικοκτονία αφορούσε ζητήματα «οικογενειακής τιμής» σε οικογένειες μεταναστών.

### Αντί επιλόγου...

Οι γυναικοκτονίες (στην Ελλάδα) αποτελούν πολύπλοκο εγκληματολογικό ζήτημα. Και αυτό διότι αποτελούν ένα έγκλημα του οποίου η διάπραξη είναι εύκολη, ειδεχθής, με μεγάλο σκοτεινό αριθμό και με σχετικά υψηλή κοινωνική και κρατική ανοχή. Επίσης, αποτελεί ένα έγκλημα που απαιτεί πολυεπιστημονική προσέγγιση, αλλά και έρευνα στο δύσκολο περιβάλλον της οικογένειας. Για τους ίδιους λόγους είναι περίπλοκη και η πρόληψή του.

Η θεσμική αντιμετώπισή του είναι ανισοβαρής, υπό την έννοια ότι η πλειονότητα των δομών και των δράσεων (κέντρα φιλοξενίας, προγράμματα ΜΚΟ, προσωρινά καταλύματα, συμβουλευτικά κέντρα) εστιάζουν στο θύμα (γυναίκα), που σημαίνει ότι το έγκλημα

<sup>6</sup> Η άρνηση της ενοχής από τους γυναικοκτόνους αποτελεί ένα ζήτημα που θα αξίζει να διερευνηθεί μέσω της θεωρίας των τεχνικών ουδετεροποίησης των Sykes και Matza (1957).

έχει ήδη διαπραχθεί (είτε της βίας, είτε του φόνου). Στα θύματα της γυναικοκτονίας θα πρέπει να ενταχθούν και τα υπόλοιπα μέλη μιας οικογένειας. Ο αντίκτυπος είναι πιο σημαντικός στα ανήλικα μέλη (πχ. παιδιά), τα οποία υφίστανται, στην περίπτωση μιας γυναικοκτονίας, προβλήματα στην σωματική και ψυχική υγεία, την ασφάλεια, αλλά και την προσωπική και την κοινωνική ζωή τους (Kouta κ.α., 2019). Στον αντίποδα, οι δράστες και η επιχειρηματολογία τους στρέφονται στην ενοχοποίηση του θύματος. Μια στρατηγική στην οποία συμμαχεί πέρα από τον άμεσο κοινωνικό τους περίγυρο, τόσο στα ΜΜΕ όσο και άλλοι κοινωνικοί θεσμοί (εκκλησία, αστυνομία, δικαστικό σύστημα). Οι δράσεις προς τους άνδρες, αναφορικά με τα ζητήματα ισότητας των φύλων είναι σπάνιες, μιας και η ανδροκρατική οπτική στην σχέση των φύλων είναι προϊόν την κοινωνικοποίησής τους, δηλαδή ζήτημα της οικογένειας, του σχολείου και του στενού τους κοινωνικού περιγύρου (peers). Εφόσον όμως το πατριαρχικό/ανδροκρατικό αξιακό σύστημα κυριαρχεί στην λειτουργία της οικογένειας, τότε το πρόβλημα θα συνεχίζει να υπάρχει, μιας και η οικογένεια αποτελεί πρωτογενή φορέα κοινωνικοποίησης (Parsons και Bales, 2002). Αλίμονο, το άρθρο δεν υποστηρίζει πως λόγω του πατριαρχικού αξιακού συστήματος όλοι οι άνδρες θα γίνουν κακοποιοτές ή γυναικοκτόνοι. Αντίθετα, υποστηρίζει πως το πατριαρχικό/ανδροκρατικό αξιακό σύστημα της οικογένειας είναι καθοριστικό για την παραγωγή κακοποιοτών και γυναικοκτόνων.

Στο παραμύθι του Κυανοπώγωνα, που αναφέρθηκε στην εισαγωγή, τα κίνητρα για τις γυναικοκτονίες που διέπραξε ο πρωταγωνιστής δεν αποκαλύπτονται, με άλλα λόγια *τα κίνητρα του γυναικοκτόνου μένουν κρυφά*. Επίσης, δεν γίνεται γνωστός ο αριθμός των γυναικών που δολοφόνησε, δηλαδή *υπάρχει μεγάλος σκοτεινός αριθμός εγκληματικότητας για την γυναικοκτονία*. Όλοι γνωρίζουν ότι ο Κυανοπώγωνας έχει διαπράξει γυναικοκτονίες, αλλά *ο κοινωνικός περίγυρος παραμένει βουβός, αδρανής και αποστασιοποιημένος*. Σκοπός του παραμυθιού ήταν το ηθικό δίδαγμα περί της γυναικειάς περιέργειας και της διαχείρισής της, δηλαδή *φαίνεται σαν ο δράστης του εγκλήματος να μην είναι ο άνδρας (γυναικοκτονία), αλλά η γυναίκα και η περιέργειά της (ενοχοποίηση των θυμάτων)*. Στο τέλος του παραμυθιού, ο Κυανοπώγωνας σκοτώνεται από την οικογένεια της γυναίκας του, δηλαδή *η τιμωρία του γυναικοκτόνου έρχεται μέσα από την αλλαγή του αξιακού συστήματος της οικογένειας*. Για ακόμη μια φορά η πραγματικότητα ξεπερνά τη φαντασία.

Οι γυναικοκτονίες δεν (θα έπρεπε να) είναι μόνο ζήτημα των γυναικών, (θα έπρεπε να) είναι πρόβλημα και των ανδρών, και, γι' αυτόν το λόγο, σε αυτούς πρέπει να στραφεί σημαντικό μέρος τόσο της έρευνας, όσο και της πρόληψης (Dobash και Dobash, 2011).

Οι γυναικοκτονίες είναι εξίσου ζήτημα των ανδρών και των γυναικών. Ή, στη γλώσσα των ανδρών, οι γυναικοκτονίες αποτελούν ζήτημα τόσο των ανδρών όσο και των μη ανδρών. Όταν το ζήτημα θα απασχολεί στον ίδιο βαθμό τόσο τα δύο φύλα, τα δύο μέρη, όσο και όλα τα κοινωνικά φύλα τότε θα μπορούμε να ισχυριστούμε ότι πλησιάζουμε πιο κοντά στη λύση του. Μέχρι τότε ας αναλογιστούμε - οι άνδρες κυρίως - τον τρόπο με τον οποίο θέλουμε να συναναστρεφόμαστε και να συναναστρέφονται τις μητέρες μας, τις αδερφές μας, τις φίλες μας, όλες τις γυναίκες τις ζωής μας, όλους όσοι δεν είμαστε εμείς...

## Βιβλιογραφία

- Alvazzi del Frate, A. (2011). When the victim is a woman. Στο *GD (Geneva Declaration) Secretariat, Global burden of armed violence 2011: Lethal encounters*, Cambridge: Cambridge University Press, σ.113-144, [http://www.genevadeclaration.org/fileadmin/docs/GBAV2/GBAV2011\\_CH4.pdf](http://www.genevadeclaration.org/fileadmin/docs/GBAV2/GBAV2011_CH4.pdf) (τελευταία πρόσβαση 11/9/2022).
- Archer, J., και Lloyd, B. (1985). *Sex and gender*. New York: Cambridge University Press.
- Chrisler, J. (2000). Definitions of Gender and Sex: The Subtleties of Meaning. *Sex Roles*, 43, 7/8.
- Cohen, L. E., και Felson, M. (1979). Social change and crime rate trends: A routine activity approach. *American Sociological Review*, 44, 588-608.
- Corradi, C., Marcuello-Servos, C., Weil, S. και Boira, S. (2016). Theories of femicide and their significance for social research, *Current Sociology*, 64, 7, 975-95.
- Criminal, (2021). Η δολοφονία της Αγγελικής Πέτρου στην Κέρκυρα. <https://crimi.gr/i-dolofonia-tis-angelikis-petrou-stin-kerkyra/>(τελευταία πρόσβαση 22/9/2022).
- Deplhy, C. (1985). *Close to Home: A Materialist Analysis of Women's Oppression*. London: Verso
- Dobash, R. E., και Dobash, R. P., (2011). What were they thinking? Men who murder an intimate partner. *Violence against Women*. 17, 1, 111-134.
- Eigenberg, H., M. (2003). Victim blaming. Στο L. J. Moriarty

- (επιμ.), *Controversies in victimology*. 15-24. Cincinnati, OH: Anderson.
- Grzyb, M., Naudi, M. και Marcuello-Servós, C. (2018). Femicide definitions. Στο S. Weil, C. Corradi και M. Naudi (επιμ.). *Femicide across Europe: Theory, research and prevention*. Bristol: Policy Press
- Grzyb, M., Naudi, M. και Marcuello-Servós, C. (2018). Femicide definitions. Στο S. Weil, C. Corradi, και M. Naudi, (επιμ.) (2018). *Femicide across Europe. Theory, research and prevention*. (17-31). Bristol: Policy Press.
- Henson, B. (2018). Routine Activities. Στο T. J. Holt και A. M. Bossler (επιμ.) *The Palgrave Handbook of International Cybercrime and Cyberdeviance*, 470-487, Cham (CH): Palgrave Macmillan.
- Kouroutsidou, M., και Kakarouna, S. M. (2021). The phenomenon of femicide and the Greek experience. *European Journal of Humanities and Social Sciences*, 1, 5, 23-26.
- Kouta, C., Kofou, E., και Zorba, A. (2019). Femicide in Greek-Cypriot and Turkish-Cypriot communities in Cyprus: A pilot study". *Women's Studies International Forum*, 77, 2019.
- Leicht, J., (2006). Germany: The murder of Hatun Sürücü and the debate over "honour killings", World Socialist Web Site. <https://www.wsws.org/en/articles/2006/05/germ-m17.pdf> (τελευταία πρόσβαση 22/9/2022)
- Lerner, G. (1986). *The Creation of Patriarchy*. New York: Oxford University Press.
- Marganski, A. (2013). The extent of virtual relationship violence and perspectives on punishment: Do gender or nationality matter? *Future Internet*, 5, 3, 301-316.
- Moruri, P., A. και Obioha, E., E. (2020). Future intimate partner violence perpetrators: Predictions from male student population in a South African University. *Gender & Behaviour*, 18, 1, σ.14948-14965.
- Nicholson, L. (1994). Interpreting gender. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 20, 79-105.
- Parsons, T. και Bales, R. F. (2002). *Family, socialization, and interaction process*. Oxon: Routledge.
- Paterman, C. (1988). *The sexual contract*. Stanford: Stanford University Press
- Radford, J. (1992). Introduction. Στο J. Radford και D.E.H. Russell (επιμ.) *Femicide: The politics of woman killing* (3-12), New York: Twayne.
- Russell, D.E.H. (2011). *The origin and importance of the term femicide*, [www.dianarussell.com/origin\\_of\\_femicide.html](http://www.dianarussell.com/origin_of_femicide.html) (τελευταία πρόσβαση 10/9/2022)
- Russell, E. H. (2008). Femicide: 'Politicizing the killing of females. *Strengthening Understanding of Femicide*, 27, 2008.
- Shalhoub-Kevorkian N (2002) Femicide and the Palestinian criminal justice system: Seeds of change in the context of state building. *Law and Society Review* 36(3): 577-606.
- Sykes, G. M., και Matza, D. (1957). Techniques of neutralization: A theory of delinquency. *American Sociological Review*, 22, 664-670.
- Taylor, R. και Jasinski, J. (2011). Femicide and the feminist perspective, *Homicide Studies*, 15, 4, 341-62.
- Titterton, V. (2006). A retrospective investigation of gender inequality and female homicide victimization. *Sociological Spectrum*. 26, 205-206.
- Unger, R. K. (1979). Toward a redefinition of sex and gender. *American Psychologist*, 34, 1085-1094.
- United Nations General Assembly. (2012). *Report of the Special Rapporteur on Violence against Women, Its Causes and Consequences*, Rashida Manjoo, A/HRC/20/16. [https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Women/A.HRC.20.16\\_En.pdf](https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Women/A.HRC.20.16_En.pdf) (τελευταία πρόσβαση 19/9/2022)
- United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). (2014). *Global study on homicide 2013*. Vienna: UNODC [https://www.unodc.org/documents/gsh/pdfs/2014\\_GLOBAL\\_HOMICIDE\\_BOOK\\_web.pdf](https://www.unodc.org/documents/gsh/pdfs/2014_GLOBAL_HOMICIDE_BOOK_web.pdf) (τελευταία πρόσβαση 13/9/2022).
- West, C. και Zimmerman, D. H. (1991). Doing gender. Στο J. Lorber και S. A. Farrell (επιμ.), *The social construction of gender* (13-37). Newbury Park, CA: Sage.
- Γενική Γραμματεία Δημογραφικής και Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων, (2021). 2<sup>η</sup> Ετήσια Έκθεση για τη Βία κατά των Γυναίκων. <https://isotita.gr/wp-content/uploads/2021/11/2h-ethsia-ekthesi.pdf> (τελευταία πρόσβαση 13/9/2022)
- Γκασούκα, Μ. (2020). Παλιά Ιστορία σε σύγχρονα πλαίσια: Θηλυκοκτονία/Γυναικοκτονία. Στο Γ. Πετράκη (επιμ.), *Γυναικοκτονίες. Διαπιστώσεις, ερωτήματα και ερωτηματικά*. Αθήνα: Gutenberg
- Κοντοχρήστου Α. (2020). Ένα πρώτο σχόλιο για τη Γυναικοκτονία στην Ελλάδα. Ανάλυση δεδομένων και εξαγωγή πρώτων συμπερασμάτων. (τελευταία πρόσβαση 15/9/2022) <https://www.aegean.gr/sites/default/files/static/20/07/elladagynaikoktonia.pdf>.
- Τεγόπουλος-Φυτράκης, (1993). *Ελληνικό Λεξικό*. Αθήνα: Αρμονία.





Ο Νίκος Γαβαλάκης (nicgavalakis@yahoo.gr) είναι διδάκτορας (PhD) εγκληματολογίας και κοινωνιολογίας. Ασχολείται με κοινωνικά ζητήματα όπως αυτά διαμορφώνονται μέσω της πληροφορικής τεχνολογίας και του κυβερνοχώρου. Η βασική έμφασή αφορά το κυβερνοέγκλημα. Έχει συγγράψει άρθρα σε ελληνικά και ξένα επιστημονικά περιοδικά, ενώ έχει συμμετάσχει σε κοινωνικές έρευνες τόσο στο διαδίκτυο όσο και στον κυβερνοχώρο. Το πρώτο του βιβλίο με τίτλο «*Εισαγωγή το Κυβερνοέγκλημα*» βρίσκεται υπό έκδοση μέσω του προγράμματος πανεπιστημιακών συγγραμμάτων *Κάλλιπος+*. Στα ερευνητικά του ενδιαφέροντα εντάσσονται, πέραν του κυβερνοεγκλήματος, η εγκληματικότητα αναφορικά με την φυλή και το φύλο, το περιβαλλοντολογικό έγκλημα και ζητήματα οργανωμένης και οικονομικής εγκληματικότητας.



Ο Γρηγόρης Λάζος γεννήθηκε το 1954. Σπούδασε στο Πάντειο Πανεπιστήμιο και στη Νέα Σχολή Κοινωνικής Έρευνας στη Νέα Υόρκη. Έχει δημοσιεύσει τα: "Η σεξουαλικότητα ως αξία στη σύγχρονη Ελλάδα", "Το πρόβλημα της ποιοτικής έρευνας: Θεωρία και πράξη", "Πληροφορική, έγκλημα", «Διεθνική σωματεμπορία στη σύγχρονη Ελλάδα, Τόμος 1: Η Εκδιδόμενη», «Διεθνική σωματεμπορία στη σύγχρονη Ελλάδα, Τόμος 2: Ο Πελάτης», «Κριτική Εγκληματολογία», «Ταξιστικές θεωρήσεις των εργατικών τάξεων κατά τον 19ο Αιώνα». Σε συνεργασία με τον καθηγητή Αντώνη Μαγγανά έχουν συγγράψει τα: "Παραβατικά και μη-παραβατικά άτομα - Αξιακές συγκρίσεις", "Ο ποινικός κώδικας για τον πολίτη". Είναι Ομότιμος Καθηγητής στον Τομέα Εγκληματολογίας, Τμήμα Κοινωνιολογίας, στο Πάντειο Πανεπιστήμιο. Από το 2001 ως το 2004 διετέλεσε επιστημονικός υπεύθυνος στην Ομάδα Καταπολέμησης Εμπορίας Ανθρώπων στο Υπουργείο Δημόσιας Τάξης.

## ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΠΙΡΡΟΗΣ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ ΣΤΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΟΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ

Ιωάννης Σ. Παπαφλωράτος

Νομικός-Διεθνολόγος  
Διδάκτωρ Πανεπιστημίου Αθηνών

*Καθ' όλη τη διάρκεια του 20<sup>ου</sup> αιώνα, ο ρόλος του Τύπου και γενικότερα των Μέσων Μαζικής Ενημερώσεως (ΜΜΕ) καθίστατο ολοένα και σπουδαιότερος στις πολιτικές αλλά και τις στρατιωτικές εξελίξεις παγκοσμίως. Κατά τη σύγχρονη περίοδο, η ισχύς του έφθασε να είναι τόσο μεγάλη ώστε να αποκαλείται «4<sup>η</sup> εξουσία» (μετά την εκτελεστική, τη νομοθετική και τη δικαστική). Στο παρόν άρθρο, θα εξεταστεί διαξοδικά η εξελικτική αυτή πορεία του Τύπου και η επίδρασή του στις πολεμικές συγκρούσεις με επίκεντρο τρεις πολέμους α. τον ισπανοαμερικανικό του 1898, β. τον ελληνoturκικό του 1897 και γ. τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (1914-1918).*

Ο πόλεμος είναι μία ανταγωνιστική διαδικασία μεταξύ διακριτών μερών (π.χ. εθνών, κρατών, πιστών θρησκειών και δογμάτων, οπαδών πολιτικών ομάδων κ.α.). Μάλιστα, ο διαπρεπής θεωρητικός του πολέμου Καρλ φον Κλαούζεβιτς (Karl von Clausewitz) στο περίφημο έργο του «Περί του πολέμου» (Vom Kriege στα γερμανικά, On War στα αγγλικά) διετύπωσε την άποψη ότι πόλεμος είναι μία πράξη βίας προορισμένη να καταναγκάσει τον αντίπαλο όπως εκτελέσει τη βούλησή μας· είναι απλώς η συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα. Είναι σαφές ότι ο πόλεμος δεν ανήκει στο πεδίο των Γραμμάτων και των Τεχνών αλλά ούτε και συγκαταλέγεται μεταξύ των Επιστημών. Αποτελεί μία ευρύτερη έκφραση του ανθρωπίνου βίου που άπτεται του πεδίου της κοινωνικής ύπαρξης. Είναι, δηλαδή, μία σύγκρουση μεγάλων συμφερόντων, η οποία «σφραγίζεται» με αίμα· αυτή είναι και η ειδοποίησή του διαφορά από τις άλλες συγκρούσεις.



Εικ. 1: Ο Πρώσος Στρατηγός και θεωρητικός του πολέμου Καρλ φον Κλαούζεβιτς (1780-1831).

Πόλεμοι διεξάγονται από τότε που εμφανίστηκε ο άνθρωπος στη γη. Οι συνέπειές τους είναι άλλοτε σοβαρές και άλλοτε περιορισμένες, ενώ συχνά η έκβασή τους δεν είναι προδιαγεγραμμένη. Στην κλασσική αρχαιότητα, η γνωστοποίηση της ενάρξεως ενός πολέμου απαιτούσε την πάροδο αρκετών ημερών ή και εβδομάδων, καθώς τα μέσα επικοινωνίας δεν ήταν ανεπτυγμένα. Αυτό καθιστούσε δύσκολη τη θέση των μη-εμπλεκόμενων, οι οποίοι ενημερώνονταν με καθυστέρηση. Η έγκαιρη γνωστοποίηση της ενάρξεως ενός πολέμου ή της έκβασης μίας μάχης είναι απόλυτως απαραίτητη προκειμένου οι άλλες δυνάμεις να είναι σε θέση όπως εκτιμήσουν ορθώς την κατάσταση. Επίσης, κατά την περίοδο εκείνη, η έγκαιρη ενημέρωση βοηθούσε στην κατάλληλη προετοιμασία και την ορθή ενημέρωση για την υπό διαμόρφωση κατάσταση.

Πάντοτε, οι νικητές φροντίζουν να διατυμπανίζουν τις νίκες τους. Παλαιότερα, συνήθιζαν να αποστέλλουν αγγελιοφόρους, να στήνουν τρόπαια και σε ορισμένες περιπτώσεις να διοργανώνουν τελετές. Μετά από την ανάπτυξη της τυπογραφίας, οι ειδήσεις άρχισαν να διαδίδονται και με άλλους τρόπους. Η έντυπη ενημέρωση απεδείχθη η πλέον αποτελεσματική μέθοδος καθώς εξασφάλιζε ταχύτητα και απευθυνόταν σε ευρύτερο κοινό. Συν τω χρόνω, το κόστος άρχισε να μειώνεται, γεγονός που απέτέλεσε ένα ακόμη παράγοντα για τη χρήση της από τους εμπόλεμους. Ιδιαίτερη άνθηση γνώρισε κατά τους νεότερους χρόνους, ιδίως μετά το ξέσπασμα της Γαλλικής Επανάστασης, το

1789. Οι Γάλλοι ήταν οι πρώτοι που συνειδητοποίησαν την αξία της για τη διάδοση των ιδεών και τον επηρεασμό των μαζών. Κατά τους προσεχείς αιώνες, η ανάπτυξη της υπήρξε ραγδαία, όπως και η εκμετάλλευσή της για πολιτικούς σκοπούς. Αυτό έγινε κατ' εξοχήν από τα ολοκληρωτικά καθεστώτα του 20<sup>ου</sup> αιώνα αλλά και από τις σύγχρονες δημοκρατίες στη μεταπολεμική εποχή. Σήμερα, πλέον, ο Τύπος και τα ΜΜΕ παίζουν καθοριστικό ρόλο και συχνά διαμορφώνουν τις πολιτικές εξελίξεις, φθάνοντας μέχρι του σημείου να προκαλούν και πολεμικές συγκρούσεις.

Το πρώτο χρονικά παράδειγμα του καθοριστικού ρόλου του Τύπου στην έναρξη μίας πολεμικής συγκρούσεως απέτέλεσε ο ισπανοαμερικανικός πόλεμος του 1898. Η αναταραχή που επικρατούσε στην Κούβα ήταν η αφορμή για το ξέσπασμα του πολέμου. Το νησί αποτελούσε αποικία των Ισπανών. Από το 1895 και μετά, ευρίσκετο σε επαναστατικό αναβρασμό. Οι εξεγερμένοι χρηματοδοτούντο από διάφορες οργανώσεις του εξωτερικού, πολλές εκ των οποίων έδρευαν στις Ηνωμένες Πολιτείες.



Εικ. 2: Ο Στρατηγός Valeriano Weyler Nicolau, μαρκήσιος της Tenerife (1838-1930).

Το 1896, η ισπανική κυβέρνηση απέστειλε στο νησί τον ικανότατο Στρατηγό Valeriano Weyler, ο οποίος, εφαρμόζοντας σκληρές μεθόδους, κατάφερε να περιορίσει τη δράση των επαναστατών. Η αποτελεσματική δράση του Ισπανού Στρατηγού ώθησε τους Κουβανούς εξοριστούς στις Ηνωμένες Πολιτείες να ξεκινήσουν έναν αγώνα δυσφημίσεώς του. Το βασικό τους επιχείρημα συνίστατο στον εγκλεισμό χιλιάδων

Κουβανών σε στρατόπεδα συγκεντρώσεως, όπου περί τους 1.000 έχασαν τη ζωή τους.

Οι Κουβανοί τον ονόμασαν «χασάπη» και έδωσαν δεκάδες ιστορίες με τις υποτιθέμενες φρικαλεότητες του ισπανικού στρατού στον αμερικανικό Τύπο. Οι μεγαλύτερες και σοβαρότερες εφημερίδες της χώρας απέφυγαν να τις δημοσιεύσουν καθώς αυτές ήταν προφανώς «διογκωμένες», εμπεριέχοντας υπερβολικά στοιχεία.



Εικ. 3: Ο Αμερικανός εκδότης William Randolph Hearst (1863-1951).

Αντιθέτως, ο λεγόμενος «κίτρινος Τύπος» των εκδοτών William Randolph Hearst και Joseph Pulitzer προέβαλε δεόντως τις ιστορίες αυτές. Οι εφημερίδες του πρώτου *The San Francisco Examiner* και κυρίως η *New York Journal* καθώς και η *New York World* του δευτέρου δημοσίευαν επί ημέρες διάφορες ιστορίες, οι οποίες ουδεμία δόση αληθείας εμπεριείχαν, όπως αποδείχθη εκ των υστέρων. Μάλιστα, λέγεται ότι, όταν ο απεσταλμένος της *New York Journal* στην Κούβα ονόματι Frederic Sackrider Remington τηλεγράφησε στον Hearst ότι στο νησί τα πάθη είχαν καταλαγιάσει και δεν αναμενόταν η ενεργός εμπλοκή των Ηνωμένων Πολιτειών, πολλώ δε μάλλον η πολεμική σύρραξη μεταξύ Ισπανίας και Η.Π.Α., ο Αμερικανός εκδότης του απήντησε: «Σε παρακαλώ να παραμείνεις. Εφοδιάσε με εσύ με ορισμένες «κατάλληλες» ανταποκρίσεις και θα σε «εφοδιάσω» εγώ με τη σειρά μου με τον πόλεμο».



Εικ. 4: Ο Αμερικανός Πρόεδρος William McKinley, Jr. (1843-1901).

Και οι δύο Αμερικανοί εκδότες (ιδίως, όμως, ο Hearst) ήταν στενά συνδεδεμένοι με το Δημοκρατικό κόμμα και με συγκεκριμένους βιομηχανικούς κύκλους, που αντιπολιτεύονταν με σφοδρότητα τον μετριοπαθή Ρεπουμπλικανό Πρόεδρο William McKinley, Jr. Ο τελευταίος ενέκρινε την εμπορική επέκταση των Ηνωμένων Πολιτειών σε ξένες αγορές αλλά ηρνείτο κατηγορηματικώς τη δημιουργία αποικιών με στρατιωτικά μέσα. Σημειώτεον ότι ορισμένοι Αμερικανοί βιομήχανοι είχαν επενδύσει πλέον των 30.000.000 δολλαρίων σε φυτείες ζαχαροκάλαμου στην Κούβα. Αυτοί δεν ήθελαν να διακινδυνεύσουν τις επενδύσεις τους και θεωρούσαν πολύ διστακτικό τον McKinley. Μόνον η έξωση των Ισπανών και η εγκατάσταση ενός φιλοαμερικανικού καθεστώτος στην Κούβα θα διεσφάλιζε μετά βεβαιότητας τα χρήματά τους. Ως εκ τούτου, σχηματίστηκε μία ισχυρή συμμαχία με αιχμή του δόρατος το εκδοτικό συγκρότημα του Hearst προκειμένου να «πειστεί» η αμερικανική κυβέρνηση για την αναγκαιότητα αποστολής στρατευμάτων στο νησί.

Σταδιακά, ο «κίτρινος Τύπος» κατάφερε να μεταστρέψει την αμερικανική κοινή γνώμη υπέρ της δυναμικής αντιμετώπισης των «βαρβάρων Ισπανών». Άλλωστε, με βάση το δόγμα Monroe,<sup>1</sup> οι Ηνωμένες Πολιτείες θεωρούσαν ότι τόσο η βόρεια όσο και η νότια Αμερική ανήκαν στη δική τους σφαίρα επιρροής. Στα τέλη του 1897, ο McKinley άσκησε έντονη πίεση στην ισπανική κυβέρνηση, η οποία προχώρησε στην αντικατάσταση του Weyler με τον Στρατηγό Ramón Blanco y Erenas. Η κίνηση αυτή της Μαδρίτης οδήγησε προς εκτόνωση της εντάσεως.

<sup>1</sup> Το δόγμα αυτό διευτυπώθη από τον Αμερικανό Πρόεδρο James Monroe, την 2<sup>η</sup> Δεκεμβρίου 1923.



Εικ. 5: Το ναυάγιο του «USS Maine».

Λίγες εβδομάδες αργότερα (την 15<sup>η</sup> Φεβρουαρίου), έλαβε χώρα η μυστηριώδης βύθιση του αμερικανικού θωρηκτού «USS Maine», το οποίο ναυλοχούσε στο λιμάνι της Αβάνας. Αυτό είχε αποσταλεί από την αμερικανική κυβέρνηση για να προστατέψει τους Αμερικανούς πολίτες (κατ' ουσίαν, όμως, για να δηλώσει το αμερικανικό ενδιαφέρον για τα τεκταινόμενα στην περιοχή), λίγες ημέρες νωρίτερα. Σχεδόν αμέσως, ο «κίτρινος Τύπος» έσπευσε να αποδώσει την ευθύνη στους Ισπανούς, ενώ προς την αυτή κατεύθυνση έκλινε και το πόρισμα των Αμερικανών ανακριτών. Αντιθέτως, το ισπανικό πόρισμα, το οποίο ήταν αρκούντως τεκμηριωμένο, έριχνε την ευθύνη στους Αμερικανούς, κάνοντας λόγο για έκρηξη στο εσωτερικό του πλοίου. Οι πλέον πρόσφατες έρευνες δικαιώνουν τους Ισπανούς αλλά τότε ο θάνατος των 238 υπαξιωματικών και ναυτών του πλοίου καθώς και των 28 πεζοναυτών, οι οποίοι επέβαιναν του «USS Maine», ήταν πρόσφατος για να επικρατήσει η νηφαλιότητα.



Εικ. 6: Μνημείο για τα θύματα του «USS Maine», στη Νέα Υόρκη

Οι εφημερίδες του Hearst και του Pulitzer κυριολεκτικά ξιφούλκησαν εναντίον των Ισπανών, ενώ ένα φιλοπόλεμο κλίμα διαπέρασε τις Ηνωμένες Πολιτείες από τη μία άκρη έως την άλλη. Ακόμα και παραδοσιακοί υποστηρικτές του Προέδρου συνετάχθησαν υπέρ της δυναμικής αντιμετώπισης της «προσβολής των Ισπανών». Το σύνθημα «Remember the Maine, to Hell with Spain» δονούσε τη χώρα, φέρνοντας τον McKinley σε εξαιρετικά δύσκολη θέση. Οι Δημοκρατικοί στο Κογκρέσο εξαπέλυαν δριμείεις επιθέσεις εναντίον της πολιτικής του Προέδρου και προωθούσαν ψηφίσματα, τα οποία οδηγούσαν τη χώρα σε ημι-εμπόλεμη κατάσταση. Τελικώς, ο τελευταίος εκάμφθη και απέστειλε ένα τελεσίγραφο στη Μαδρίτη, η οποία (αντί άλλης απαντήσεως) κήρυξε τον πόλεμο στην Ουάσινγκτον, την 25<sup>η</sup> Απριλίου 1898. Μία εβδομάδα αργότερα, η *New York Journal* κυκλοφόρησε με τον πρωτοσέλιδο τίτλο «How do you like the *Journals* war», υπαινικσόμενη φανερά ότι τα δημοσιεύματά της είχαν προκαλέσει την ισπανοαμερικανική σύρραξη.

Ένα πράμοιο (σε γενικές γραμμές) περιστατικό είχε λάβει χώρα και στην Ελλάδα έναν χρόνο νωρίτερα, το 1897. Η τότε δημιουργηθείσα κατάσταση στην Κρήτη οδήγησε στο ξέσπασμα του πολέμου με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Κατά την εποχή εκείνη, η νήσος ήταν υπό την επικυριαρχία του Σουλτάνου. Μολαταύτα, οι κάτοικοί της ουδέποτε απεδέχθησαν τον οθωμανικό ζυγό και είχαν εξεγερθεί αρκετές φορές, ιδίως κατά τον 19ο αιώνα, με αίτημα την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα. Οι Τούρκοι είχαν καταστείλει με βιαιότητα τις εξεγέρσεις αυτές, γεγονός που προκάλεσε την αντίδραση της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης. Μετά από το Συνέδριο του Βερολίνου (το θέρος του 1878), ο Σουλτάνος είχε δεσμευθεί επανειλημμένως προς τις Μεγάλες Δυνάμεις για την παραχώρηση δικαιωμάτων προς τους χριστιανούς κατοίκους της νήσου. Δυστυχώς, όμως, ελάχιστα μέτρα είχαν ληφθεί προς την κατεύθυνση αυτή.



Εικ. 7: Λαϊκή λιθογραφία, που αναπαριστά συγκέντρωση Ελλήνων επαναστατών στις Αρχάνες της Κρήτης.

Τον Μάιο του 1896, σοβαρά επεισόδια έλαβαν χώρα στα Χανιά. Αρκετοί χριστιανοί έχασαν τη ζωή τους, ενώ η ελληνική κυβέρνηση περιορίστηκε σε φραστικές μόνον διαμαρτυρίες. Η στάση της επίσημης Ελλάδας προκάλεσε την έντονη αντίδραση μίας μερίδας του Τύπου στην Αθήνα. Επίσης, η κυβέρνηση του Θεόδωρου Δηλιγιάννη ευρέθη στο στόχαστρο της «Εθνικής Εταιρείας», η οποία είχε συσταθεί κυρίως από αξιωματικούς, τον Νοέμβριο του 1894. Διεκηρυγμένος στόχος της οργανώσεως ήταν η απελευθέρωση των υπόδουλων Ελλήνων. Σταδιακά, στους κόλπους της είχε ενταχθεί το 1/3 των αξιωματικών του Ελληνικού Στρατού και η ελίτ του ακαδημαϊκού και του πνευματικού κόσμου της χώρας. Μολαταύτα, η κυβέρνηση κατέφερε να αντέξει στις επιθέσεις αυτές, οι οποίες συνεχίστηκαν με αμείωτη ένταση καθ' όλη τη διάρκεια του έτους εκείνου.



Εικ. 8: Τούρκοι καταστρέφουν εκκλησία στον Γαλατά των Χανίων, το 1896.

Τον Ιανουάριο του 1897, η κατάσταση στην Κρήτη επιδεινώθηκε ραγδαία. Στα Χανιά, έλαβαν χώρα σφαγές χριστιανών από τους Τούρκους και εκτεταμένες καταστροφές στις μη μουσουλμανικές συνοικίες της πόλεως. Το σύνολο του Τύπου ετάχθη υπέρ της δυναμικής αντιμετώπισης της καταστάσεως, με μόνη εξαίρεση την εφημερίδα *Η Ακρόπολις* του Βλάση Γαβριηλίδη. Η κυβέρνηση και ο πρωθυπουργός προσωπικά περιήλθαν σε δεινή θέση καθώς ήταν γνώστες της εκπεφρασμένης αντιθέσεως των Μεγάλων Δυνάμεων για ανάμειξη της Ελλάδος στα τεκταινόμενα στη νήσο. Τελικώς, ο πρωθυπουργός διέταξε την αποστο-

λή πολεμικών σκαφών και ενός ολιγάριθμου εκστρατευτικού σώματος προς ενίσχυση των Κρητών, οι οποίοι είχαν εκ νέου εξεγερθεί. Η απόφαση αυτή προκάλεσε την αποδοκιμασία των Μεγάλων Δυνάμεων, οι κυβερνήσεις των οποίων διέταξαν την αποστολή ναυτικών μονάδων στα χωρικά ύδατα των Χανίων. Συν το χρόνω, η κατάσταση εκτραχύνθηκε και ο επαναστατικός αναβρασμός επεκτάθηκε σε ολόκληρο το νησί. Ταυτόχρονα, πολεμικός πυρετός είχε κυριεύσει το σύνολο των Ελλήνων στην ηπειρωτική χώρα. Φυσικά, στη διαμόρφωση του κλίματος αυτού πρωταγωνιστούσε ο Τύπος, τα δημοσιεύματα του οποίου ήταν πολλές φορές εμπρηστικά. Την 7<sup>η</sup> Φεβρουαρίου, έλαβε χώρα η πρώτη μεγάλη μάχη μεταξύ των ελληνικών και των τουρκικών στρατευμάτων. Η ευρωπαϊκή διπλωματία κατέβαλε μεγάλη προσπάθεια προκειμένου να θωρηθεί το συμβάν μεμονωμένο.



Εικ. 9: Φωτογραφία από την ελληνική επιστράτευση για τον πόλεμο του 1897.

Τελικώς, τον Απρίλιο εξέσπασε επισήμως ο ελληνοτουρκικός πόλεμος, ο οποίος διήρκεσε επί 30 περίπου ημέρες και έληξε με ήττα των ελληνικών δυνάμεων.

Από τις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα, ο ρόλος του Τύπου στο εσωτερικό και των ευρωπαϊκών Μεγάλων Δυνάμεων άρχισε να καθίσταται ολοένα και πιο σημαντικός. Ειδικότερα, αυτό συνέβη στη Μεγ. Βρεταννία,

η κυβέρνηση της οποίας προέβη σε έναν γενικότερο επαναπροσδιορισμό της εξωτερικής της πολιτικής, αποφασίζοντας την εγκατάλειψη του απομονωτισμού και της αποφυγής αναλήψεως δεσμεύσεων. Πιο συγκεκριμένα, το 1904, υπεγράφη μία αγγλογαλλική συνθήκη, με την οποία διευθετούντο οι διμερείς διαφορές στην Ασία και την Αφρική. Σύμφωνα με αυτήν, η Γαλλία μεταβαλλόταν από προαιώνιο εχθρό σε εταίρο και αργότερα σε σύμμαχο. Αντιθέτως, το Λονδίνο άρχισε να απομακρύνεται από το Βερολίνο.

Την ίδια χρονιά, η εφημερίδα *Evening Mail* του Πόρτσμουθ ξεκίνησε τη δημοσίευση μίας σειράς επιφυλλίδων υπό τον τίτλο «Η πολιορκία του Πόρτσμουθ». Σε αυτές, περιγραφόταν με μελανά χρώματα ο κίνδυνος που διέτρεχαν οι κάτοικοι της συγκεκριμένης πόλεως (και κατ' επέκταση όλων των βρεταννικών νήσων) από μία ενδεχόμενη γερμανική εισβολή. Τα δημοσιεύματα αυτά είχαν μεγάλη απήχηση στην κοινή γνώμη, η οποία αντιμετώπιζε με αδιαφορία (και ενίοτε με συμπάθεια) τους Γερμανούς, έως τότε. Άλλωστε, και ο βασιλικός Οίκος της χώρας έχει τις ρίζες του στη Γερμανία (και δη στο Ανόβερο). Τη σκυτάλη επί του θέματος πήρε η *Daily Mail* και ακολούθησαν άλλες εφημερίδες. Τα δημοσιεύματα αυτά δημιούργησαν μία αρνητική εικόνα στην κοινή γνώμη για τους Γερμανούς, καθώς αυτοί παρουσιάζονταν ως υπερόπτες, ατομιστές και εμπορούμενοι από ιμπεριαλιστικές φιλοδοξίες.



Εικ. 10: Ο Διάδοχος του θρόνου της Αυστροουγγαρίας Φραγκίσκος- Φερδινάνδος, η δολοφονία του οποίου στο Σεράγεβο την 28<sup>η</sup> Ιουνίου 1914 απετέλεσε την αφορμή για την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Κι αν αυτά συνέβαιναν σε περιόδους ειρήνης, είναι προφανές το πώς χρησιμοποιήθηκε ο Τύπος κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Άλλωστε, ήταν η πρώτη μεγάλη σύρραξη κατά την οποία «αξιοποιήθηκε» κατά κόρον ο Τύπος για τη δαιμονοποίηση του αντιπάλου. Έπρεπε να εξαφθεί το μίσος του απλού πολίτη για τον εχθρό, πολλώ δε μάλλον όταν αυτός ουδέν είχε πράξει εναντίον της ίδιας της χώρας. Δυστυχώς, στην προσπάθεια αυτή συμμετείχε το σύνολο του Τύπου των εμπολέμων. Τα άτυπα «πρωτεία», όμως, ανήκουν στον βρετανικό Τύπο, ο οποίος κατέβαλε αγωνιώδη προσπάθεια για να προσδώσει ένα ηθικό υπόβαθρο στη συμμετοχή της Μεγ. Βρετανίας στον πόλεμο, ιδίως κατά το πρώτο διάστημα μετά από την έναρξή του. Άλλωστε, η δολοφονία του διαδόχου του του θρόνου της Αυστροουγγαρίας Φραγκίσκου-Φερδινάνδου και της συζύγου του Σοφίας από Σέρβους παρακρατικούς<sup>2</sup> (με τη συνέργεια υψηλά ισταμένων κύκλων του Βελιγραδίου, όπως κατέδειξε με αδιάσειστα στοιχεία η έρευνα των Αυστριακών) είχε προκαλέσει την παγκόσμια συγκίνηση. Επιπλέον, η επαμφοτερίζουσα στάση της σερβικής κυβερνήσεως και οι άστοχοι διπλωματικοί χειρισμοί της είχαν προσδώσει ένα ηθικό κύρος στον αγώνα των Αυστριακών, τουλάχιστον μεταξύ των ουδετέρων.

Πιο συγκεκριμένα, την 16<sup>η</sup> Σεπτεμβρίου του 1914, η σκωτσέζικη εφημερίδα *Dumfries Standard* παρουσίασε σε συνέχειες<sup>3</sup> ένα ρεπορτάζ υπό τον τίτλο «Ο τραγικός θάνατος της νοσοκόμας από το Dumfries», το οποίο αναδημοσιεύτηκε από μία μεγάλη μερίδα του βρετανικού Τύπου,<sup>4</sup> κατά το προσεχές διάστημα. Σύμφωνα με αυτό, η 23χρονη εθελόντρια νοσοκόμα Grace Hume, η οποία προσέφερε τις υπηρεσίες της σε ένα νοσοκομείο του Βελγίου, είχε βρει τραγικό θάνατο από τα χέρια Γερμανών στρατιωτών. Αυτοί την είχαν κτηνωδώς ακρωτηριάσει και τις είχαν αποκόψει τους μαστούς. Ακολούθως, οι ίδιοι στρατιώτες είχαν βάλει φωτιά στο νοσοκομείο με αποτέλεσμα η άτυχη νοσοκόμα να βρει φρικτό θάνατο μέσα στις φλόγες. Την ιστορία αυτή είχε διηγηθεί σε ένα δημοσιογράφο η ανήλικη αδελφή της Kate, η οποία την είχε πληροφορηθεί από μία άλλη νοσοκόμα (ονόματι Mullard), η

οποία συνυπηρετούσε στο ίδιο νοσοκομείο. Μάλιστα, η εφημερίδα είχε δημοσιεύσει κι ένα ιδιόχειρο σημείωμα της Hume προς τη Mullard, με το οποίο της περιέγραφε συνοπτικά το μαρτύριό της. Αργότερα, απεδείχθη ότι τίποτα από τα προαναφερθέντα δεν ήταν αληθές! Η νοσοκόμα Hume ουδέποτε είχε απομακρυνθεί από το βρετανικό έδαφος, προσφέροντας τις υπηρεσίες της αδιαλείπτως στο νοσοκομείο του Haddersfield. Ουδεμία νοσοκόμα με το όνομα Mullard υπήρξε και όλη η ιστορία ήταν επινόηση της ανήλικης αδελφής της Hume, η οποία έπασχε από υστερία!



Εικ. 11: Πίνακας του Χ. Φάιλερ, ο οποίος απεικονίζει άνδρες της Υγειονομικής Υπηρεσίας του γερμανικού στρατού να περιθάλπουν τραυματία (πηγή: συλλογή Νικ. Βασιλάτου).

Λίγο νωρίτερα, ο ανταποκριτής των *Times* στο Παρίσι είχε αποστείλει ένα λεπτομερές κείμενο, στο οποίο περιγράφονταν διάφορες φρικαλεότητες των Γερμανών στο μέτωπο. Μία εξ αυτών συνίστατο στο κόψιμο των χεριών μικρών παιδιών προκειμένου οι Βέλγοι και οι Γάλλοι να μην έχουν στρατιώτες στο μέλλον. Αν και σημείωνε ότι ο ίδιος ουδέποτε υπήρξε αυτόπτης μάρτυς τέτοιων περιστατικών, τόνιζε ότι παρόμοιες φήμες κυκλοφορούσαν σε όλο το Παρίσι. Μάλιστα, ο ίδιος είχε μιλήσει με έναν Καθολικό ιερέα, ο οποίος το είχε ακούσει από κάποιον υψηλόβαθμο αξιωματούχο. Εντούτοις, δεν γνώριζε τα ονόματα ούτε του ιερέα ούτε του αξιωματούχου! Οι ανταποκρίσεις ξεπερνούσαν κάθε όριο δεοντολογίας. Μολαταύτα, επανελήφθησαν κατά τις επόμενες εβδομάδες, διανθισμένες με νέες ιστορίες, που διέδιδαν πρόσφυγες από το Βέλγιο. Φυσικά, ουδείς υπεβλήθη στον κόπο να εξακριβώσει την αλήθεια των λεγομένων τους, καθώς κύριος στόχος ήταν το να πειστεί η βρετανική κοινή γνώμη περί της ορθότητας της επιλογής της κυβερνή-

<sup>2</sup> Η δολοφονία αυτή έλαβε χώρα στο Βελιγράδι, την 28<sup>η</sup> Ιουνίου 1914.

<sup>3</sup> "Terrible Death of a Dumfries Nurse", 16/9/1914, p. 2, "A Cruel Hoax", 19/9/1914, p. 4, "Hume Case in Parliament", 26/9/1914, p. 4, "The Nurse Hoax", 30/9/1914, p. 2, "The Bogus Atrocity Story", 7/10/1914, p. 4.

<sup>4</sup> Πιο συγκεκριμένα, το ρεπορτάζ αυτό αναδημοσιεύτηκε από τις εφημερίδες *Evening Standard*, *Globe*, *Pall Mall*, *Star* και *Westminster Gazette*.

σεως για την είσοδο της χώρας στον πόλεμο.<sup>5</sup> Οι Βρεταννοί έπρεπε να καταστούν βέβαιοι ότι η κυβέρνησή τους έδρασε με γνώμονα την προάσπιση των αξιών του πολιτισμού από έναν βάρβαρο εισβολέα και όχι την εξυπηρέτηση των ευρύτερων γεωπολιτικών της συμφερόντων.

Προφανώς, τα προαναφερθέντα δημοσιεύματα δεν επαρκούσαν για την κινητοποίηση των Βρεταννών. Ως εκ τούτου, ακολούθησαν και άλλα εξίσου υπερβολικά και ατεκμηρίωτα. Το πλέον χαρακτηριστικό εξ αυτών ήταν το ρεπορτάζ της *Sunday Chronicle* (της 2ας Μαΐου 1915). Σε αυτό, γινόταν λόγος για ένα ακρωτηριασμένο 10χρονο κοριτσάκι, το οποίο διαβιούσε σε ένα ίδρυμα Βέλγων προσφύγων στο Παρίσι. Φυσικά, δεν παρατίθονταν στοιχεία για το ονοματεπώνυμο του κοριτσιού, ενώ ο συντάκτης του κειμένου είχε «παραλείψει» να αναφέρει και το όνομα του ιδρύματος. Άλλα δημοσιεύματα έκαναν λόγο για ακρωτηριασμούς Καθολικών καλογραιών και για βιασμούς ανηλικών κοριτσιών. Μάλιστα, ένα δημοσίευμα των έγκυρων *Times* (της 2ας Μαΐου 1915)<sup>6</sup> αναφερόταν στη σταύρωση ενός Καναδού αξιωματικού, παρουσία των ανδρών του! Αξίζει να σημειωθεί ότι ουδέποτε εξακριβώθηκε η αλήθεια των περιστατικών αυτών.

Ο βρετανικός Τύπος, όμως, δεν περιορίστηκε μόνο στην παρουσίαση των «φρικαλεοτήτων» των Γερμανών αλλά δημοσίευσε και διάφορα επικριτικά άρθρα για την έλλειψη στρατιωτικής προπαρασκευής της χώρας καθώς και για τη διάπραξη σφαλμάτων κατά τη διεξαγωγή του πολέμου. Τα άρθρα οδήγησαν στην αντικατάσταση ορισμένων υπουργών (π.χ. του Winston Churchill από τη θέση του Πρώτου Λόρδου του Ναυαρχείου,<sup>7</sup> τον Νοέμβριο του 1915 μετά από την αποτυχία στα Δαρδανέλλια, του Richard Burdon Haldane από το

αξίωμα του Λόρδου Καγκελλαρίου, τον Μάιο του 1915, με την κατηγορία ότι ήταν γερμανόφιλος) ακόμα και στην πτώση του πρωθυπουργού Herbert Henry Asquith, τον Δεκέμβριο του 1916. Βεβαίως, και ο Τύπος άλλων εμπόλεμων δημοσίευσε υπερβολικές ή και ανακριβείς ανταποκρίσεις αλλά σε όλες των περιπτώσεων προϋπήρχε το υπόβαθρο στις λαϊκές μάζες έναντι του αντιπάλου κράτους, π.χ. ο γαλλικός Τύπος για τους Γερμανούς, ο γερμανικός Τύπος για τους Ρώσους κ.ο.κ.



Εικ. 12: Ο Πρώτος Λόρδος του Ναυαρχείου (υπουργός Ναυτικών) Winston Churchill.

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος κατέδειξε τη σπουδαιότητα των πολεμικών ανταποκριτών. Μετά από τη λήξη του (το 1918), εστίες εντάσεως συνέχισαν να υπάρχουν σε πολλά σημεία της υφηλίου, π.χ. στη Ρωσία, τη Μ. Ασία κ.α. Ως εκ τούτου, αρκετές εφημερίδες επεδίωξαν να έχουν ανταποκριτές στις περιοχές αυτές, οι οποίοι θα βίωναν δια ζώσης τα γεγονότα και θα μετέδιδαν τις εντυπώσεις τους στους «διψασμένους» για ενημέρωση αναγνώστες. Ένας εκ των ανταποκριτών αυτών υπήρξε και μετέπειτα διάσημος συγγραφέας Έρνεστ Χέμινγουαιη. Αυτός έφθασε στην Κωνσταντινούπολη ως ανταποκριτής της καναδικής εφημερίδας *Toronto Star*, την 29<sup>η</sup> Σεπτεμβρίου 1922. Η έκβαση του ελληνοτουρκικού πολέμου είχε κριθεί, γεγονός που δεν τον εμπόδισε να περιγράψει την τεράστια ανθρωπιστική καταστροφή του Μικρασιατικού ελληνισμού, συντελώντας αποφασιστικά στην ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού. Αργότερα, περιέγραψε σε διάφορα έργα του («Στον καιρό μας», «Χιόνια στο Κιλιμάντζαρο») ορισμένα συμβάντα της ελληνικής πολιτικής σκηνής της περιόδου, δυστυχώς όχι με την απαιτούμενη νηφαλιότητα και αμεροληψία.

<sup>5</sup> Τα ψεύδη και οι υπερβολές του βρετανικού Τύπου της περιόδου εκείνης (ιδίως έναντι των Γερμανών) απετέλεσαν αντικείμενο επιστημονικών μελετών στην άλλη άκρη του Ατλαντικού, οι οποίες δημοσιεύτηκαν από έγκυρα πανεπιστήμια, βλέπε ενδεικτικά John Horne-Alan Kramer, *German Atrocities, 1914: A History of Denial*. New Haven: Yale University Press, 2001. Επίσης, υπάρχουν και τα παλαιότερα συγγράμματα των James Morgan Read, *Atrocity Propaganda 1914-1919*. New Haven: Yale University Press, 1941 και Arthur Ponsonby, *Falsehood in War Time*. London: George Allen and Unwin, 1929.

<sup>6</sup> Αποτελεί μάλλον διαβολική σύμπτωση το ότι τα δύο ακραία ρεπορτάζ για το ακρωτηριασμένο κοριτσάκι και για τη σταύρωση του Καναδού αξιωματικού εδημοσιεύθησαν την ίδια ημέρα (2<sup>η</sup> Μαΐου 1915) σε δύο διαφορετικές εφημερίδες!

<sup>7</sup> Η θέση αυτή αντιστοιχεί στο αξίωμα του υπουργού Ναυτικών.





Εικ. 13: Ο Βρετανός πολιτικός Henry Herbert Asquith (1852-1928).

Αξιοσημείωτος ήταν ο τρόπος με τον οποίο ο Τύπος αντιμετώπισε την άνοδο διαφόρων ολοκληρωτικών κινημάτων στις χώρες της κεντρικής Ευρώπης, κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου.<sup>8</sup> Καθ' όλη τη συγκεκριμένη περίοδο, ο ρόλος του Τύπου καθίστατο ολοένα και πιο σημαντικός για τις πολιτικές εξελίξεις. Ταυτόχρονα, άρχισε να αναπτύσσεται με ραγδαίους ρυθμούς και το ραδιόφωνο, το οποίο έγινε σύντομα αντικείμενο εκμεταλλεύσεως από τα ολοκληρωτικά καθεστώτα (ιδίως των Μεγάλων Δυνάμεων) προς χειραγώγηση των μαζών. Πρωτίστως, αυτό συνέβη στην εθνικοσοσιαλιστική Γερμανία και τη μπολσεβικική Ρωσία. Αντιθέτως, στις δυτικές δημοκρατίες δεν παρουσιάστηκε η ίδια αξιοσημείωτη αύξηση της επιρροής του Τύπου και του ραδιοφώνου, κατά τη συγκεκριμένη περίοδο. Κλασικό παράδειγμα απετέλεσε και πάλι η Μεγ. Βρετανία, όπου μία σημαντική μερίδα του Τύπου επέκρινε τον πρωθυπουργό Neville Chamberlain για την πολιτική του κατευνασμού έναντι της Γερμανίας. Εντούτοις, εκείνος εφήρμοσε με συνέπεια την πολιτική αυτή με αποκορύφωμα τη στάση του κατά τη Συνδιάσκεψη του Μονάχου και τον επακόλουθο διαμελισμό της Τσεχοσλοβακίας.

Τον Σεπτέμβριο του 1939, ξέσπασε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, κατά τη διάρκεια του οποίου ο ρόλος του Τύπου και του ραδιοφώνου περιορίστηκε στην εξυπηρέτηση των σκοπών των εμπόλεμων. Μεταπολεμικά, ο ρόλος των ΜΜΕ ενισχύθηκε σημαντικά,

<sup>8</sup> Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίστηκε από τον διεθνή Τύπο η άνοδος του φασισμού στην Ιταλία. Προς τούτο, θα αποτελέσει αντικείμενο ξεχωριστού άρθρου.

στο πλαίσιο του «Ψυχρού Πολέμου». Ιδιαίτερη άνθηση γνώρισαν μετά από την εμφάνιση της τηλεοράσεως, η οποία σύντομα κατέστη το πιο δημοφιλές μέσον ενημερώσεως και ψυχαγωγίας των ευρύτερων λαϊκών μαζών. Άλλωστε, μία κινεζική παροιμία αναφέρει ότι «μία εικόνα αξίζει όσο χίλιες λέξεις», γεγονός που παραδόξως οι περισσότεροι εκ των πολιτικών άργησαν να αντιληφθούν. Ενδεικτικά αναφέρεται η ατημέλητη εμφάνιση του αντιπροέδρου των Ηνωμένων Πολιτειών και υποψηφίου προέδρου των Ρεπουμπλικανών Richard Nixon στην τηλεοπτική «μονομαχία» του (debate) με τον υποψήφιο των Δημοκρατικών John F. Kennedy, το 1960.

Αν και το λάθος αυτό του στοίχισε κατά πολλούς την προεδρία, η σπουδαιότητα του νέου μέσου δεν έγινε από όλους αντιληπτή. Μόνον μετά την εμπλοκή των Αμερικανών στον πόλεμο του Βιετνάμ κατέστη προφανές ότι η κοινή γνώμη μπορούσε να μεταβάλει ριζικά απόψεις λόγω των στιγμιότυπων που μετέδιδαν οι τηλεοπτικοί δέκτες.



Εικ. 14-15: Δύο συγκλονιστικές φωτογραφίες από τον πόλεμο του Βιετνάμ, που σόκαραν την αμερικανική κοινή γνώμη.

Οι εικόνες των εξαθλιωμένων Βιετναμέζων, που είχαν υποστεί εκτεταμένα εγκαύματα από τις αμερικανικές βόμβες, οι εν ψυχρώ εκτελέσεις αθώων πολιτών από

αξιωματικούς και οι συνεχείς βομβαρδισμοί (όπως τουλάχιστον παρουσιάστηκαν από τα περισσότερα αμερικανικά ΜΜΕ) οδήγησαν στη διάρρηξη του εσωτερικού μετώπου και στη συνεχή ανάμειξη των πολιτικών στις στρατιωτικές επιχειρήσεις. Κατ' ουσίαν, από το 1968 και μετά, οι στρατιωτικοί διεξήγαγαν τον πόλεμο με βάση τις συνεχείς παρεμβάσεις των πολιτικών, γεγονός που συνέβαλε καθοριστικά στην τελική ήττα των αμερικανικών στρατευμάτων.

Έκτοτε, ο ρόλος των ΜΜΕ έγινε από όλους αντιληπτός με αποτέλεσμα να καταβληθεί σύντομη προσπάθεια (κυρίως από τους πολιτικούς) όπως αυτά αξιοποιηθούν α. για τη διαμόρφωση ενός θετικού κλίματος στην κοινή γνώμη προ της διεξαγωγής ενός πολέμου και β. για την παρουσίαση μίας εξωραϊσμένης εικόνας του πολέμου προς τον έξω κόσμο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτέλεσε ο Α΄ Πόλεμος του Κόλπου και η επιτυχημένη αξιοποίηση του τηλεοπτικού καναλιού CNN από τους Αμερικανούς. Η αμερικανική κυβέρνηση κατάφερε να διατηρήσει αραγές το εσωτερικό μέτωπο, έχοντας προβεί σε μία συνεχή προπαγανδευτική μέσω της υπερπροβολής των εγκλημάτων που είχαν διαπράξει τα στρατεύματα του Σαντάμ Χουσεΐν στο Κουβέϊτ. Είναι πλέον ευρέως γνωστή η ιστορία της δήθεν νοσοκόμας, η οποία εργαζόταν στο μεγαλύτερο μαιευτήριο της πόλεως του Κουβέϊτ. Αυτή διετυμπάνισε στα αμερικανικά και τα διεθνή ΜΜΕ ότι οι Ιρακινοί είχαν εισβάλει στο κτήριο και είχαν σκοτώσει εν ψυχρώ τα μωρά στις θερμοκοιτίδες τους. Αργότερα, απεκαλύφθη ότι επρόκειτο για μία Κουβέϊτιανή, κόρη υψηλόβαθμου διπλωμάτη, η οποία ουδέποτε είχε εργαστεί σε μαιευτήριο!

Παρόμοιο λίγο-πολύ ρόλο έπαιξαν τα ΜΜΕ και στη γιουγκοσλαβική κρίση. Τα ΜΜΕ του Βελιγραδίου απέκρυψαν συστηματικά τα εγκλήματα των Σέρβων στην Κράϊνα και το Κόσοβο, ενώ υπερτόνιζαν τον σερβικό χαρακτήρα των περιοχών αυτών στον ρου της ιστορίας. Αντιθέτως, η παγκόσμια κοινή γνώμη ευαισθητοποιήθηκε από τις σφαγές που προκάλεσε ο ομοσπονδιακός (κατά βάση σερβικός) στρατός στο Βούκοβαρ και τη Σρεμπρένιτσα, καθώς και από την καταστροφή ενός τμήματος της ιστορικής (κροατικής) πόλεως του Ντουμπρόβνικ. Σημειωτέον ότι τα γιουγκοσλαβικά και τα περισσότερα εκ των ελληνικών ΜΜΕ παρουσίαζαν τους θύτες ως θύματα, ισχυριζόμενα, π.χ. είτε ότι το Βούκοβαρ ήταν κροατική πόλη την οποία κατέστρεψαν οι...Κροάτες είτε ότι επρόκειτο για σερβική πόλη, στην οποία είχε εισβάλει ο κροατικός στρατός.



Εικ. 16: Κατεστραμμένη οικία Κροατών από Σέρβους παρακρατικούς, οι οποίοι ζωγράφισαν σταυρούς και έγραψαν συνθήματα στους τοίχους.

Και όμως η αλήθεια είναι ότι η πόλη αυτή κατοικείτο κατά πλειοψηφία από Κροάτες. Σε αυτήν, εισήλθαν άνδρες του ομοσπονδιακού στρατού, φόνευσαν τους περισσότερους των κατοίκων της και ισοπέδωσαν όλα τα οικήματα, εκτός από αυτά που ευρίσκοντο στη μικρή σερβική συνοικία. Η ίδια διαστροφή της πραγματικότητας συνέβη και με τον βομβαρδισμό του Σεράγεβο. Η πόλη ήταν αποκλεισμένη από δυνάμεις των Σερβοβοσνίων, που βομβάρδιζαν τον μουσουλμανικό τομέα της. Και όμως, τα ελληνικά ΜΜΕ (σε αγαστή συνεργασία με τα αντίστοιχα σερβικά) διεκήρυτταν ότι η πόλη δήθεν πολιορκείτο από τον στρατό των Βόσνιων Μουσουλμάνων.<sup>9</sup> Τη σκυτάλη παρέλαβαν τα δυτικά ΜΜΕ, τα οποία υπερτόνιζαν τα εγκλήματα των Σέρβων στο Κόσοβο, αποκρύπτοντας συστηματικά τις αντίστοιχες πράξεις των αλβανοφώνων. Ως εκ τούτου, διαμορφώθηκε ένα γενικότερο αντισερβικό κλίμα ιδιαιτέρως στην κοινή γνώμη των αγγλοσαξονικών κρατών.



Εικ. 17: Το μνημείο των θυμάτων της σφαγής της Σρεμπρένιτσα.

Η αξιοποίηση των ΜΜΕ δεν αποτελεί πλέον προνόμιο μόνον των κρατών της Δύσεως. Στην Ανατο-

<sup>9</sup> Στην Ελλάδα έχει εκπονηθεί μόνον μία σοβαρή μελέτη επί του θέματος, βλέπε Τάκης Μίχας, *Ανίερη συμμαχία, η Ελλάδα και η Σερβία του Μιλόσεβιτς*. Αθήνα: Ελάτη, 2003.

λή, η ομόθυμη συμπαράταξή τους με τον τότε δήμαρχο της Μόσχας (και μετέπειτα Πρόεδρο της Ρωσσίας) Boris Nikolayevits Yeltsin οδήγησε στην κινητοποίηση των μαζών και την παταγώδη αποτυχία του πραξικοπήματος των νοσταλγών του σταλινισμού, τον Αύγουστο του 1991. Πριν από λίγα χρόνια, έλαβε χώρα η σύγκρουση μεταξύ των ενόπλων δυνάμεων της Γεωργίας και της Ρωσσίας. Η συνεχής προβολή των ακροτήτων των γεωργιανών στρατευμάτων από τα ρωσικά ΜΜΕ δεν επέτρεψε τη δημιουργία ενός αντιρωσικού κλίματος στη Δύση, γεγονός που συνετέλεσε αποφασιστικά στην ουδέτερη στάση της (ευρωπαϊκής κυρίως) κοινής γνώμης και την προσεκτική πολιτική των περισσοτέρων κυβερνήσεων των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.



Εικ. 18. Αντίτυπα αμερικανικών προπαγανδιστικών φυλλαδίων, τα οποία ρίχθηκαν πίσω από τις γραμμές των Ιρακινών και τα οποία παρότρυναν τους τελευταίους να παραδοθούν.

Συμπερασματικά, στη νεότερη και ιδίως στη σύγχρονη εποχή, τα ΜΜΕ παίζουν ουσιαστικό, αν όχι καθοριστικό, ρόλο στις πολιτικοστρατιωτικές εξελίξεις. Βασική αποστολή τους δεν είναι πλέον η ενημέρωση της κοινής γνώμης αλλά η διαμόρφωση του κατάλληλου κλίματος για την εφαρμογή των όποιων αποφάσεων της πολιτικής ηγεσίας και των γνωστών ή αφανών ιδιοκτητών τους. Δυστυχώς, σε πολλές περιπτώσεις, φθάνουν μέχρι του σημείου της συνδιαμόρφωσης των όποιων αποφάσεων με τους υπεύθυνους παράγοντες, γεγονός που δυσχεραίνει (συχνά σε σημαντικό βαθμό) το έργο των στρατιωτικών και μπορεί να οδηγήσει σε ανεξέλεγκτη κορύφωση διαφόρων ήσσονος σημασίας κρίσεων.

**Ενδεικτική Βιβλιογραφία**

Μίχας Τάκης, *Ανίερη συμμαχία, η Ελλάδα και η Σερβία του Μιλόσεβιτς*. Αθήνα: Ελάτη, 2003.

Keagan John, *Η ιστορία του πολέμου*. Αθήνα: Νέα Σύνορα, 1997.

Klauswitz Karl von, *Περί του πολέμου*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 1991.

Turot Henri, *Η Κρητική επανάσταση και ο ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897*. Αθήνα: Ειρμός, 1991.

Atkinson Rick, *Crusade: The Untold Story of the Persian Gulf War*. New York: Houghton Mifflin Co., 1993.

Bruntz C.G., *Allied Propaganda and the Collapse of the German Empire*. London: Oxford University Press, 1938.

Hamilton R., Richard Hamilton, *President McKinley, War, and Empire*. New Brunswick: Transaction Publishers, 2006.

Horne J. - Kramer A., *German Atrocities 1914: A History of Denial*. New Haven: Yale University Press, 2001.

Spencer David R., *The Yellow Journalism; the Press and America's Emergence as a World Power*. Northwestern University Press, 2007.

Wagner-Martin Linda, *A Historical Guide to Ernest Hemingway*. New York: Oxford University Press, 2000.

Ο Ιωάννης Παπαφλωράτος γεννήθηκε το 1973. Εισήχθη μεταξύ των πρώτων στη Νομική Σχολή Κομοτηνής, το 1992. Κατά τη διάρκεια των σπουδών του, εργάστηκε ως ερευνητής στο Ελληνικό Ίδρυμα Αμυντικής και Εξωτερικής Πολιτικής και η εργασία του υπό τον τίτλο «Οι αποφάσεις των διεθνών οργανισμών επί της Γιουγκοσλαβικής κρίσεως (ΟΗΕ, NATO, Ευρωπαϊκή Ένωση, Δυτικοευρωπαϊκή Ένωση), 1991 - 1996» εκδόθηκε υπό την μορφή Background Paper σε 4 τόμους για τις διπλωματικές μας υπηρεσίες. Το 1997, έλαβε το πτυχίο του και την ίδια χρονιά μετέβη στην Ολλανδία για μεταπτυχιακές σπουδές. Το 1998, απέκτησε μεταπτυχιακό τίτλο εξειδίκευσης στις Διεθνείς και Ευρωπαϊκές Σχέσεις από το Amsterdam School of International Relations. Το 1999, άρχισε την εκπόνηση της διεπιστημονικής διδακτορικής διατριβής του υπό την επίβλεψη του αείμνηστου καθηγητή Κων. Σβολοπούλου. Το 2004, αναγορεύθηκε διδάκτωρ του Πανεπιστημίου Αθηνών με «άριστα». Τον Σεπτέμβριο του 2009, υπήρξε διαλέκτης στο Πολυεθνικό Κέντρο Εκπαίδευσης Επιχειρήσεων Υποστηρίξεως Ειρήνης του NATO. Σήμερα, διδάσκει σε 7 παραγωγικές σχολές. Τον Δεκέμβριο του 2010, βραβεύθηκε από την Ακαδημία Αθηνών για το σύγγραμμά του υπό τον τίτλο «Η ελληνοϊταλική κρίση του 1923-Το επεισόδιο Tellini/Κερκύρας». Έχει συμμετάσχει ως ομιλητής σε 31 διεθνή και ελληνικά επιστημονικά συνέδρια και ημερίδες, καθώς και ως συγγραφέας σε 7 συλλογικά έργα. Έχουν ήδη εκδοθεί 19 βιβλία του, ενώ έχουν δημοσιευθεί περισσότερα από 290 άρθρα του σε εφημερίδες και περιοδικά.

## Η ήπια ισχύς είναι πολύ ήπια για να είναι ισχύς

Ένα ρεαλιστικό αντίβαρο στις υψηλές προσδοκίες που γεννά η ήπια ισχύς

Ο Δρ Σπύρος Κατσούλας είναι διδάσκων Διεθνών Σχέσεων και Στρατηγικής στο Πανεπιστήμιο Πειραιώς και στο Αμερικανικό Κολέγιο Ελλάδας

«Δεν υπάρχει ισχυρότερος δεσμός μεταξύ πόλεων ή ιδιωτών από το κοινό συμφέρον».<sup>1</sup>

Θουκυδίδης

Η έννοια της «ήπιας ισχύος» έχει καταστεί ιδιαίτερα δημοφιλής τα τελευταία χρόνια στον ελληνικό δημόσιο λόγο. Σε τέτοιο βαθμό που η αξία της να θεωρείται σχεδόν δεδομένη και να εξετάζεται ως ένα απαραίτητο συμπλήρωμα, αν όχι μια ελκυστικότερη εναλλακτική της «σκληρής» ισχύος-δηλαδή της παραδοσιακής στρατιωτικής και οικονομικής ισχύος. Ο λόγος είναι ότι η ήπια ισχύς βασίζεται σε μια εξόχως δελεαστική υπόσχεση: ότι μπορούμε να πετύχουμε περισσότερα με τη δύναμη της πειθούς παρά με την πειθώ των όπλων.

Ποιος δεν θα ήθελε να πετύχει τους σκοπούς του αναίμακτα, ανέξοδα και άκοπα; Πόσο μάλλον αν αυτό συμβεί με την εθελούσια ταύτιση μιας άλλης χώρας με τα δικά μας συμφέροντα επειδή οι αξίες, τα ιδανικά και ο τρόπος ζωής μας εμπνέουν σιγουριά και εμπιστοσύνη; Η ήπια ισχύς δεν υπόσχεται τίποτα λιγότερο από το ότι αποτελεί «το μέσο της επιτυχίας στην παγκόσμια πολιτική» σύμφωνα με τον εμπνευστή του όρου, θεμελιωτή του παραδείγματος του νεοφιλελευθερισμού στις διεθνείς σχέσεις και καθηγητή του Χάρβαρντ Τζόζεφ Νάι.<sup>2</sup>

Αν πίσω από την τόση αυταρέσκεια της ήπιας ισχύος δεν κρυβόταν μια άκρως επικίνδυνη πλάνη δεν θα υπήρχε ιδιαίτερος λόγος να ανησυχεί κανείς. Κανένας δεν θα έβλαπτε λίγη εθνική περιαυτολογία και μια

γενναιόδωρη ανταλλαγή φιλοφρονήσεων στα πλαίσια διεθνών λαμπερών εκδηλώσεων-όταν φυσικά όλα τα υπόλοιπα βαίνουν καλώς. Η διεθνής κοινότητα, όμως, δεν είναι ένας κόσμος αγγελικά πλασμένος. Και η διεθνής ρευστότητα δεν αφήνει περιθώρια για παρερμηνείες, αυταπάτες και αιθεροβασίες. Οι ιδέες έχουν τεράστια σημασία για τη διαμόρφωση στρατηγικής και για αυτό δεν υπάρχει περιθώριο για ευσεβείς πόθους.

Η επιτυχία και ευρεία διάδοση της έννοιας της ήπιας-και στη συνέχεια της έξυπνης-ισχύος οφείλεται στη σωστή επιλογή λέξεων. Δημιουργεί ένα ψευδοδίλλημα μεταξύ «κακής» σκληρής και «καλής» ήπιας ισχύος. Η ήπια ισχύς αντιπαραβάλλεται στη σκληρή ισχύ ως μια πιο πολιτισμένη και ειρηνική εναλλακτική. Ως εκ τούτου, κατανοούμε διαισθητικά τη διαφορά της από τη σκληρή ισχύ χωρίς να καλούμαστε να διερευνήσουμε τι ακριβώς εννοεί και πως μπορεί να υλοποιηθεί όσα υπόσχεται. Αυτό ισχύει σε ακόμα μεγαλύτερο βαθμό για τη διάδοχο έννοια της «έξυπνης ισχύος», η οποία αντιπαραβάλλεται νοερά σε μια άλλη «ανόητη» ισχύ που κανείς ασφαλώς δεν επιθυμεί να έχει. Στη σωστή επιλογή των όρων έγκειται η επιτυχία της ήπιας και της έξυπνης ισχύος και εκεί ακριβώς ελλοχεύει ο τεράστιος κίνδυνος παρανόησης και παρερμηνείας.

Σκοπός αυτού του άρθρου είναι να διαψεύσει τις υψηλές προσδοκίες που γεννά η ήπια ισχύς. Είναι απαραίτητο να έχουμε πλήρη επίγνωση των θεωρητικών εννοιών που χρησιμοποιούμε προκειμένου να γνωρίζουμε τι να περιμένουμε από αυτές στην πράξη. Το άρθρο εξετάζει πρώτα τη γέννηση της ήπιας ισχύος και τη μεταμόρφωσή της στη συνέχεια σε «έξυπνη ισχύ». Στη συνέχεια, εντοπίζει τα όρια της έννοιας αναλύοντας τον τρόπο μέτρησης της ήπιας ισχύος και εξετάζει το πρακτικό της αντίκρισμα. Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει είναι ότι η ήπια ισχύς γεννά προσδοκίες στις οποίες δεν μπορεί να ανταπεξέλθει. Ο κόσμος εξακολουθεί να συνδιαλέγεται στη γλώσσα της σκληρής ισχύος.

Πρέπει να γίνουν εξαρχής δύο απαραίτητες διευκρινίσεις. Πρώτον, η σκληρή ισχύς δεν ισοδυναμεί με «σκληρές» λύσεις, δηλαδή κρίσεις και πόλεμο. Η στρατηγική είναι θέμα πολιτικών επιλογών. Η ισχύς είναι το μέσο και ως εκ τούτου είναι αξιολογικά ουδέτερη. Δεν πρέπει να υπάρχει σύγχυση μεταξύ μέσων και στόχων. Δεύτερον, δεν υπάρχει η παραμικρή αμφιβολία πως οι εντυπώσεις, η εικόνα και η επικοινωνία έχουν μεγάλη σημασία στις διεθνείς σχέσεις. Η

<sup>1</sup> Θουκυδίδου *Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου*, μτφρ. Άγγελος Σ. Βλάχος (Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της "Εστίας", 2008): 1.124.1

<sup>2</sup> Joseph S. Nye Jr., *Ηπια Ισχύς: το μέσο επιτυχίας στην παγκόσμια πολιτική*, μτφρ. Ερρίκος Μπαρτζινόπουλος (Αθήνα: Παπαζήσης, 2005).

διαχείριση της φήμης της ισχύος είναι κεφαλαιώδους σημασίας για την εξασφάλιση διεθνούς και εσωτερικής νομιμοποίησης-βασικές συνιστώσες της υψηλής στρατηγικής. Η αδιάρρητη διατύπωση του εθνικού αφηγήματος έχει καίρια σημασία για την εθνική στρατηγική. Για αυτόν ακριβώς τον λόγο δεν πρέπει να εδράζεται σε σαθρά θεμέλια. Ως ρεαλιστικό αντίβαρο παρατίθεται ο διαχρονικός ρόλος του πρεσβίτιζ στις διεθνείς σχέσεις, το οποίο αντικατοπτρίζει ακριβέστερα την πραγματικότητα της διεθνούς διεκκυστικής διαδικασίας. Η φήμη της ισχύος θα πρέπει να θεωρείται το καθημερινό νόμισμα των διεθνών σχέσεων.

## Η γέννηση της ήπιας ισχύος

Περί τα τέλη της δεκαετίας του 1980, καθώς η ΕΣΣΔ παρέπαιε στη δίνη των πολιτικών επιλογών του Μιχαήλ Γκορμπατσόφ, δεν ήταν λίγοι εκείνοι που πίστευαν ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες θα ακολουθούσαν αργά ή γρήγορα τον ίδιο δρόμο. Κανείς ακόμα δεν μπορούσε να προβλέψει το επερχόμενο τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Δεν γινόταν ακόμα λόγος περί τέλους της ιστορίας.<sup>3</sup> Αντίθετα, εκείνο το βιβλίο που έκανε ιδιαίτερη αίσθηση ήταν *Η Ανοδος και η Πτώση των Μεγάλων Δυνάμεων* του Πολ Κένεντι, το οποίο εκδόθηκε το 1987.<sup>4</sup> Μελετώντας την πολιτική και την οικονομία των μεγάλων δυνάμεων και αυτοκρατοριών των τελευταίων πέντε αιώνων και τους λόγους της παρακμής τους, ο Κένεντι συμπέρανε ότι η υπεροχή μιας μεγάλης δύναμης σχετίζεται στενά με τη διαχείριση των διαθέσιμων πόρων της και την οικονομική της ανθεκτικότητα. Ο Τζόζεφ Νάι διαφωνούσε με αυτό το συμπέρασμα και πίστευε ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες είχαν μια επιπλέον πηγή ισχύος-πέρα από τη στρατιωτική τους υπεροπλία και την πυρηνική ενέργεια.

Ο Νάι ανέπτυξε την ιδέα της ήπιας ισχύος για πρώτη φορά το 1990 στο βιβλίο του *Bound to Lead*. Εκεί υποστήριξε ότι η φύση της ισχύος άλλαζε και επικεντρωνόταν στη δύναμη της έλξης που αναπτύσσει ένας κράτος από τον πολιτισμό και τις αξίες του.<sup>5</sup> Ο όρος εισήλθε στον δημόσιο λόγο και χρησιμοποιήθηκε από πολιτικούς ηγέτες και ακαδημαϊκούς σε όλο τον

κόσμο. Αλλά ο Νάι δεν ήταν απόλυτα ικανοποιημένος με αυτή την εξέλιξη λόγω της εκλαΐκευσης και υπεραπλούστευσης του όρου. «Αισθάνομαι απογοητευμένος που βλέπω συχνά να παρερμηνεύεται και να ευτελίζεται η έννοια ως απλώς η επιρροή της Coca-Cola και των μπλου τζιν. Είναι κάτι πολύ περισσότερο από αυτό».<sup>6</sup> Το ερώτημα, λοιπόν, είναι περί τίνος ακριβώς πρόκειται;

Για να απαντήσει στο ερώτημα, ο Νάι ξεκινάει από τον ορισμό της ισχύος, λέγοντας ότι πρόκειται για την ικανότητα να επηρεάζεις τους άλλους προκειμένου να επιφέρεις τα επιθυμητά αποτελέσματα. Αυτό μπορεί να γίνει είτε άμεσα, μέσω δηλαδή της σκληρής ισχύος, είτε έμμεσα, μέσω της ήπιας ισχύος. Στην πρώτη περίπτωση, η στρατιωτική και οικονομική ισχύς μπορεί να χρησιμοποιηθούν για να πείσουν τους άλλους να αλλάξουν τη θέση τους. Η προσέγγιση αυτή βασίζεται στη πολιτική που είναι γνωστή ως μαστίγιο και καρότο.

Η ήπια ισχύς αντιπαραθέτει την προσπάθεια να μεταπείσουμε τους άλλους ούτως ώστε να επιθυμούν τα ίδια αποτελέσματα με εμάς με τη δική τους θέληση και όχι μέσω εξαναγκασμού. Σκοπός εδώ είναι να κερδίσουμε τις «καρδιές και το μυαλό» της άλλης πλευράς. Αν μάθουμε να χρησιμοποιούμε την ήπια ισχύ, μπορούμε να εξοικονομήσουμε πολλά καρότα και μαστίγια, υποστηρίζει ο Νάι.

Το ερώτημα είναι πως μεταφράζεται αυτό στην πράξη; Σύμφωνα με τον Αμερικανό καθηγητή, μια χώρα μπορεί να επιτύχει τα αποτελέσματα που θέλει επειδή οι άλλες χώρες θα θέλουν να την ακολουθήσουν, θαυμάζοντας τις αξίες της, μιμούμενες το παράδειγμά της, φιλοδοξώντας τα επίπεδα ευημερίας και προόδου της. Κατ' αυτόν τον τρόπο η επίτευξη των εθνικών στόχων γίνεται μέσω της έλξης και όχι του πειθαναγκασμού. «Η ικανότητα μιας χώρας να προσελκύει άλλες χώρες πηγάζει από την κουλτούρα της, τις αξίες και τις εσωτερικές της πρακτικές και τη διεθνή νομιμοποίηση των εξωτερικών της πολιτικών».<sup>7</sup> Με άλλα λόγια, δεν έχει σημασία ποιος στρατός κερδίζει, αλλά ποια ιστορία κερδίζει.

Καθώς, όμως, αισθανόταν ότι η έννοια της «ήπιας ισχύος» εξακολουθούσε να παρερμηνεύεται, ο

<sup>3</sup> Francis Fukuyama, *Το Τέλος της Ιστορίας και ο Τελευταίος Άνθρωπος*, μτφρ. Αχιλλέας Φακαστέλης (Αθήνα: Λιβάνης, 1992).

<sup>4</sup> Paul Kennedy, *Η Ανοδος και η Πτώση των Μεγάλων Δυνάμεων: οικονομική μεταβολή και στρατιωτική σύγκρουση από το 1500 έως το 2000*, 2 τόμοι, μτφρ. Αννίτα Παναρέτου (Αθήνα: Αξιώτηλης, 1990).

<sup>5</sup> Joseph S. Nye Jr., *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power* (New York: Basic Books, 1990).

<sup>6</sup> Joseph S. Nye Jr., *Power in the Global Information Age: From Realism to Globalization* (New York: Routledge, 2004): 5.

<sup>7</sup> *Ibid.*

Νάι παρουσίασε μια αναβαθμισμένη εκδοχή της, εισάγοντας την έννοια της «έξυπνης ισχύος». Η «έξυπνη» αντικατάσταση του επιθετικού προσδιορισμού της ισχύος, όμως, δεν αρκεί για τη θεωρητική κατοχύρωση του όρου. Αποτελούσε περισσότερο παράδειγμα «δημιουργικής λογιστικής» στη θεωρία διεθνών σχέσεων, παρά μια οντολογικά θεμελιωμένη έννοια.

### Η αναβάθμιση της ήπιας σε έξυπνη ισχύ

Ο Νάι ανέπτυξε τον όρο «έξυπνη ισχύς» το 2003 θέλοντας να ανασκευάσει την εσφαλμένη αντίληψη ότι η ήπια ισχύς από μόνη της μπορεί να παράγει αποτελεσματική εξωτερική πολιτική. Αφενός, είναι πολύ πιθανό να είχε αντιληφθεί και ο ίδιος τα στενά περιθώρια της ήπιας ισχύος. Αφετέρου, η αναβαθμισμένη εκδοχή της έξυπνης ισχύος εξυπηρετούσε την εσωτερική πολιτική σκοπιμότητα αποτελώντας έναν πολιτικό αντίλογο στην επιλογή της κυβέρνησης Μπους να βασιστεί εξ ολοκλήρου και μονομερώς στη στρατιωτική ισχύ στον πόλεμο του Ιράκ. Η έξυπνη ισχύς αποτελούσε θεωρητικά τον ιδανικό συνδυασμό σκληρής και ήπιας ισχύος. Ουσιαστικά αποτελούσε μια πρόταση για ένα νέο εθνικό αφήγημα των Ηνωμένων Πολιτειών σε μια κρίσιμη χρονική συγκυρία. Μια έξυπνη στρατηγική επικοινωνίας, όμως, δεν αρκεί για να επιφέρει τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα.

Η εισαγωγή της έξυπνης ισχύος αποτελούσε, ενδεχομένως, έναν ευφυή τρόπο επαναπροσδιορισμού και ανανέωσης της ιδέας της ήπιας ισχύος. Ωστόσο, η μετονομασία ενός όρου δεν αλλάζει τις θεωρητικές του βάσεις. Από άποψη οντολογίας διεθνών σχέσεων, η έξυπνη ισχύς εδραζόταν στις ίδιες πεποιθήσεις και παραδοχές με την ήπια ισχύ για το πως λειτουργεί ο κόσμος. Η κριτική του Καθηγητή Διεθνών Σχέσεων Κρις Λέιν για την «αβάσταχτη ελαφρότητα της ήπιας ισχύος» επικεντρωνόταν σε αυτό ακριβώς το σημείο: «Το να ντύνεις τον φιλελεύθερο διεθνισμό ως έξυπνη ισχύ δεν τον καθιστά ούτε σοφό, ούτε έξυπνο».<sup>8</sup>

Παρόλα αυτά, η έννοια της έξυπνης ισχύος σημείωσε λαμπρή πολιτική σταδιοδρομία, καθώς αποδεικνυόταν εξαιρετικά ελκυστική στο πολιτικό ακροατήριο το οποίο χρειαζόταν μια ριζική αλλαγή μετά την οκταετία του Τζορτζ Μπους και το στρατηγικό τέλμα

σε Αφγανιστάν και Ιράκ. Η κυβέρνηση του Μπαράκ Ομπάμα υιοθέτησε την έξυπνη ισχύ σε επίσημο επίπεδο. Στις αρχές του 2009, κατά την ακρόασή της στη Γερουσία για την ανάληψη των καθηκόντων της ως Υπουργού Εξωτερικών, η Χίλαρι Κλίντον δήλωσε συγκεκριμένα:

Χρησιμοποιώ τη φράση έξυπνη ισχύς διότι σκέφτηκα ότι έπρεπε να έχουμε έναν άλλο τρόπο να μιλάμε για την αμερικανική εμπλοκή, εκτός από τη μονομερή προσέγγιση και τις λεγόμενες μπότες στο έδαφος (boots on the grounds)... Για μένα, η έξυπνη ισχύς σήμαινε την επιλογή του σωστού συνδυασμού εργαλείων-διπλωματικών, οικονομικών, στρατιωτικών, πολιτικών, νομικών και πολιτιστικών-για κάθε κατάσταση».

Αυτό στην πραγματικότητα δεν αποτελούσε, ασφαλώς, κάτι καινούριο. Ο συνδυασμός όλων των μέσων που έχει στη διάθεσή της μια κυβέρνηση είναι γνωστός ως Υψηλή Στρατηγική. Παρότι εύστοχος, ο νέος όρος έκανε περισσότερο κακό παρά καλό, θολώνοντας τη στρατηγική σκέψη. Η αποτελεσματικότητα της στρατηγικής δεν προεξοφλείται από τον τίτλο της. Το αν μια υψηλή στρατηγική είναι έξυπνη ή όχι αποδεικνύεται μόνο εκ του αποτελέσματος και ποτέ εκ των προτέρων.

Η ομιλία του Προέδρου Ομπάμα τον Ιούνιο του 2009 στο Κάιρο θεωρείται ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα εφαρμογής της έξυπνης ισχύος. Σκοπός αυτής της ομιλίας ήταν να βελτιώσει την εικόνα των Ηνωμένων Πολιτειών στον ισλαμικό κόσμο. Έφερε τον χαρακτηριστικό τίτλο «Νέο Ξεκίνημα». «Ο κύκλος της καχυποψίας και της διχόνοιας πρέπει να τελειώσει. Ήρθα για να αναζητήσω μια νέα αρχή, βασισμένη στη συνεργασία και τον σεβασμό», δήλωνε ο Αμερικανός Πρόεδρος στο κατάμεστο Πανεπιστήμιο του Καΐρου.<sup>9</sup>

Υπήρχαν βάσιμοι λόγοι που καθιστούσαν την ομιλία απαραίτητη και η διοργάνωση της τελετής ήταν άψογη, καθώς ο Μπαράκ Ομπάμα αποτελούσε έναν εξαιρετικά χαρισματικό και άκρως επικοινωνιακό ηγέτη. Αρκούσε, όμως, για να αποκαταστήσει την εικόνα των Ηνωμένων Πολιτειών στον αραβικό κόσμο; Οι Αιγύπτιοι δεν αρκούσαν στα ωραία λόγια των Αμε-

<sup>8</sup> Christopher Layne, "The unbearable lightness of soft power", στο Inderjeet Parmar, Michael Cox (επιμ.) *Soft Power and US Foreign Policy: Theoretical, Historical and Contemporary Perspectives* (Routledge, 2010): 73.

<sup>9</sup> *The Economist*, "Let's be Friends," 6 June 2009, p. 44. A.

ρικανών για τις «καρδιές και το μυαλό» του αραβικού κόσμου και αποζητούσαν κάτι πιο ουσιαστικό και χειροπιαστό. Χαρακτηριστική είναι η ακόλουθη φράση από μια αιγυπτιακή εφημερίδα: «Για να κερδίσετε τις καρδιές μας, πρέπει πρώτα να κερδίσετε το μυαλό μας και το μυαλό μας είναι στραμμένο στην προστασία των συμφερόντων μας».<sup>10</sup>

Ενδεικτική των δυσκολιών και των ορίων της έξυπνης ισχύος του Ομπάμα ήταν η κατάληξη της «ηγεσίας από τα μετόπισθεν» της Αμερικής στη Λιβύη το 2011. Ο Ομπάμα επεδίωκε μέσω της πολυμερούς διπλωματίας να διαφοροποιηθεί πρωτίστως από τον προκάτοχό του και να πλαισιώσει αποτελεσματικά τη νατοϊκή επέμβαση στη Λιβύη. Αναγνωρίζοντας την εγγύτητα της Λιβύης με την Ευρώπη, μοιράστηκε το κόστος της στρατιωτικής εμπλοκής με τους Ευρωπαίους εταίρους. Η πολυμέρεια, όμως, δεν είναι το παν. Η «έξυπνη ισχύς» δεν απέδωσε τα προσδοκώμενα αποτελέσματα. Πέραν του ότι η επέμβαση του NATO επιμήκυνε τη διάρκεια της σύγκρουσης, πολλαπλασίασε τον αριθμό των απωλειών, επιδείνωσε τις παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τον ανθρωπιστικό πόνο και τον ισλαμικό ριζοσπαστισμό, το αποτέλεσμα ήταν να δημιουργηθεί μια μαύρη τρύπα στη Βόρεια Αφρική. Αν η Λιβύη ήταν μια «πρότυπη παρέμβαση», τότε ήταν ένα πρότυπο αποτυχίας.<sup>11</sup>

## Τα όρια της ήπιας ισχύος

Το αν μια στρατηγική αποδειχθεί έξυπνη ή όχι εναπόκειται στους ιστορικούς του μέλλοντος να το κρίνουν. Χρέος των διεθνολόγων είναι να αποσαφηνίσουν τις βασικές έννοιες των διεθνών σχέσεων και να παρουσιάσουν αξιολογικά ουδέτερες θεωρητικές προτάσεις σε αυτούς που λαμβάνουν αποφάσεις. Οι οντολογικές βάσεις μια θεωρίας έχουν μέγιστη σημασία διότι από εκεί απορρέουν οι προτάσεις πολιτικής. Οι ιδέες που διατυπώνουμε παράγουν πολιτική. Αυτές κρίνουν την ασφάλεια και ευημερία ενός κράτους. Για αυτό πρέπει να στέκονται σε στέρεες βάσεις.

Για να εξεταστεί η πρακτική χρησιμότητα της ήπιας ισχύος τίθενται τρία ερωτήματα: πώς αποκτάται, πώς εφαρμόζεται και τί ακριβώς μπορεί να προσφέρει;

Το πρώτο ζήτημα της ήπιας ισχύος είναι ότι δεν αποτελεί προνόμιο κανενός. Η ήπια ισχύς δεν αποκτάται κληρονομείται. Όλοι έχουν τη δική τους ταυτότητα και κοσμοθεωρία και όλοι είναι-απολύτως φυσιολογικά και δικαιολογημένα-περήφανοι για τις αξίες, τα ιδανικά και τον πολιτισμό τους. Αυτό συμβαίνει είτε κατατάσσονται ψηλά στις διάφορες ταξινομήσεις, αξιολογήσεις και βραβεύσεις που γίνονται την τελευταία δεκαετία, είτε όχι.<sup>12</sup> Τέτοιοι διαγωνισμοί δεν εξυπηρετούν σε τίποτα άλλο πέρα από το να τροφοδοτούν εθνοκεντρικές αναλύσεις-τη χρήση δηλαδή μιας εθνικής ταυτότητας ως μέτρου σύγκρισης. Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι ο σωστός εντοπισμός και ανάγνωση των ισχυρών και αδύνατων σημείων και ποιοτικών γνωρισμάτων της άλλης πλευράς-όπως και των δικών μας-αποτελεί πυλώνα της στρατηγικής σκέψης.<sup>13</sup> Από πρακτικής άποψης, όμως, οι αξίες, τα ιδανικά και ο πολιτισμός δεν αποτελούν αξιοποιήσιμα εργαλεία. Δεν αρκούν από μόνα τους ούτε για να επισφραγίσουν μια συμμαχία, ούτε για να μεταπείσουν μια άλλη πολιτική οντότητα σε περίπτωση που απουσιάζει το κοινό συμφέρον, ούτε για να αποσοβήσουν έναν κίνδυνο. Ως εκ τούτου δεν μπορούν να συγκαταλέγονται στους πολλαπλασιαστές ισχύος. Στην καλύτερη περίπτωση, αποτελούν την επικάλυψη της ισχύος.

Για παράδειγμα, μια διεθνής ταξινόμηση ήπιας ισχύος με την ονομασία *The Soft Power 30* κατατάσσει τις χώρες ανάλογα με την διεθνή τους απήχηση. Σκοπός της είναι η καταμέτρηση των πόρων ήπιας ισχύος ενός έθνους συνδυάζοντας αντικειμενικά δεδομένα και διεθνείς δημοσκοπήσεις. Για τη βαθμολόγηση των χωρών έχει αναπτυχθεί ένας ιδιαίτερα πολύπλοκος αλγόριθμος. Οι κατηγορίες που εξετάζονται είναι εκ πρώτης όψεως εύλογες: μεταξύ άλλων συμπεριλαμβάνονται η διεθνής απήχηση της κυβέρνησης, της κουλτούρας και της ψηφιακής ανάπτυξης μιας χώρας. Εξετάζοντας πιο προσεκτικά τη παραμετροποίηση των πόρων της ήπιας ισχύος, κάποιες από τις μεταβλητές είναι οι εξής: ο αριθμός των συμμετοχών των κινηματογραφικών ταινιών σε διεθνή φεστιβάλ, το μέγεθος της εγχώριας μουσικής αγοράς, τα ολυμπιακά μετάλλια,

<sup>12</sup> Βλ. ενδεικτικά: *The Soft Power 30*, <https://softpower30.com/BrandFinance>, "Global Soft Power Index" <https://brandirectory.com/softpower/> Monocle, "Monocle Soft Power Awards", <https://monocle.com/magazine/issues/129/meet-the-winners/>

<sup>13</sup> Όπως χαρακτηριστικά έλεγε ο Σουν Τσου: «Εάν κατανοείς τον εαυτό σου καθώς και τον αντίπαλο, δεν θα κινδυνεύσεις να ηττηθείς σε καμία μάχη.» Πλατιάς & Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, *Η Τέχνη της Στρατηγικής του Σουν Τσου* (Αθήνα: Διάυλος, 2015): 180-1.

<sup>10</sup> Ibid.

<sup>11</sup> Alan Kuperman, "Lessons from Libya: How Not to Intervene" *Belfer Center Policy Brief*, September 2013.

οι ποδοσφαιρικές διακρίσεις, τα βραβευμένα με Michellin εστιατόρια, οι ακόλουθοι του αρχηγού του κράτους στο Facebook και τα δημοφιλή εθνικά πιάτα. Στην άναρχη αρένα της διεθνούς πολιτικής σκηνής τίποτα από τα παραπάνω δεν μπορεί να εξασφαλίσει κάποιο ευνοϊκό αποτέλεσμα εφόσον δεν συνδράμουν οι ουσιαστικοί λόγοι, δηλαδή η ύπαρξη μιας κοινής απειλής ή ενός κοινού συμφέροντος.

Το δεύτερο ζήτημα της ήπιας ισχύος είναι ότι είναι δύσχρηστη ως εργαλείο πολιτικής. Ακόμα και σε περίπτωση που παραμετροποιηθεί και επιστρατευτεί ως μέσο άσκησης πίεσης σε μια άλλη πολιτική οντότητα, δεν μπορεί να αξιοποιηθεί ούτε άμεσα, αλλά ούτε και αξιόπιστα. Ενώ η «σκληρή ισχύς» μπορεί να χρησιμοποιηθεί κατά το δοκούν, η ήπια ισχύς δεν είναι υπό τον απόλυτο έλεγχο της κυβέρνησης μια χώρας, όπως παραδέχεται άλλωστε ο ίδιος ο Νάι. Η αποτελεσματικότητα της ήπιας ισχύος επαφίεται ουσιαστικά στους άλλους - από αυτούς εξαρτάται αν θα θεωρήσουν τις αξίες, τα ιδανικά και τον τρόπο ζωής μας λόγο έμπνευσης ή παράδειγμα προς αποφυγή. Αν μάλιστα επιχειρήσει μια χώρα να «βομβαρδίσει» με τα πολιτιστικά της πρότυπα μια άλλη συλλογική πολιτική οντότητα ενδέχεται να πετύχει τα ακριβώς αντίθετα αποτελέσματα. Η μεγαλύτερη παράβλεψη της αυτάρεσκης έννοιας της ήπιας ισχύος είναι το αίσθημα του φθόνου και της αντιζηλίας που γεννάει η λάμψη της πρωτοκαθεδρίας. Η συνετή διπλωματία προσαρμόζει τη γλώσσα της στον συνομιλητή, αναλόγως κάθε φορά τους στόχους και τις επιδιώξεις. Η μόνη παγκόσμια γλώσσα είναι το συμφέρον.

Το τρίτο ζήτημα, επομένως, αφορά το τι μπορεί πραγματικά να προσφέρει η ήπια ισχύς στην προαγωγή του εθνικού συμφέροντος. Ειδικά σε μεταβατικές περιόδους ανακατανομής της παγκόσμιας ισχύος-όπως είναι αυτή που διανύουμε-οι προτάσεις πολιτικής για την προώθηση των εθνικών συμφερόντων είναι περιζήτητες. Δεν αποτελεί έκπληξη, επομένως, ότι η ήπια ισχύς απέκτησε έναν ισχυρό αντίζηλο. Από τη μια πλευρά, έχουμε την προσπάθεια των ισχυρών φιλελεύθερων δημοκρατιών της Δύσης να σαγηνέψουν άλλες χώρες με τον αναπτυσσόμενο τρόπο ζωής και πολιτικής οργάνωσης των κοινωνιών τους. Από την άλλη πλευρά, έχουμε τη λεγόμενη «αιχμηρή ισχύ». Τον όρο εισήγαγε ο Ισπανός ερευνητής Χουάν Πάμπλο

Καρδενάλ το 2017.<sup>14</sup> Σκοπός της αιχμηρής ισχύος είναι η αποσταθεροποίηση, ο αποπροσανατολισμός και υπονόμηση των αντίπαλων χωρών. Πρόκειται για την αντιστροφή του επιχειρήματος της ήπιας ισχύος. Σε αυτή την περίπτωση υποστηρίζεται ότι τα αυταρχικά κράτη-με προεξάρχουσες την Κίνα και τη Ρωσία-α-χρησιμοποιούν «αιχμηρή ισχύ» για να προβάλουν την επιρροή τους διεθνώς. Η αιχμηρή ισχύς συνήθως περιλαμβάνει προσπάθειες λογοκρισίας ή χειραγώγησης προκειμένου να κλονιστεί η ακεραιότητα των ανεξάρτητων θεσμών των δημοκρατικών κοινωνιών. Η αιχμηρή ισχύς εκμεταλλεύεται την ασυμμετρία μεταξύ ελεύθερων και ανελεύθερων συστημάτων, επιτρέποντας στα αυταρχικά καθεστώτα αφενός να καπηλεύονται την ελεύθερη έκφραση και να διαστρεβλώνουν την πραγματικότητα προς όφελός τους, και αφετέρου να ποδηγετούν το δικό τους εσωτερικό περιβάλλον από έξωθεν επιρροές και παρεμβάσεις.

Σε αμφότερες τις περιπτώσεις η αποτελεσματικότητα αυτών των τακτικών πρέπει να κρίνεται με επιφύλαξη. Οι προσπάθειες αποσταθεροποίησης και αποπροσανατολισμού μιας χώρας μπορεί να επιφέρουν κάποια πρόσκαιρη αναταραχή και να αποτελέσουν τροχοπέδη για την ολοκλήρωση μιας συμφωνίας, αλλά μακροπρόθεσμα ενδέχεται να επιτύχουν τα αντίθετα αποτελέσματα: συσπείρωση και αυξημένη ανθεκτικότητα. Σε κάθε περίπτωση, οι προσπάθειες επηρεασμού της αντίπαλης κοινωνίας αποτελούν πάγιες τακτικές όλων των πολιτικών οντοτήτων. Ο καθοριστικός παράγοντας δημιουργίας συνασπισμών, είτε πρόκειται για ευκαιριακές είτε για σταθερές συμμαχίες, είναι η ύπαρξη κοινού συμφέροντος ή κοινής απειλής.

Τα συμφέροντα και η κουλτούρα δεν είναι απαραίτητα να είναι συμβατά. Μπορεί κάλλιστα να είναι διαφορετικά, χωρίς αυτό να εμποδίζει μια συνεργασία ή να αποτρέπει μια σύγκρουση μεταξύ δύο πλευρών. Η στρατηγική ιστορία είναι γεμάτη με παραδείγματα ετερόκλητων συνασπισμών και αταίριαστων συμμάχων. Χαρακτηριστική είναι επ' αυτού η ρήση του Ουίνστον Τσώρτσιλ πως «αν ο Χίτλερ εισέβαλε ποτέ στην κόλαση, θα έκανα τουλάχιστον μία θετική τοποθέτηση υπέρ του διαβόλου στη Βουλή μας». Το εθνικό συμφέρον της Βρετανίας πρόσταζε την εξισορρόπηση της χιτλερικής Γερμανίας. Αυτό αποτελεί το τελικό κριτήριο συνεργασίας ή σύγκρουσης μεταξύ δύο χωρών.

<sup>14</sup> Juan Pablo Cardenal (et al.) "Sharp Power": Rising Authoritarian Influence", Report, *National Endowment for Democracy and International Forum for Democratic Studies* (December, 2017).



Εάν τα συμφέροντα είναι κοινά, η ήπια ισχύς δεν είναι απαραίτητη. Εάν τα συμφέροντα είναι αντικρουόμενα, η ήπια ισχύς δεν είναι αρκετή.<sup>15</sup>

## Η φήμη της ισχύος

Η διεθνής πολιτική είναι ένας διαρκής αγώνας ισχύος. Αυτό δεν σημαίνει ότι τελούνται διαρκώς δοκιμασίες ισχύος, δηλαδή κρίσεις και πόλεμοι. Αντιθέτως, έχουν σημειωθεί παρατεταμένες περιόδους απουσίας τέτοιων συγκρούσεων, ειδικά σε περιόδους που το περιφερειακό ή το διεθνές σύστημα κυριαρχείται από μια μεγάλη δύναμη—όπως ήταν η *Pax Romana*, η *Pax Byzantina*, η *Pax Ottomana*, η *Pax Britannica* και τελευταία η *Pax Americana*. Όσο πιο ισχυρή είναι μια δύναμη, τόσο πιο ξεκάθαρη είναι η κατανομή της ισχύος και τόσο πιο ανώφελη καθίσταται η όποια απόπειρα δοκιμασίας της ισχύος. Το αποτέλεσμα κρίνεται προδιαγεγραμμένο. Εκεί έγκειται η φήμη της ισχύος.

Οι ηγεμονικές δυνάμεις τείνουν να διαμορφώνουν τους όρους του παιχνιδιού. Με αυτόν τον τρόπο συντηρούν και διαιωνίζουν την ηγεμονία τους. Οι αντίζηλες δυνάμεις είτε παραδειγματίζονται και προσαρμόζουν τις «καλές πρακτικές» της ηγεμονικής δύναμης στις δικές τους συνθήκες και ανάγκες, είτε αντιστέκονται και αναζητούν άλλους τρόπους εξισορρόπησης της ηγεμονικής δύναμης. Κρίνοντας από αυτές τις περιόδους ευρείας διάδοσης των αξιών, των ιδανικών και του τρόπου ζωής και οργάνωσης μιας ηγεμονικής πολιτικής οντότητας, μπορεί να παρασυρθούμε πιστεύοντας ότι ήταν αυτά που διασφάλιζαν την πρωτοκαθεδρία και παντοδυναμία της. Στην πραγματικότητα αυτό που διασφάλιζε την ειρήνη δεν ήταν η ελκυστικότητα της ήπιας ισχύος της ηγεμονικής δύναμης, αλλά η φήμη της σκληρής της ισχύος.

Δεν αποτελεί σύμπτωση ότι η έννοια της ήπιας ισχύος γεννήθηκε στο απόγειο της αμερικανικής παντοδυναμίας. Είναι περισσότερο αποκόρημα του αμερικανικού εξαιρετισμού (*exceptionalism*) και της δεδομένης χρονικής συγκυρίας, παρά προϊόν στρατηγικής σκέψης. Ως εκ τούτου, η αξία της ως εργαλείο πολιτικής είναι περιορισμένη και δυνητικά επικίνδυνη. Ο κίνδυνος ελλοχεύει στην περίπτωση που το εθνικό αφήγημα παρεμβληθεί στη διαδικασία χάραξη στρατηγικής—αντί να προκύψει ως συνοδευτικό και υπο-

στηρικτικό κομμάτι της στρατηγικής επικοινωνίας. Σε περίπτωση που οι αξίες και τα ιδανικά αναμειχθούν με την προώθηση του εθνικού συμφέροντος, τότε στην καλύτερη περίπτωση η στρατηγική θα χαρακτηρίζεται από αγκυλώσεις και στη χειρότερη περίπτωση μια χώρα μπορεί να οδηγηθεί σε αδιέξοδες και αυτοκαταστροφικές σταυροφορίες.

Μια ρεαλιστική απεικόνιση της διεθνούς πραγματικότητας δεν θα μπορούσε ασφαλώς να αγνοήσει, ούτε να υποτιμήσει τη δύναμη του κύρους και της εικόνας. Η επιβολή της θέλησής μας άνευ μάχης, άλλωστε, θεωρείται το απαύγασμα της στρατηγικής ικανότητας. Αυτό, όμως, δεν είναι δυνατόν να συμβεί αν δεν υποστηρίζεται από σκληρή ισχύ. Ο Τόμας Χομπς προσφέρει τον πιο χαρακτηριστικό ορισμό και την απλούστερη εξήγηση του τρόπου λειτουργίας της φήμης της ισχύος: «Η φήμη της ισχύος είναι ισχύς, επειδή ελκύει όσους χρειάζονται προστασία».<sup>16</sup>

Εξίσου σημαντική θέση κατέχει η φήμη της ισχύος στη σύγχρονη βιβλιογραφία της κλασικής ρεαλιστικής σχολής σκέψης. Ο Έντουαρντ Καρ διέκρινε μεταξύ τριών τύπων ισχύος: τη στρατιωτική, την οικονομική, και την ισχύ επί της κοινής γνώμης, την οποία θεωρούσε εξίσου ουσιαστική και στενά συνυφασμένη με τις άλλες δύο. Το πρεστίζ είναι «εξαιρετικά σημαντικό», επειδή «αν αναγνωρίζεται η δύναμή σου, τότε μπορείς να πετύχεις τους στόχους σου χωρίς να χρειάζεται να το χρησιμοποιήσεις».<sup>17</sup>

Ο Χανς Μόργκενθαου ασχολήθηκε εκτενώς και επισταμένα με την έννοια του πρεστίζ, θεωρώντας ότι αποτελούσε βασική συνιστώσα του αγώνα για ισχύ στη διεθνή σκηνή και εγγενές στοιχείο των διακρατικών σχέσεων. Έτσι, «το τι σκέφτονται οι άλλοι για εμάς είναι εξίσου σημαντικό με αυτό που είμαστε στην πραγματικότητα».<sup>18</sup> Είναι, λοιπόν, απαραίτητο κατά τον Μόργκενθαου τα κράτη να φροντίζουν ώστε η νοερή εικόνα που σχηματίζουν οι άλλοι για αυτά να αντιπροσωπεύει πιστά, *αν μη τι άλλο*, την πραγματική κατάσταση. Αυτή ακριβώς είναι η πολιτική του πρεστίζ:

<sup>16</sup> Thomas Hobbes, *Leviathan: The Matter, Forme and Power of a Commonwealth Ecclesiastical and Civil* (Oxford: James Thornton, 1881) 1:X, 62.

<sup>17</sup> Edward H. Carr όπως παρατίθεται στον Robert Gilpin, *War and Change in World Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981): 31.

<sup>18</sup> Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace* (New York: Knopf, 1948): 51.

<sup>15</sup> Colin S. Gray, "Hard Power and Soft Power: The Utility of Military Force as an Instrument of Policy in the 21st Century", *Strategic Studies Institute* (U.S. Army War College, 2011): 52-53.

«Ο σκοπός της είναι να εντυπωσιάσει τα άλλα έθνη με την ισχύ που διαθέτει μια χώρα, ή με τη δύναμη που πιστεύει, ή θέλει τα άλλα έθνη να πιστέψουν, ότι διαθέτει».<sup>19</sup> Και αυτό μπορεί να το επιτύχει είτε μέσω της διπλωματίας του, με την ευρύτερη έννοια του όρου, είτε με την επίδειξη στρατιωτικής ισχύος.

Στο ίδιο πνεύμα, ο Ρόμπερτ Γκίλπιν θεωρεί ότι τη μεγαλύτερη σημασία μετά την παγκόσμια κατανομή της ισχύος κατέχει το πρεστίτζ μιας χώρας. Δηλαδή, η φήμη της μαχητικής της ικανότητας. Αυτός είναι, κατά τον Γκίλπιν, ο λόγος που δεν έχουμε έκδηλη χρήση βίας στην καθημερινή διπλωματία. Πίσω από τις διαπραγματεύσεις, τελείται μια άτυπη αναμέτρηση δυνάμεων. Όταν η ιεραρχία του κύρους είναι ξεκάθαρη, προκύπτει σχετική σταθερότητα. Όταν το κύρος μιας χώρας εξασθενεί και φθίνει, τότε αυτό δημιουργεί αμφιβολίες και προμηνύει αστάθεια και δοκιμασίες ισχύος. Για αυτόν τον λόγο, λέει ο Γκίλπιν, «το κύρος και όχι η ισχύς είναι το καθημερινό νόμισμα των διεθνών σχέσεων».<sup>20</sup>

Η ήπια ισχύς είναι δυναμικά μια επικίνδυνη ιδέα όχι επειδή η εικόνα και οι εντυπώσεις δεν έχουν σημασία, αλλά μάλλον για τις ψευδείς προσδοκίες που δημιουργεί ως υποκατάστατο της σκληρής ισχύος. Στην πραγματικότητα, υποστηρίζει ο Κόλιν Γκρέυ, η ήπια ισχύς δεν πρέπει να θεωρείται ως μέσο πολιτικής. Κάθε χώρα είναι αυτό που είναι. Η πολιτιστική διπλωματία είναι υποθηκευμένη σε τεράστιο βαθμό από τις εκτιμήσεις των άλλων δυνάμεων για τα συμφέροντά τους. Η ήπια ισχύς δεν μπορεί επομένως να θεωρηθεί ως ουσιαστική εναλλακτική λύση στη στρατιωτική και οικονομική ισχύ. Η μεγάλη εξοικείωση με την έννοια από μόνη της ενθαρρύνει την πλάνη ότι η σκληρή και η ήπια ισχύς έχουν περίπου ισοδύναμο βάρος και χρησιμότητα. Έτσι καλλιεργείται μια ψευδαίσθηση ότι αποτελούν δύο αντίθετους πόλους ή δύο διαφορετικούς δρόμους που μπορεί να επιλέξει μια χώρα.<sup>21</sup>

Αυτή η ψευδαίσθηση μπορεί να βλάψει ειδικότερα τις μικρότερες χώρες, οι οποίες εξ ορισμού διαθέτουν λιγότερη σκληρή ισχύ, αλλά μπορεί κάλλιστα να θεωρούν ότι έχουν μεγάλα αποθέματα ήπιας ισχύος. Αντί, λοιπόν, να επενδύσουν τα περιορισμένα τους κεφάλαια σε μορφές σκληρής ισχύος και να επι-

νοήσουν τρόπους εσωτερικής και εξωτερικής εξισορρόπησης των αντιπάλων τους, μπορεί να θεωρήσουν καλύτερο να βασιστούν στην ελκυστική ήπια ισχύ που διαθέτουν, διακινδυνεύοντας έτσι την εθνική τους ακεραιότητα.

Οι αξίες, τα ιδανικά και ο πολιτισμός δεν αποτελούν μορφή ισχύος. Αποτελούν μέρος της στρατηγικής κουλτούρας μιας πολιτικής οντότητας.<sup>22</sup> Εκεί βρίσκονται πιθανόν δυνατά και αδύναμα σημεία μιας χώρας · εθνικές φοβίες, σύνδρομα και ψυχικά κατάλοιπα του παρελθόντος · διάφορα ποιοτικά στοιχεία που μπορούν να μας διαφωτίσουν για τον τρόπο που συμπεριφέρεται μια χώρα στο διεθνές περιβάλλον. Αυτά διαμορφώνουν και συναποτελούν τη θέληση μιας χώρας. Έχουν σημασία για τη χάραξη της στρατηγικής, αλλά δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως μέσα ισχύος για την εφαρμογή της στρατηγικής.

## Συμπέρασμα

Η ήπια ισχύς αποτελεί μια εξαιρετικά δημοφιλή και διαδεδομένη έννοια, επειδή υπόσχεται έναν αναίμακτο, πιο πολιτισμένο και προσφορότερο τρόπο προσέγγισης των διεθνών σχέσεων. Η λογική της ήπιας ισχύος εδράζεται στην έλξη που ασκεί η εικόνα. Ωστόσο, η ήπια ισχύς υπόσχεται πράγματα που δεν μπορεί να υλοποιήσει από μόνη της. Καθώς οι έννοιες διαμορφώνουν την πολιτική και στρατηγική μιας χώρας είναι απολύτως απαραίτητο να αποσαφηνίζονται και να εξετάζονται κριτικά οι θεωρητικές τους παραδοχές.

Ανευ σκληρής ισχύος δεν υπάρχει ήπια ισχύς. Ούτε υφίσταται κάποιο άλλο ασφαλές «μέσο επιτυχίας» στις διεθνείς σχέσεις. Αν υπήρχε, θα είχαν εκλείψει προ πολλού οι πόλεμοι, οι εξοπλισμοί και οι βίαιοι ανταγωνισμοί. Ο άναρχος κόσμος της διεθνούς πολιτικής συνεχίζει να κινείται γύρω από το συμφέρον και να μετριέται με τη δύναμη των όπλων και του χρήματος. Αν όλα αυτά συνοδεύονται με ένα ωραίο περιτύλιγμα, τόσο το καλύτερο. Χωρίς αυτά, όμως, το περιτύλιγμα από μόνο του δεν είναι αρκετό, όσο αστραφτερό και αν είναι.

Το μόνο που μπορεί να διασφαλίσει την επιβίωση, ανάπτυξη και ευημερία ενός κράτους είναι η σωστή διαχείριση της σκληρής του ισχύος. Προέκταση αυτού αποτελεί η διαχείριση της φήμης της ισχύος.

<sup>19</sup> *Ibid.*

<sup>20</sup> Gilpin, *War and Change in World Politics*, 31.

<sup>21</sup> Colin S. Gray, "Hard Power and Soft Power", 29.

<sup>22</sup> Σπύρος Κατσούλας, «Η Έννοια της Στρατηγικής Κουλτούρας», *Στρατηγικόν*, Τ. 1 (Φθινόπωρο 2017): 117-142.

Το κύρος είναι το καθημερινό νόμισμα των διεθνών σχέσεων. Όταν η ισοτιμία είναι ξεκάθαρη, επικρατεί σταθερότητα · όταν υπάρχει αμφιβολία γύρω από την πραγματική ισχύ παραμονεύουν κίνδυνοι και δοκιμασίες ισχύος. Η αποτροπή είναι ένα παίγνιο εντυπώσεων. Για αυτό και η απόσταση από τον κατευνασμό είναι πολύ μικρή. Επομένως, είναι εξόχως σημαντικό να γίνεται σωστή διαχείριση της φήμης της ισχύος. Η στρατηγική επικοινωνία είναι αυτή που ρυθμίζει το χόχρωμα της ισχύος.

Συμπερασματικά, η έννοια της ήπιας ισχύος είναι πιο πιθανό να παραπλανήσει παρά να διαφωτίσει. Δεν είναι ο έτερος πόλος της σκληρής ισχύος. Δεν αποτελεί αξιόπιστο εργαλείο πολιτικής για την επιβολή της θέλησής μας. Δεν επισφραγίζει συμμαχίες, ούτε αποτρέπει αντιπαλότητες. Έχει στενά όρια και η συνεισφορά της στην επίτευξη των εθνικών στόχων είναι επικουρική και προαιρετική. Στην άναρχη διεθνή αρένα το συμφέρον είναι αυτό που καθορίζει τον ρου της στρατηγικής ιστορίας. Όταν υπάρχει ταύτιση συμφερόντων, η ήπια ισχύς είναι περιττή · όταν υπάρχει σύγκρουση συμφερόντων, η ήπια ισχύς είναι ανώφελη. Προσοχή στις απομιμήσεις ισχύος.



Ο Δρ Σπύρος Κατσούλας είναι διεθνολόγος με ειδίκευση στη στρατηγική ιστορία και τη γεωπολιτική. Διδάσκει Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγική στο Πανεπιστήμιο Πειραιώς και στο Αμερικανικό Κολλέγιο Ελλάδας. Είναι επιστημονικός συνεργάτης του Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων, διαλέκτης στη Σχολή Εθνικής Άμυνας, και αρχισυντάκτης του ελληνικού επιστημονικού περιοδικού *Στρατηγείν*. Έχει λάβει υποτροφίες από το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών (ΙΚΥ) και το Ίδρυμα Φούλμπραϊτ. Αποφοίτησε από το Πάντειο Πανεπιστήμιο και προχώρησε σε μεταπτυχιακές σπουδές στο King's College του Λονδίνου, διδακτορική έρευνα στο Πανεπιστήμιο του Ρέντινγκ και μεταδιδακτορική έρευνα στο Πανεπιστήμιο της Βοστώνης. Έχει εκδόσει μια μονογραφία στα αγγλικά με θέμα τον ρόλο των ΗΠΑ στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, η οποία θα κυκλοφορήσει στα ελληνικά από τις εκδόσεις Διόπτρα με τίτλο *Διλήμματα στο Τρίγωνο: ΗΠΑ, Ελλάδα, Τουρκία*. Έχει ακόμα δημοσιεύσει σε ελληνικά και διεθνή περιοδικά, ενώ δραστηριοποιείται και στη μετάφραση βιβλίων διεθνολογικού ενδιαφέροντος.

## Η ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ ΣΤΟ ΝΑΤΟ

Σμχος (ΜΗ) Αδαμάντιος Μητσοτάκης

### ΓΕΝΙΚΑ

Τεχνολογίες όπως η τεχνητή νοημοσύνη, τα αυτόνομα συστήματα, οι σύγχρονες παραγωγικές διαδικασίες, οι βιοτεχνολογίες και οι κβαντικές τεχνολογίες αλλάζουν τον κόσμο, επηρεάζουν την ασφάλεια και τελικά τον τρόπο λειτουργίας του ΝΑΤΟ. Αυτές και άλλες αναδυόμενες και διασπαστικές τεχνολογίες (Emerging and Disruptive Technologies - EDT) παρουσιάζουν κινδύνους αλλά και ευκαιρίες για το ΝΑΤΟ και τους Συμμάχους. Γι' αυτό η Συμμαχία συνεργάζεται με εταιρούς του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, την ακαδημαϊκή κοινότητα και την κοινωνία των πολιτών για την ανάπτυξη και την υιοθέτηση των νέων τεχνολογιών, με σκοπό τη διατήρηση της τεχνολογικής αιχμής του ΝΑΤΟ.

### Σύντομο Ιστορικό

Από τη γέννησή του, το ΝΑΤΟ παρέμεινε στην πρώτη γραμμή της τεχνολογίας για να εξασφαλίσει την άμυνα των Συμμάχων του και την επιτυχία των επιχειρήσεων του.

Σε συνέντευξη Τύπου στις 7 Απρ 21 μετά τη συνάντηση των υπουργών Εξωτερικών, ο Γενικός Γραμματέας του ΝΑΤΟ Jens Stoltenberg δήλωσε ότι «η ιδέα της DIANA θα συνδύαζε πολιτικού και στρατιωτικού χαρακτήρα απαιτήσεις αναδυόμενων τεχνολογιών για την υποστήριξη της διατλαντικής ασφάλειας. Στη προσπάθεια αυτή θα χρησιμοποιηθεί ένα αρχικό δίκτυο 60 τοποθεσιών καινοτομίας στη Βόρεια Αμερική και την Ευρώπη. Το αποτύπωμα της DIANA φαίνεται στον χάρτη της εικόνας 1.<sup>1</sup>

Στο πλαίσιο αυτό τον Φεβ του 2021, οι Υπουργοί Άμυνας του ΝΑΤΟ ενέκριναν μια στρατηγική για τις EDT που θα καθοδηγούν την ανάπτυξη της πολιτικής EDT του ΝΑΤΟ σε συγκεκριμένους θεματικούς τομείς. Ενώ στη Σύνοδο Κορυφής του ΝΑΤΟ το

2021 στις Βρυξέλλες, ως μέρος της ατζέντας «ΝΑΤΟ 2030», οι ηγέτες συμφώνησαν:<sup>2</sup>

α. Στη δημιουργία του Defence Innovation Accelerator for the North Atlantic (DIANA). Η DIANA θα ξεκινήσει ανταγωνιστικά Challenge Programs (CP). Κάθε CP θα βασίζεται σε κρίσιμα προβλήματα άμυνας και ασφάλειας και θα επιδιώκει να προωθήσει τις πιο αποτελεσματικές τεχνολογικές λύσεις που αναπτύχθηκαν από τους καλύτερους και πιο έξυπνους καινοτόμους από όλη τη Συμμαχία. Οι καινοτόμοι που γίνονται δεκτοί στο DIANA θα αποκτήσουν πρόσβαση σε ένα δίκτυο έρευνας σε όλη τη Συμμαχία και θα λάβουν μη περιοριστική χρηματοδότηση. Θα αποκτήσουν επίσης πρόσβαση σε ένα δίκτυο κορυφαίων αξιόπιστων επενδυτών, επιχειρηματική καθοδήγηση και εκπαίδευση από το εξειδικευμένο προσωπικό της DIANA, ευκαιρίες δοκιμών τελευταίας τεχνολογίας και τη δυνατότητα για συμβάσεις ανάπτυξης και υιοθέτησης με τους Συμμάχους για προτεινόμενες τεχνολογίες διπλής χρήσης. και



Εικόνα 1: Το Δίκτυο Καινοτομίας της DIANA.<sup>3</sup>

β. Στην ίδρυση ενός πολυεθνικού ταμείου για την υποστήριξη της καινοτομίας σε ολόκληρη τη Συμμαχία. Το ταμείο θα παρέχει στρατηγικές επενδύσεις σε νεοφυείς επιχειρήσεις που αναπτύσσουν EDT διπλής χρήσης σε τομείς που είναι κρίσιμοι για την ασφάλεια των Συμμάχων. Το Ταμείο είναι το πρώτο πολυεθνικό ταμείο επιχειρηματικών κεφαλαίων στον κόσμο. Το ταμείο θα έχει τρεις στρατηγικούς στόχους:

- Να αναζητήσει τεχνολογικές λύσεις αιχμής που επιλύουν τις προκλήσεις άμυνας και ασφάλειας της Συμμαχίας.

- Να ενισχύσει τα οικοσυστημάτων καινοτομίας βαθιάς τεχνολογίας σε ολόκληρη τη Συμμαχία, και

<sup>1</sup> Willet, L. (2022).

<sup>3</sup> Willet, L. (2022).

- Να υποστηρίξει την εμπορική επιτυχία του χαρτοφυλακίου νεοφυών επιχειρήσεων τεχνολογίας.

Κατά την πρόσφατη Σύνοδο Κορυφής του NATO (Ιουν 2022) στη Μαδρίτη, όλοι οι ηγέτες ενέκριναν τον παραπάνω χάρτη της DIANA. Επιπλέον, ηγέτες από 22 κ-μ (μεταξύ των οποίων είναι και η Χώρα μας) δεσμεύτηκαν να συμμετάσχουν στο Ταμείο Καινοτομίας του NATO, ύψους 1 δισεκατομμυρίου ευρώ, το πρώτο πολυεθνικό ταμείο επιχειρηματικών κεφαλαίων στον κόσμο, που θα ξεκινήσει τις επενδύσεις του το 2023.<sup>4</sup>

### Το Στρατηγικό Περιεχόμενο

Οι EDT αγγίζουν όλο και περισσότερες πτυχές της ζωής - από ηλεκτρονικά είδη όπως τηλέφωνα και υπολογιστές, μέχρι καθημερινές δραστηριότητες όπως ψώνια για φαγητό ή το παντοπωλείο και τη διαχείριση χρημάτων στην τράπεζα. Οι καινοτόμες τεχνολογίες παρέχουν νέες ευκαιρίες στους στρατιωτικούς του NATO, βοηθώντας τους να γίνουν πιο αποτελεσματικοί, ανθεκτικοί, οικονομικά αποδοτικοί και βιώσιμοι. Αυτές οι τεχνολογίες έχουν επίσης βαθύ αντίκτυπο στην ασφάλεια αφού μπορεί να αντιπροσωπεύουν επίσης νέες απειλές από κρατικούς και μη φορείς, τόσο στην άμυνα όσο και στην κοινωνία των πολιτών.

Για να αγκαλιάσει αυτές τις ευκαιρίες και ταυτόχρονα να αντιμετωπίσει αυτές τις απειλές, το NATO συνεργάζεται με τους Συμμάχους για να αναπτύξει υπεύθυνες, καινοτόμες και ευέλικτες πολιτικές EDT που μπορούν να εφαρμοστούν μέσω πραγματικών, ουσιαστικών δραστηριοτήτων. Συνεργαζόμενοι στενότερα με σχετικούς εταίρους στον ακαδημαϊκό και στον ιδιωτικό τομέα, το NATO στοχεύει να διατηρήσει το τεχνολογικό πλεονέκτημα και τη στρατιωτική του υπεροχή, βοηθώντας στην αποτροπή της επιθετικότητας και στην υπεράσπιση των Συμμάχων χωρών. Οι EDT αποτελούν επίσης βασική πτυχή της πρωτοβουλίας «NATO 2030», μιας πρωτοβουλίας για την ενίσχυση του NATO τόσο στρατιωτικά όσο και πολιτικά και για την υιοθέτηση μιας πιο σφαιρικής προσέγγισης για τη Συμμαχία. Το «NATO 2030» έχει να κάνει με τη διασφάλιση ότι η Συμμαχία παραμένει έτοιμη να αντιμετωπίσει τις αυριανές προκλήσεις. Η προώθηση

<sup>4</sup> Αγνώστου (2022). Emerging and disruptive technologies. NATO. Ανακτήθηκε την 28 Σεπ 22 από [https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics\\_184303.htm](https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_184303.htm)

της διατλαντικής συνεργασίας σε κρίσιμες τεχνολογίες αποτελεί ζωτικό στοιχείο αυτού του έργου.<sup>5</sup>

Οι δραστηριότητες καινοτομίας του NATO επικεντρώνονται επί του παρόντος στους ακόλουθους εννέα τεχνολογικούς τομείς:

- AI),
  - α. Τεχνητή Νοημοσύνη (Artificial Intelligence
  - β. Δεδομένα,
  - γ. Αυτονομία,
  - δ. Κβαντικές τεχνολογίες,
  - ε. Βιοτεχνολογία,
  - στ. Υπερπεντηχητικές Τεχνολογίες,
  - ζ. Διάστημα
  - η. Νέα υλικά και Κατασκευές, και
  - θ. Ενέργεια και Πρόωση.

### Οι Φορείς του NATO που Ασχολούνται με την Καινοτομία

#### NATO Advisory Group on EDT

Είναι μια ανεξάρτητη ομάδα, που παρέχει εξωτερικές συμβουλές στο NATO για το πώς μπορεί να βελτιστοποιήσει τις προσπάθειές του για καινοτομία. Ιδρύθηκε τον Ιουλ 2020 και αποτελείται από 12 εμπειρογνώμονες από τον ιδιωτικό τομέα και τον ακαδημαϊκό κόσμο από όλη τη Συμμαχία, οι οποίοι έχουν πρωτοστατήσει στην έρευνα αιχμής, έχουν αναπτύξει πολιτική EDT και διαχειρίζονται πρωτοβουλίες καινοτομίας.<sup>6</sup> Η Ομάδα έχει δημοσιεύσει δύο ετήσιες εκθέσεις:

Την πρώτη ετήσια έκθεση της, τον Μάρτιο του 2021, παρέχοντας τις ακόλουθες τέσσερις αρχικές συστάσεις προς το NATO:

- α. Βελτίωση της τεχνολογικής παιδείας σε ολόκληρη τη Συμμαχία.

<sup>5</sup> Αγνώστου (2022). Emerging and disruptive technologies. NATO. Ανακτήθηκε την 28 Σεπ 22 από [https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics\\_184303.htm](https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_184303.htm)

<sup>6</sup> Αγνώστου (2022). Emerging and disruptive technologies. NATO. Ανακτήθηκε την 28 Σεπ 22 από [https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics\\_184303.htm](https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_184303.htm)

β. Δημιουργία ενός αποτελεσματικού δικτύου Κέντρων Καινοτομίας.

γ. Σχεδιασμός και διευκόλυνση νέων μηχανισμών χρηματοδότησης για την καινοτομία με φορείς του ιδιωτικού τομέα, τόσο μικρούς όσο και μεγάλους.

δ. Δημιουργία πρωτοβουλιών εταιρικής σχέσης καινοτομίας με εξωτερικούς ενδιαφερόμενους φορείς EDT από τη βιομηχανία και τον ακαδημαϊκό χώρο.

Τη δεύτερη ετήσια έκθεσή της, τον Απρ 2022, εξετάζοντας τρία κρίσιμα θέματα:

α. DIANA,

β. Το Ταμείο Καινοτομίας του NATO, και

γ. Πολιτική Καινοτομίας Ανθρώπινου Κεφαλαίου

### NATO Innovation Board

Ο Αναπληρωτής Γενικός Γραμματέας προεδρεύει στο συμβούλιο αυτό το οποίο συγκεντρώνει υψηλού επιπέδου πολιτική και στρατιωτική ηγεσία από όλη τη Συμμαχία. Σκοπός του Συμβουλίου είναι να εξετάζει νέες ιδέες εκτός της Συμμαχίας, για να προκαλέσει συζητήσεις, να προωθήσει την υιοθέτηση βέλτιστων πρακτικών και να εξασφαλίσει τη δια-NATOική υποστήριξη για αλλαγές που θα βοηθήσουν το NATO να καινοτομήσει. Αυτό περιλαμβάνει τη λήψη συστάσεων από τη προηγούμενη Συμβουλευτική Ομάδα.<sup>7</sup>

### Λοιπά Όργανα της Συμμαχίας

Άλλα όργανα του NATO που δραστηριοποιούνται στην καινοτομία και την τεχνολογική ανάπτυξη είναι:<sup>8</sup>

α. Το Allied Command Transformation (ACT), που ηγείται της ανάπτυξης ικανοτήτων για το NATO και τις Συμμαχικές ένοπλες δυνάμεις και εργάζεται επί του παρόντος σε μια μεγάλη γκάμα έργων που σχετίζονται με το EDT, συμπεριλαμβανομένων των μη επανδρωμένων αυτόνομων οχημάτων, των εφαρμογών blockchain στρα-

τιωτικού επιπέδου και της τεχνητής νοημοσύνης στη λήψη στρατηγικών αποφάσεων.

β. Ο NATO's Science and Technology Organization (STO) που υποστηρίζει επίσης πολυάριθμα ερευνητικά έργα που σχετίζονται με την EDT, συμπεριλαμβανομένης της βιοτεχνολογίας, των αυτόνομων μεταφορών και των ιατρικών συστημάτων για την εκκένωση τραυματιών και της περιβαλλοντικής μοντελοποίησης του καιρού στο διάστημα.

Κλείνοντας αξίζει να σημειωθούν και οι ακόλουθοι φορείς που εμπλέκονται με την καινοτομία εντός της Συμμαχίας:

α. Science for Peace and Security Programme (SPS),

β. Centre for Maritime Research and Experimentation (CMRE), και

γ. NATO Communications and Information Agency (NCIA).

### Εθνικό Ενδιαφέρον

Σύμφωνα με άρθρο της Καθημερινής, «ο «*Δημόκριτος*» και το *ιστιτούτο FORTH* θα συμμετέχουν στο πρόγραμμα DIANA». Συνολικά τέσσερις ελληνικές ερευνητικές εγκαταστάσεις θα συμμετάσχουν στην DIANA, εστιάζοντας στις αμυντικές εφαρμογές και τις εφαρμογές ασφαλείας πεδίων όπως η τεχνητή νοημοσύνη, η ανάλυση δεδομένων, η βιοτεχνολογία, η κβαντική υπολογιστική, το διάστημα και τα καινοτόμα υλικά.<sup>9</sup>

Το ενδιαφέρον της Χώρας είναι προφανές. Αφενός η συμμετοχή ελληνικών φορέων στο πρόγραμμα θα δώσει τη δυνατότητα αύξησης του κεφαλαίου γνώσης της Χώρας. Από την άλλη, μέσω αυτού του προγράμματος, θα είναι δυνατή η χρηματοδότηση ερευνητικών προγραμμάτων με NATOϊκές πιστώσεις, τα προϊόντα των οποίων θα μπορούν να χρησιμοποιηθούν από τις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις.

<sup>7</sup> Αγνώστου (2022). Emerging and disruptive technologies. NATO. Ανακτήθηκε την 28 Σεπ 22 από [https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics\\_184303.htm](https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_184303.htm)

<sup>8</sup> Αγνώστου (2022). Emerging and disruptive technologies. NATO. Ανακτήθηκε την 28 Σεπ 22 από [https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics\\_184303.htm](https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_184303.htm)

<sup>9</sup> Παλαιολόγος, Γ. (2022). DIANA: Η πρωτοβουλία του NATO για αμυντικές τεχνολογίες αιχμής. Καθημερινή. Ανακτήθηκε την 28 Σεπ 22 από <https://www.kathimerini.gr/world/561796876/diana-i-protovoylia-toy-nato-gia-amyntikes-technologies-aichmis/>

## Συμπεράσματα

Πολλά έχουν επιτευχθεί όσον αφορά στις νέες δομές, στις νέες πρωτοβουλίες και στις νέες εξελίξεις πολιτικής για την υποστήριξη της συλλογικής υιοθέτησης των EDT μεταξύ των Συμμάχων του NATO. Κατ'αυτό τον τρόπο εξασφαλίζεται ότι τα έθνη δεν ξεκινούν από το μηδέν, αφού οι εθνικοί αμυντικοί θεσμοί είναι σε θέση να προχωρήσουν σε κοινές πολιτικές για δραστηριότητες έρευνας ή ανάπτυξης ικανοτήτων. Ταυτόχρονα, η διασφάλιση ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος στις EDT είναι σημαντική και απαιτεί «πάντρεμα» του στρατιωτικού και του πολιτικού τομέα.



Σμήναρχος (ΜΑ) Αδαμάντιος Μητσοτάκης

Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1972. Αποφοίτησε από τη Σχολή Ικάρων ως Ανθυποσμηναγός Μηχανικός Αεροσκαφών, το 1994.

Έχει υπηρετήσει στην 115ΠΜ/340ΜΔΒ ως Αξκός Γραμμής Πτήσεων, στην 115ΠΜ/ΜΣΒ ως Δκτής Σμήνους Α/Κ με παράλληλα καθήκοντα βοηθού Προϊσταμένου Γραφείου Επιθεώρησης και Προϊσταμένου του Γραφείου Ασφαλείας Εδάφους, στην 115ΠΜ/ΔΥΠ ως Επιτελής και Τμηματάρχης Ποιοτικού Ελέγχου (ΤΠΕ), στην 115ΠΜ/340Μ ως Αρχιμηχανικός, στην ΓΕΑ/Γ1 ως Επιτελής, στο ΕΤΗΜ ως Υποδιευθυντής Αεροπορικών Εφαρμογών και Διευθυντής Εφαρμοσμένης Έρευνας και Τεχνολογικής Ανάπτυξης, στην 116ΠΜ ως Διευθυντής Υποστήριξης, στη ΔΑΥ/Γ8 ως Τμηματάρχης Υποστήριξης Οπλικού Συστήματος (ΤΥΠΟΣ) F-16. Έχει εξουσιοδοτηθεί ως Επιθεωρητής Ελέγχου Ποιότητας σε Α/Κ TF41-A-400 των Α/Φ Α/ΤΑ-7Η, Εκτιμητής Ταχείας Αποκατάστασης Ζημιών Μάχης Α/Φ (ΤΑΖΜΑ) και ως Μελετητής Β'. Έχει λάβει μέρος σε Επιτροπές διερεύνησης είκοσι αεροπορικών ατυχημάτων ως Τεχνικό Μέλος. Έχει εργαστεί ως Καθηγητής Εφαρμογών στο ΑΤΕΙ Στερεάς Ελλάδας και ως στρατιωτικός εκπαιδευτής στην ΣΤΥΑ, ΣΜΥΑ και στα ΣΕΣ/ΠΑ. Από τον Αυγ 2020 υπηρετεί στη Διεύθυνση Υποστήριξης (J4) του Διακλαδικού Στρατηγείου του NATO (JFCNP) στην Νεάπολη, Ιταλίας.

Είναι κάτοχος Διπλώματος Μηχανικού Παραγωγής και Διοίκησης και δύο Μεταπτυχιακών Τίτλων της Σχολής Μηχανικών Παραγωγής & Διοίκησης (ΜΠΔ) του Πολυτεχνείου Κρήτης, Master in Business Administration στο Contract Acquisition and Management του Naval Postgraduate School και Διπλώματος Μεταπτυχιακών Σπουδών στις Διεθνείς Σχέσεις και Ασφάλεια του Πανεπιστημίου Μακεδονίας. Είναι απόφοιτος των ΣΑΑΠ, ΣΔΙΕΠ, ΑΔΙΣΠΟ και ΣΕΘΑ. Έχει εκπαιδευτεί ως Τεχνικός Σύμβουλος Α/Κ F100 των Α/Φ F-16. Λόγω των άριστων ακαδημαϊκών επιδόσεών του, του έχουν απονεμηθεί ένας Έπαινος και δύο Εύφημες Μνείες από την ΠΑ, μία υποτροφία από το Πολυτεχνείο Κρήτης και τρεις ηθικές αμοιβές από το Naval Postgraduate School. Ομιλεί την Αγγλική και την Γαλλική γλώσσα.

Είναι έγγαμος και έχει ένα γιό.

## Αυτόνομα συστήματα και τεχνητή νοημοσύνη στο μελλοντικό πεδίο της μάχης

Σμήναρχος (ΜΗ) Χρήστος Φλέσσας

Στα σύγχρονα πεδία των μαχών των οποίων έχουμε γίνει μάρτυρες τα τελευταία χρόνια, η τεχνολογία που έχει αναπτυχθεί και χρησιμοποιείται για τη διεξαγωγή του πολέμου διαφέρει από αυτή που χρησιμοποιήθηκε στις μάχες που διεξήχθησαν μέχρι και τις αρχές του 21<sup>ου</sup> αιώνα.

Τόσο στις πρόσφατες συγκρούσεις στη Συρία, στη Λιβυή, στη διαμάχη στην αυτόνομη περιοχή του Ναγκόρνο Καραμπάχ, αλλά και στον σε εξέλιξη πόλεμο στην Ουκρανία, έχουν κάνει την εμφάνιση τους και υπηρετούν επιτυχώς τις εμπλεκόμενες ένοπλες δυνάμεις στην ξηρά, τη θάλασσα και τον αέρα, υψηλής τεχνολογίας αυτόνομα μη επανδρωμένα συστήματα.

Τα υπόψη οπτικά συστήματα χρησιμοποιούνται σε πολλές και διαφορετικού τύπου αποστολές, ανάλογα με τη διαμόρφωση τους, τα φερόμενα υποσυγκροτήματά τους, αλλά και την ικανότητα μεταφοράς φορτίου, είτε με τη μορφή εκρηκτικής κεφαλής, είτε με τη μορφή οπτικών-ηλεκτρονικών αισθητήρων και επικοινωνιακών συστημάτων. Η μέχρι σήμερα έντονη εκμετάλλευσή αυτής της τεχνολογίας την καθιστά ώριμη, ώστε να μπορεί κανείς μελετώντας ποιοτικά και ποσοτικά χαρακτηριστικά να κατανοήσει το πως αυτά τα συστήματα λειτουργούν και αλληλεπιδρούν μεταξύ τους.

Το εν λόγω άρθρο επικεντρώνεται στην τάση που δείχνει το πως αυτά τα συστήματα εξελίσσονται, με σκοπό να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα της χρήσης τους στο μελλοντικό πεδίο της μάχης. Σε κάθε περίπτωση όμως δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι ο σημαντικότερος παράγοντας για την εξέλιξη αυτών των τεχνολογιών εξακολουθεί και είναι ο άνθρωπος, και το πώς αυτός αντιλαμβάνεται το περιβάλλον γύρω του.

### Τα αυτόνομα συστήματα και η τεχνητή νοημοσύνη σήμερα

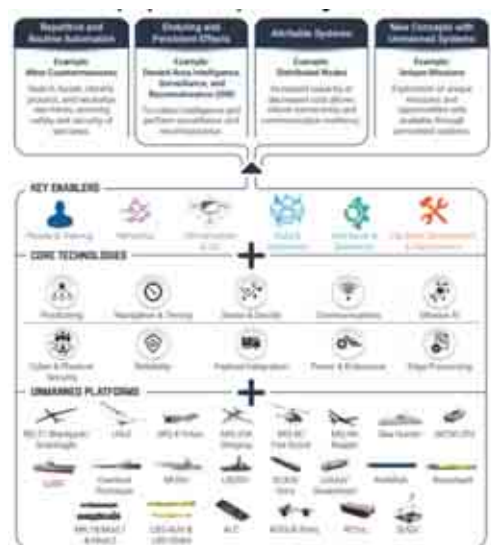
Το 1880 κατά τη διάρκεια του Αμερικανικού Εμφυλίου Πολέμου ο Υποστράτηγος John M. Schofield διαπίστωσε ένα θεμελιώδες παράδοξο για το μέλλον του πολέμου: οι εμπειρίες που είχε κατά τη διάρκεια του

πρώτου βιομηχανοποιημένου πολέμου της σύγχρονης εποχής, τον έκαναν να αναλογιστεί ότι ανεξάρτητα από το πόσο μακριά ο πόλεμος εξελίσσεται μέσα από την ανάπτυξη της επιστήμης, η εφαρμογή τεχνολογικών καινοτομιών δεν θα έκανε τον πόλεμο πιο απλό.

Στην πραγματικότητα, δεδομένου ότι οι σύγχρονες βελτιώσεις στα μέσα και τον τρόπο διεξαγωγής του πολέμου έχουν εξελιχθεί σε αριθμό, ποικιλία και επιρροή, ο ρόλος και ο φόρτος για τον στρατιωτικό διοικητή έχει αυξηθεί αντί να μειώνεται, γεγονός που επιβεβαιώνεται με τη χρήση εφαρμογών τεχνητής νοημοσύνης (AI), και αυτόνομων συστημάτων στον πόλεμο.

Η χρήση των αυτόνομων συστημάτων στην υπηρεσία των ενόπλων δυνάμεων δεν είναι κάτι καινούργιο. Ήδη η τεχνολογία των μη επανδρωμένων συστημάτων υπηρετεί τους ανά τον κόσμο στρατούς αρκετά χρόνια τώρα και έχει εξελιχθεί σε πολύ μεγάλο βαθμό. Εστιάζοντας στον τομέα της άμυνας, διαπιστώνει κανείς την πληθώρα των αποστολών στις οποίες χρησιμοποιούνται.

Ενδεικτικά αλλά όχι περιοριστικά αναφέρονται οι αποστολές έρευνας, παρακολούθησης, ISR και δημιουργίας Ηλεκτρονικής Διάταξης Μάχης (Electronic Order of Battle - EOB), έλεγχο συνόρων, ηλεκτρονικού πολέμου, αλλά και επιθετικές αποστολές αποκάλυψης, στοχοποίησης και εξουδετέρωσης στόχων, υβριδικού πολέμου και κυβερνοασφάλειας.



Εικόνα 1: Δυνατότητες των αυτόνομων συστημάτων (www.navy.mil)



Καθώς η τεχνολογία της τεχνητής νοημοσύνης και τα αυτόνομα συστήματα εξελίσσονται με εκπληκτικό ρυθμό και θεωρείται ότι έχει επιτευχθεί η ενσωμάτωση τους ώστε να αποτελέσουν μία ενιαία οντότητα, επιστήμονες και στρατιωτικοί ηγέτες εργάζονται ώστε να προσδιορίσουν τους καλύτερους τρόπους εφαρμογής τους στο σύγχρονο πεδίο της μάχης. Η πολυπλοκότητα του πολέμου, μας οδηγεί στο ερώτημα: Με ποιο τρόπο οι ένοπλες δυνάμεις ενσωματώνουν με ασφάλεια και αποτελεσματικότητα την τεχνητή νοημοσύνη και τα αυτόνομα συστήματα στις πολεμικές επιχειρήσεις, δεδομένης της επιθυμίας των αντιπάλων να τα ενσωματώσουν γρηγορότερα, προκειμένου να αποκτήσουν πλεονέκτημα σε αυτό το πεδίο συνεχούς εξέλιξης και διαμάχης?

### Η τάση για τη χρήση τους

Η τεχνητή νοημοσύνη και τα αυτόνομα συστήματα είναι ένας ταχέως αναπτυσσόμενος τεχνολογικός τομέας που προσελκύει την προσοχή διεθνών ανταγωνιστών, επαγγελματιών επιχειρηματικών κεφαλαίων, εμπειρογνομώνων στρατιωτικής άμυνας και υπευθύνων χάραξης πολιτικής. Ήδη από το 2017, στις 20 Ιουλίου, η κινεζική κυβέρνηση δημοσίευσε μια στρατηγική που περιγράφει λεπτομερώς το σχέδιό της να αναλάβει την παγκόσμια πρωτοπορία στην τεχνητή νοημοσύνη έως το 2030.<sup>1</sup> Μόλις λίγους μήνες αργότερα, ο Ρώσος πρόεδρος Βλαντιμίρ Πούτιν ανακοίνωσε δημόσια την πρόθεση της Ρωσίας να επιδιώξει τεχνολογίες τεχνητής νοημοσύνης, δηλώνοντας: «όποιος γίνει ο ηγέτης σε αυτόν τον τομέα, θα κυβερνήσει τον κόσμο. Ικανός να πολεμήσει και να κερδίσει τους πολέμους του μέλλοντος».

Ο τεχνολογικός αγώνας για ανταγωνιστικό πλεονέκτημα στην τεχνητή νοημοσύνη και τα αυτόνομα συστήματα ξεκίνησε πολύ πριν το Υπουργείο Άμυνας της Αμερικής στραφεί σε μια στρατηγική ανταγωνισμού μεγάλης ισχύος το 2018. Σχεδόν όλες οι ακαδημαϊκές μελέτες στην τεχνητή νοημοσύνη αναγνωρίζουν ότι δεν υπάρχει κοινά αποδεκτός ορισμός της έννοιας, εν μέρει λόγω των διαφορετικών προσεγγίσεων της έρευνας στο πεδίο. Ωστόσο, το άρθρο 238 του νόμου περί εξουσιοδότησης εθνικής άμυνας FY2019 (NDAA), P.L. 115-232, των Ηνωμένων Πολιτειών παρέχει έναν ορισμό της τεχνητής νοημοσύνης για τους σκοπούς της Ενότητας 238 ως:

«Οποιοδήποτε τεχνητό σύστημα που εκτελεί εργασίες υπό διαφορετικές και απρόβλεπτες συνθήκες χωρίς σημαντική ανθρώπινη επίβλεψη ή που μπορεί να μάθει από την εμπειρία και να βελτιώσει την απόδοση όταν εκτίθεται σε σύνολα δεδομένων ή/και σε τεχνητό σύστημα που αναπτύχθηκε σε λογισμικό υπολογιστή, φυσικό υλικό ή άλλο πλαίσιο που επιλύει εργασίες που απαιτούν ανθρώπινη αντίληψη, γνώση, προγραμματισμό, μάθηση, επικοινωνία ή σωματική δράση».<sup>2</sup>

Ο όρος αυτόνομα συστήματα αναφέρεται σε «κάθε συγκεκριμένη μηχανή ή σύστημα ικανό να εκτελέσει μια αυτοματοποιημένη λειτουργία και ενδεχομένως να μάθει από τις εμπειρίες του για να βελτιώσει την απόδοσή του».

### Η ραγδαία εξέλιξή τους και ο ανθρωπίνος παράγοντας

Οι περισσότερες μεγάλες δυνάμεις του κόσμου έχουν αποδεχθεί την ύπαρξη αυτόνομων συστημάτων στον πόλεμο και εργάζονται για να ξεπεράσουν τον ανταγωνισμό. Η ραγδαία εξέλιξη και αποδοχή τους είναι το συγκριτικά χαμηλό κόστος κατασκευής τους, η χρήση υλικών τα οποία είναι ευρέως διαθέσιμα στο εμπόριο, η ώριμη τεχνολογία, αλλά και η ικανότητα τους να εκτελούν με επιτυχία αποστολές αντιστρόφως ανάλογες του μεγέθους και του όγκου τους, με μικρή πιθανότητα αποκάλυψης.

Πέραν των παραπάνω λόγων σημαντικό κριτήριο για την αποδοχή τους είναι η ελαχιστοποίηση της επίδρασης του πιο σημαντικού αλλά αστάθμητου παράγοντα: του ανθρώπου. Ο άνθρωπος διακρίνεται τόσο για την ικανότητα του να εκπληρώσει οποιονδήποτε στόχο με απόλυτη επιτυχία, πλην όμως η εγγενής αστάθεια του λόγω του χαρακτήρα του, δύναται να θέσει ζητήματα αποτελεσματικότητας στην εκπλήρωση της όποιου αποστολής.

Επιπρόσθετα, ο παράγοντας άνθρωπος θέτει και ζητήματα ηθικής του πολέμου που σχετίζονται με την αφαίρεση ανθρώπινης ζωής, καθόσον με την χρήση των αυτόνομων συστημάτων του δίνεται η δυνατότητα χωρίς να απωλέσει τον απόλυτο έλεγχο τους, να απεμπλακεί σταδιακά από την εξίσωση του πολέμου.

<sup>1</sup> <https://www.nytimes.com/2017/07/20/business/china-artificial-intelligence.html>



Εικόνα 2: Blowfish A2 helicopter drone (Zuhai Ziyang UAV/ Global Times)

Στο NATO οι εν λόγω τεχνολογίες μαζί με την βιοτεχνολογία και την κβαντική τεχνολογία αποτελούν τις αναδυόμενες και ανατρεπτικές τεχνολογίες (emerging and disruptive technologies - EDT) που αναμένεται να αλλάξουν ριζικά τον τρόπο λειτουργίας του NATO τα επόμενα χρόνια, παρουσιάζοντας νέες ευκαιρίες για τη Συμμαχία. Ήδη το NATO συνεργάζεται με πολλούς φορείς του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα, αλλά και την ακαδημαϊκή κοινότητα για την ανάπτυξη και υιοθέτηση νέων τεχνολογιών, την ενίσχυση του συμμαχικού καινοτόμου οικοσυστήματος, διατηρώντας την τεχνολογική αιχμή του.<sup>3</sup>

## Αυτόνομα συστήματα και Ένοπλες Δυνάμεις

Η τεχνητή νοημοσύνη έχει μεταμορφώσει το πρόσωπο των βιομηχανιών και για πολύ καιρό θεωρούνταν ως μία επανάσταση για την άμυνα και τις Ένοπλες Δυνάμεις. Στην προσπάθεια της στρατιωτικής ενδυνάμωσης όλες οι χώρες επενδύουν τώρα στην τεχνητή νοημοσύνη προς όφελος της αύξησης της στρατιωτικής τους ισχύος.

Οι νέες αυτές τεχνολογίες τυγχάνουν εφαρμογής σε πολλά πεδία του στρατιωτικού τομέα:

- **Οπλικά Συστήματα:** Πολλές χώρες σε όλο τον κόσμο ενσωματώνουν τεχνολογίες τεχνητής νοημοσύνης στα οπλικά τους συστήματα, καθώς η τεχνολογία αυτή έχει αποδειχθεί ότι ενισχύει σε μεγάλο βαθμό τη στρατιωτική ισχύ. Η τάση δείχνει ότι τα συγκεκριμένα οπλικά συστήματα κατασκευάζονται με γνώμονα την ελαχιστοποίηση των απαιτήσεων συντή-

ρησης τους και την όσο το δυνατό μικρότερη εξάρτηση από τον ανθρωπινό παράγοντα.

- **Εκπαίδευση και Προσομοίωση.** Μία δραστηριότητα κρίσιμη για οποιονδήποτε στρατιωτικό ή αμυντικό τομέα, ενώ με τη βοήθεια της τεχνολογίας η προσομοίωση συνδυάζει τη μηχανική συστημάτων, τη μηχανική λογισμικού και την επιστήμη των υπολογιστών για την ανάπτυξη μοντέλων εξοικείωσης του μαχητή στο σύγχρονο πεδίο της μάχης.

- **Αναγνώριση στόχου:** Η τεχνητή νοημοσύνη και τα αυτόνομα συστήματα παίζουν πλέον πολύ σημαντικό ρόλο στην βελτίωση της ικανότητας αναγνώρισης στόχων στο περίπλοκο πολεμικό περιβάλλον και στην απόκτηση σε βάθος γνώσης των επιχειρήσεων. Η δυνατότητα σύντηξης (fusion) πληροφοριών παρέχει στο μαχητή αλλά και στους λήπτες απόφασης αποτελεσματική επίγνωση αλλά και δυνατότητα πρόβλεψης της εξέλιξης των επιχειρήσεων, σε πραγματικό χρόνο.

- **Υπηρεσίες υγείας:** Η χρήση αυτόνομων συστημάτων και τεχνητής νοημοσύνης είναι πλέον διαδεδομένη σε όλες τις δομές υγείας. Πλέον και στον στρατιωτικό τομέα χρησιμοποιούνται ρομποτικά χειρουργικά συστήματα<sup>4</sup> και τις ρομποτικές πλατφόρμες εδάφους,<sup>5</sup> παρέχοντας δυνατότητα χειρουργικών επεμβάσεων στο πεδίο της μάχης, εξοικονομώντας σημαντικό για τη ζωή χρόνο, αλλά και συγκεντρώνοντας ιατρικές πληροφορίες για την παρακολούθηση της υγείας του μαχητή σε πραγματικό χρόνο.

- **Κυβερνασφάλεια:** Σήμερα ο κυβερνοχώρος διαχέεται σε όλους τους χώρους που αφορούν τις ένοπλες δυνάμεις: τη γη, τη θάλασσα, τον αέρα και το διάστημα. Στην εποχή του δικτυοκεντρικού πολέμου, η κυβερνοασφάλεια και η προστασία των δικτύων, των συστημάτων και των κρίσιμων υποδομών είναι ζωτικής σημασίας. Πλέον συστήματα χρησιμοποιούν τεχνικές τεχνητής νοημοσύνης και μηχανικής μάθησης (artificial intelligence and machine learning)<sup>6</sup> για να παρακολουθούν την κατάσταση ασφαλείας κρίσιμων συστημάτων και υποδομών, εντοπίζοντας σε πραγματικό χρόνο τυχόν κυβερνοεπιθέσεις.

- **Στρατιωτική Επιμελητεία (logistics):** Ίσως ο πιο κρίσιμος τομέας για την επιτυχία οποιασδήποτε στρατιωτικής επιχείρησης. Η χρήση συστημάτων τεχνητής νοημοσύνης βελτιώνουν σημαντικά το εύρος και το κόστος των στρατιωτικών μεταφορών,

<sup>4</sup> Robotic Surgery Systems (RSS)

<sup>5</sup> Robotic Ground Platforms (RGP)

<sup>6</sup> <https://www.tripwire.com/state-of-security/convergence-adoption-ai-ml-countering-the-cyber-threat>

<sup>3</sup> NATO - Topic: Emerging and disruptive technologies, <https://www.nato.int>

μειώνοντας παράλληλα την εμπλοκή του ανθρώπινου παράγοντα στην εφοδιαστική αλυσίδα.

### Τα συστήματα του μέλλοντος

Δεδομένου το ότι πλήρως αυτόνομα συστήματα έχουν ήδη κατασκευαστεί και εμπλέκονται ενεργά στα πεδία των μαχών, το μέλλον τους στην πράξη καθορίζεται από το κατά πόσο τα κράτη θα υιοθετήσουν τη χρήση πλήρως αυτόνομων συστημάτων στο πεδίο.

Στις δημοκρατικές κοινωνίες κυριαρχεί μεγάλη απροθυμία και διστακτικότητα για τη χρήση τους, η οποία πηγάζει από την ηθική και το σεβασμό στον άνθρωπο. Αντίθετα, στα απολυταρχικά καθεστώτα η ηθική αυτή εξασθενεί ως κυρίαρχος παράγοντας, με αποτέλεσμα να υιοθετούνται πιο εύκολα αντιλήψεις για τη χρήση τους σε μελλοντικές μάχες. Έτσι, ενώ κράτη όπως η Βρετανία απέκλεισαν το ενδεχόμενο να εμπλέξουν πλήρως αυτόνομα όπλα, χώρες όπως η Ρωσία και η Κίνα επενδύουν και ενσωματώνουν σε μεγάλο βαθμό αυτές τις τεχνολογίες.

Η τάση που εκτιμάται ότι θα κυριαρχήσει στο μέλλον είναι αυτή της αποδοχής χρήσης πλήρως αυτόνομων συστημάτων από τις Ένοπλες Δυνάμεις, η οποία θα επιφέρει ριζικές αλλαγές στην αντίληψη και διεξαγωγή του πολέμου. Ο μελλοντικός μαχητής πιθανώς να μην αναπνέει, αλλά να είναι μία μηχανή με θανατηφόρες δυνατότητες.<sup>7</sup> Ένα σύστημα το οποίο θα συμμορφώνεται με το διεθνές δίκαιο των ένοπλων συγκρούσεων και το οποίο θα έχει την δυνατότητα εντοπισμού και εμπλοκής στόχων χωρίς περαιτέρω ανθρώπινη συνδρομή και παρέμβασης.



Εικόνα 3: Armed unmanned ground vehicle (Military & Aerospace Electronics)

<sup>7</sup> Patrick Tucker, "Marines 'The First One Through the Door Should Be a Robot,'" Defense One, May 1, 2017, <http://www.defenseone.com/technology/2017/05/when-robots-stormbeach/137464/>

Στην γκάμα των οπλικών συστημάτων ενδεικτικά αναφέρονται:

- Σμήνη μη επανδρωμένων εναέριων οχημάτων (UAV) που θα επικοινωνούν μεταξύ τους, ικανά να διεισδύσουν σε καλά φυλασσόμενες εγκαταστάσεις και να εκτελέσουν αποστολές συλλογής πληροφοριών, κορεσμού, έλεση αποστολών πληροφοριών, επιπήρησης και αναγνώρισης (ISR), έχοντας την ικανότητα να διακρίνουν στρατιωτικούς στόχους με μεγαλύτερη ακρίβεια από ότι οι άνθρωποι.

- Μη επανδρωμένα οχήματα εδάφους (UGV) τα οποία θα αναλάβουν επιθετικό ρόλο, πλέον όχι στην υπηρεσία του μαχητή, αλλά ίσως δίπλα σε αυτόν, πολεμώντας μαζί του σε περιορισμένους χώρους. Τα υπόψη συστήματα θα μπορούν να λαμβάνουν μόνα τους αποφάσεις στόχευσης, χρησιμοποιώντας πανίσχυρους αλγορίθμους τεχνητής νοημοσύνης που θα κατευθύνουν τις ενέργειες τους.



Εικόνα 4: Sea Hunter USV ([www.darpa.mil](http://www.darpa.mil))

- Μη επανδρωμένα υποθαλάσσια οχήματα (UUV) μεγάλου και εξαιρετικά μεγάλου εκτοπίσματος<sup>8</sup> που θα χρησιμοποιούνται για αποστολές ναρκοθέτησης, ISR και προσβολής στόχων, αλλά και ομάδες UUV που θα εκτελούν συγχρονισμένα μεταξύ τους υποβρύχιες αλλά και επιφανειακές αποστολές σε παράκτια ύδατα.

### Συμπεράσματα

Τα αυτόνομα συστήματα και η τεχνητή νοημοσύνη εξελίσσει τη φύση του πολέμου και μεγάλο μέρος του προϋπολογισμού των κρατών χρησιμοποιείται για την επιστημονική και τεχνολογική έρευνα προς το σκοπό αυτό. Καθώς η τεχνολογία εξελίσσει την αγορά, η αύξηση των απαιτήσεων και των

<sup>8</sup> Large displacement uncrewed undersea vehicle (LDUUV) - Extra large displacement uncrewed undersea vehicle (XLDUUV)

στόχων επηρεάζει επίσης αναδραστικά την τεχνολογία. Κατά συνέπεια, χώρες από όλο τον κόσμο βρίσκονται συνεχώς σε έναν διαρκή αγώνα δρόμου ώστε να μπορέσουν γίνουν κυρίαρχες δυνάμεις στην τεχνολογία αυτόνομων συστημάτων και τεχνητής νοημοσύνης στο στρατό και την άμυνα.

Η εκταταμένη και η μελλοντική ανεξέλεγκτη ενδεχομένως χρήση τους προκαλεί πολλά ερωτηματικά και αντιδράσεις στον κόσμο, καθώς η πλήρης αυτονομία τους δύνανται να κρίνει το νικητή στα πεδία των μαχών, αλλά θέτει σε αμφισβήτηση την ηθική του πολέμου, καθώς καθιστά τον άνθρωπο ευάλωτο απέναντι στις μηχανές.

Σήμερα, στην εποχή της 4ης Βιομηχανικής Επανάστασης και την κοινωνία της πληροφορίας που ζούμε, η απειλή είναι πλέον υβριδική και διεξάγεται πολυεπίπεδα στο φυσικό, ψηφιακό και γνωστικό επίπεδο. Κάτω από αυτές τις προϋποθέσεις, η προηγμένη και πλέον ώριμη τεχνολογία των αυτόνομων συστημάτων και της τεχνητής νοημοσύνης μπορεί να τύχει εφαρμογής με επιτυχία στις Ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις. Για το σκοπό αυτό απαιτείται η στενή συνεργασία με τα ελληνικά πανεπιστήμια και την εγχώρια αμυντική βιομηχανία, συνεργασία που θα διασφαλίσει και εξασφαλίσει την απόδοση συστημάτων υψηλής ποιότητας και αποτελεσματικότητας στις Ένοπλες Δυνάμεις της Χώρας.

## Βιβλιογραφία

### α. Ιστοσελίδες

<https://www.atlanticcouncil.org/content-series/automating-the-fight/what-does-the-future-of-autonomous-warfare-look-like-four-critical-questions-answered/> (πρόσβαση Οκτώβριος 15, 2022)

<https://www.csis.org/nprp/future-autonomous-weapons-systems-domain-specific-analysis> (πρόσβαση Οκτώβριος 15, 2022)

<https://www.darpa.mil/> (πρόσβαση Οκτώβριος 15, 2022)

<https://eda.europa.eu/webzine/issue14/cover-story/autonomy-in-defence-systems-weapons-decision-making> (πρόσβαση Οκτώβριος 15, 2022)

<https://www.gov.uk/guidance/robotics-and-autonomous-systems-defence-science-and-technology-capability> (πρόσβαση Οκτώβριος 15, 2022)

<https://www.hitechnectar.com/blogs/artificial-intelligence-for-military-and-modern-warfare/> (πρόσβαση Οκτώβριος 15, 2022)

[https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics\\_184303.htm#:~:text=NATO's%20focus%20on%20EDTs%20is,start%2Dups%20%E2%80%93%20is%20key.](https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_184303.htm#:~:text=NATO's%20focus%20on%20EDTs%20is,start%2Dups%20%E2%80%93%20is%20key.) (πρόσβαση Οκτώβριος 15, 2022)

[https://www.navy.mil/Portals/1/Strategic/20210315%20Unmanned%20Campaign\\_Final\\_LowRes.pdf?ver=LtCZ-BPIWki6nCBTdgtdMA%3D%3D](https://www.navy.mil/Portals/1/Strategic/20210315%20Unmanned%20Campaign_Final_LowRes.pdf?ver=LtCZ-BPIWki6nCBTdgtdMA%3D%3D) (πρόσβαση Οκτώβριος 15, 2022)

<https://www.nytimes.com/2017/07/20/business/china-artificial-intelligence.html> (πρόσβαση Οκτώβριος 15, 2022)

<https://thestrategybridge.org/the-bridge/2020/10/8/autonomous-systems-in-the-combat-environment-the-key-or-the-curse-to-the-us> (πρόσβαση Οκτώβριος 15, 2022)

<https://www.tripwire.com/state-of-security/convergence-adoption-ai-ml-counteracting-the-cyber-threat> (πρόσβαση Οκτώβριος 15, 2022)

### β. Ξενόγλωσση

2017 U.S. Army Robotics and Autonomous Systems Strategy, (2017) Fort Eustis, VA.: U.S. Army Training and Doctrine Command.

Artificial Intelligence and National Security, Congress Research Service; Updated 21 Nov 2019, (πρόσβαση Οκτώβριος 15, 2022), <https://fas.org/spp/crs/natsec/R45178.pdf>.

Brian McAllister Linn (2007) The Echo of Battle (σ.47) Cambridge: Harvard University Press.

Dr. Greg L- Zacharias (2019) Autonomous Horizons The Way Forward, Air University Press.

Russell F. Weigly (1959) The Military Thought of John M. Scholfield, MA 23 (σ. 77-84).



Ο Σμήναρχος (ΜΗ) Χρήστος Φλέσσας γεννήθηκε στην Αθήνα το 1972. Αποφοίτησε από τη Σχολή Ικάρων Ανθυποσμηναγός το 1994.

Έχει υπηρετήσει σε μονάδες της Πολεμικής Αεροπορίας, ως Διοικητής Σμήνου Τηλεπικοινωνιών και RADAR, Τμηματάρχης Υποστήριξης, και στο ΓΕΑ ως επιτελής υλοποίησης συμβάσεων πυραυλικών συστημάτων. Έχει διατελέσει Διευθυντής Υποστήριξης και Υποδιοικητής της 128 ΣΕΤΗ στο Καβούρι Αττικής, καθώς και Τμηματάρχης Επικοινωνιών της Διοίκησης Αεροπορίας του ΓΕΕΦ στην Κύπρο. Επιπλέον έχει διατελέσει αξιολογητής του ΝΑΤΟ στον τομέα των συστημάτων Επικοινωνίας και Πληροφοριών (CIS). Στην παρούσα περίοδο υπηρετεί στο ΓΕΑ ως Τμηματάρχης Ηλεκτρονικού Πολέμου και Εξομοιωτών Πτήσης της Διεύθυνσης Επικοινωνιών.

Είναι κάτοχος μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών MSc in Guided Weapon Systems του Cranfield University του Ηνωμένου Βασιλείου, καθώς και απόφοιτος των ΣΔΙΕΠ, ΑΔΙΣΠΟ και ΣΕΘΑ. Είναι έγγαμος και έχει μια κόρη.

## Στρατηγικό Παίγνιο Σκακιού

### Πρακτική Διασύνδεση θεωρίας Διεθνών Σχέσεων, Στρατηγικής, Οικονομικών και Διαπραγματεύσεων

Σχης (ΠΒ) Παπαδόπουλος Ορέστης



Εικόνα 1: Ανταγωνισμός στο Διεθνές Πεδίο

### Εισαγωγή

Η δυσκολία που εμφανίζει η κατανόηση των θεωριών που εξετάζει η Σχολή Εθνικής Άμυνας και πιο συγκεκριμένα, της Υψηλής Στρατηγικής, των Διεθνών Σχέσεων και των Οικονομικών της Άμυνας, σε συνδυασμό με την δυσχέρεια πρακτικής εφαρμογής των εννοιών της θεωρίας της Διαπραγμάτευσης, οδήγησε στην δημιουργία του Στρατηγικού Παίγνιου Σκακιού, το οποίο αποτελεί μια προσπάθεια του μόνιμου προσωπικού της Σχολής, στη κατεύθυνση της πρακτικής εφαρμογής των εν λόγω θεωρητικών αντικειμένων.

Το τελευταίο δεν αποτελεί ελληνική ιδιαιτερότητα. Άλλες Σχολές παρόμοιων ερευνητικών ενδιαφερόντων, έχουν εντοπίσει το συγκεκριμένο πρόβλημα και προσπαθούν, με διαφορετικούς τρόπους η καθεμιά, να το επιλύσουν. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι το Royal College of Defense Studies<sup>1</sup>, (Defense Academy of the United Kingdom) έχει εστιάσει: «*The focus of study on the main course is practical rather than theoretical*».

Με δεδομένη λοιπόν την καταγραφή της αναγκαιότητας, αναζητήθηκε ένα λειτουργικό πλαίσιο

<sup>1</sup> <https://www.da.mod.uk/study-with-us/colleges-and-schools/royal-college-for-defence-studies>, retrieved at 30/9/2022

το οποίο, θα μπορούσε να ενσωματώσει τα χαρακτηριστικά των 4 θεωρητικών αντικειμένων που προαναφέραμε. Αυτό το πλαίσιο θα έπρεπε να είναι ευρέως διαδεδομένο, να μην εμφανίζει δυσχέρειες εκμάθησης, να καλλιεργεί τον ανταγωνισμό και τη σύγκρουση και να απαιτεί ελάχιστους πόρους. Όλα τα παραπάνω τα παρέχει το παιχνίδι του Σκακιού.

### Θεωρητικό Υπόβαθρο

Αφετηρία της παρουσίασης του θεωρητικού υπόβαθρου του Παίγνιου, δεν θα μπορούσε να είναι άλλος τομέας πλην αυτού της Στρατηγικής. Πριν όμως προχωρήσουμε περαιτέρω, θα πρέπει να καταγράψουμε τον ορισμό της έννοιας αυτής. Σύμφωνα με τον πιο διαδεδομένο ορισμό, ως Στρατηγική ορίζεται ο τρόπος με τον οποίο μια Οντότητα αξιοποιεί τα μέσα της για να επιτύχει τις επιδιώξεις της. Σύμφωνα λοιπόν με τα θεωρητικά κείμενα της Στρατηγικής, εμφανίζονται και εξετάζονται έννοιες όπως Εξουθένωση - Εκμηδένιση, Άμυνα - Επίθεση, Άμεση - Έμμεση Προσέγγιση, Φθορά - Ελιγμός, Αποτροπή - Πειθαναγκασμός - Κατευνασμός. Όλα τα παραπάνω βέβαια έχουν νόημα μόνο μέσα από το πρίσμα του ανταγωνισμού, δηλαδή της ύπαρξης ενός ή περισσότερων Οντοτήτων, οι οποίες έχουν αντιτιθέμενα συμφέροντα και επιδιώξεις. Άρα λοιπόν, η Στρατηγική προσπαθεί να επιτύχει τον βέλτιστο συνδυασμό Στόχων και Μέσων, υπό το πρίσμα πραγματικής ή ενδεχόμενης σύγκρουσης<sup>2</sup>.

Όταν αναφερόμαστε λοιπόν στα Μέσα, ουσιαστικά εννοούμε πόρους. Και όταν αναφερόμαστε στους πόρους, ουσιαστικά εννοούμε την Οικονομία. Μπορεί λοιπόν να υπάρξει εφαρμόσιμη Στρατηγική χωρίς να ληφθεί υπόψη η Οικονομία; Αν λοιπόν θεωρούμε ότι κάτι τέτοιο είναι ουτοπία, πως μπορούμε να ενσωματώσουμε τον παράγοντα Οικονομία, σε ένα Παίγνιο Στρατηγικής;

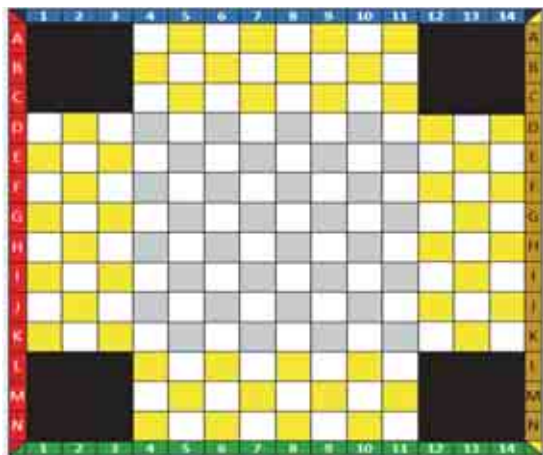
Συνεχίζοντας στο τρίτο μέρος, αυτό των Διεθνών Σχέσεων, θα πρέπει να καταγράψουμε ότι μια από τις βασικές αρχές του επιστημονικού αυτού κλάδου είναι ότι, το Διεθνές Σύστημα είναι άναρχο. Τι σημαίνει αυτό; Πολύ απλά ότι δεν υπάρχει μια ανώτατη Οντότητα, η οποία να λειτουργεί ως θεματοφύλακας του Νόμου και να διατηρεί την Παγκόσμια Τάξη. Αυτό έχει σαν συνέπεια, οι ανεξάρτητες και αυτεξούσιες μονάδες του Συστήματος, δηλαδή τα Κράτη, να είναι

<sup>2</sup> Κολιόπουλος, Κ. (2008). Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα.

υπεύθυνα για την εξασφάλιση της επιβίωσης τους. Με ποιο τρόπο όμως εξασφαλίζεται η επιβίωση; Με δύο τρόπους, είτε με την αύξηση της δικής τους ισχύς (Επιθετικός Ρεαλισμός), είτε με την αύξηση της ασφάλειας τους (Αμυντικός Ρεαλισμός), η οποία αποκτάται μέσω της σύναψης συμμαχιών<sup>3</sup>.

Έχοντας περιγράψει εν συντομία, τις βασικές αρχές κάθε επιστημονικού κλάδου, καταλήγουμε στο ότι, τα Κράτη:

Αποζητούν Ισχύ και Ασφάλεια, προσπαθώντας να αξιοποιήσουν στο βέλτιστο τα μέσα που διαθέτουν για να επιτύχουν τους στόχους τους. Βασικό στοιχείο για όλα τα παραπάνω, αποτελεί η συγκρότηση συμμαχιών, η οποία για να πραγματοποιηθεί, πρέπει τα συμβαλλόμενα μέρη να ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΤΟΥΝ.



Εικόνα 2: Σκακιέρα 4 θέσεων

## Απεικόνιση - Διασύνδεση Εννοιών

Σε αυτό το κεφάλαιο, θα προχωρήσουμε στην ουσιαστική απεικόνιση - διασύνδεση των εννοιών που προαναφέραμε, επί του Πεδίου.

Ως Πεδίο λοιπόν ορίζεται η Σκακιέρα. Αν υιοθετούσαμε την κλασική μορφή των δύο θέσεων, θα είχαμε περιορισμούς ως προς την απεικόνιση της πολυπλοκότητάς των Διεθνών Σχέσεων, καθόσον θα είχαμε μόνο ένα ζεύγος αντιπάλων. Με την υιοθέτηση όμως μιας σύγχρονης παραλλαγής, αυτής των 4 θέσεων (Εικόνα 1), μπορούμε να δημιουργήσουμε εν δυνάμει

6 ζεύγη ή και περισσότερους συνδυασμούς (3 προς 1), Οντοτήτων, οι οποίες θα διαπλέκονται μεταξύ τους, με στόχο την απόκτηση περιορισμένων πόρων.

Ορίζουμε λοιπόν, 4 Οντότητες (Κρατικά μορφώματα), την ΠΡΑΣΙΝΟΧΩΡΑ, την ΚΟΚΚΙΝΟΧΩΡΑ, την ΜΠΛΕΧΩΡΑ και την ΚΑΦΕΧΩΡΑ. Αυτές οι Οντότητες προικίζονται η καθεμιά, με διαφορετικό Αμυντικό Προϋπολογισμό (είσοδος του στοιχείου της Οικονομίας στο Παίγνιο). Ο Αμυντικός Προϋπολογισμός, θα χρησιμοποιείται για την απόκτηση των στρατιωτικών μέσων, τα οποία στο Παίγνιο απεικονίζονται με τα σκακιστικά κομμάτια (πιόνια). Δυστυχώς ή ευτυχώς, τα στρατιωτικά μέσα έχουν απαιτήσεις συντήρησης και έξοδα χρήσης. Στο παίγνιο, αυτό απεικονίζεται με την χρέωση του Αμυντικού Προϋπολογισμού κάθε Οντότητας, με συγκεκριμένα ποσά για την μετακίνηση των Πιονιών κατά τη διάρκεια του Παιγνίου καθώς και για την συντήρησή τους. Ως Συντήρηση εννοείται η δαπάνη ενός συγκεκριμένου ποσού μετά από τη συμπλήρωση ενός γύρου παιχνιδιού, απλώς και μόνο επειδή τα Πιόνια υπάρχουν στη σκακιέρα. Εξυπακούεται πως τα κόστη ποικίλουν αναλόγως της σκακιστικής αξίας κάθε πιονιού. Η απόκτηση καθώς και η μετακίνηση μιας Βασίλισσας κοστίζει σαφώς περισσότερο από τα αντίστοιχα ποσά για έναν Στρατιώτη. Αντίστοιχα, υπολογίζονται και έσοδα μέσω φορολογίας ή εκποίησης πιονιών.

Οι Συμμετέχοντες στο Παίγνιο, οφείλουν λοιπόν βάσει του ανατιθέμενου προ-ϋπολογισμού της Οντότητας τους, να σχεδιάσουν τη βέλτιστη Στρατηγική, για την απόκτηση των Πιονιών τους, αφού λάβουν φυσικά υπόψη και τους στόχους της Οντότητας τους, οι οποίοι θα δίνονται από τον Game Master και θα ποικίλουν ανάλογα κάθε φορά με την επιδιωκόμενη εκπαιδευτική στόχευση.

Μια παράμετρος που λήφθηκε υπόψη κατά τον σχεδιασμό του Παιγνίου και αποτελεί μια πρωτοτυπία του, αφορά το Διακύβευμα της Διαπραγματεύσεως. Συνήθως σε Παίγνια ανάλογου περιεχομένου, οι Εκπαιδευόμενοι, διαπραγματεύονται επί θεωρητικών αντικειμένων, χωρίς προσωπικό κόστος. Μια διαπραγματεύση, πχ μεταξύ δύο πραγματικών Οντοτήτων, θα κατέληγε σε ανταλλαγή επιχειρημάτων, τα οποία συνήθως έχουν ήδη διατυπωθεί από τρίτους. Ακόμη όμως και αν αποφάσιζε η ασκούμενη διαπραγματευτική ομάδα μιας εκ των δύο, να προβεί σε ιδιάζουσες ή επώδυνες παραχωρήσεις, αυτό δεν θα είχε κάποια προσωπική επίπτωση στο προσωπικό της Ομάδας.

<sup>3</sup> Γκόφας, Α., Τζιφάκης, Ν., (2017). Θεωρητικές Προβολές στη Διεθνή Πολιτική. Η Σινο-Αμερικανική Πρόκληση

## Καινοτομία

Εισάγοντας την έννοια του προσωπικού κόστους, αλλάζει αυτόματα και η προσέγγιση των συμμετεχόντων στην εκπαίδευση. Ως προσωπικό κόστος, στο υπόψη Παίγνιο, εννοείται η απώλεια πόρων που αντιμετωπίζει η Οντότητα κατά την εξέλιξη της διαδικασίας. Ως Πόροι εννοούνται ο Αμυντικός Προϋπολογισμός, τα Σκακιστικά Πιόνια και ότι άλλο δοθεί από τον Game Master, τα οποία ενδέχεται να απωλεστούν κατά τη διάρκεια της διαδικασίας. Σε αυτό το σημείο πρέπει να σημειωθεί, πως μια βασική παραδοχή λειτουργίας του Παιγνίου, αποτελεί η αναγνώριση της εγωιστικής φύσης του ανθρώπου και η απέχθεια της Ήττας. Παρατηρήθηκε λοιπόν πως κατά τις αρχικές φάσεις δοκιμής του Παιγνίου, αριθμός των συμμετεχόντων, να έχει μια ... ράθυμη προσέγγιση στη διαδικασία. Ωστόσο, μετά την απώλεια των πρώτων πιονίων και τη συνειδητοποίηση του ενδεχομένου της Ήττας, οι συγκεκριμένοι συμμετέχοντες άρχισαν να διαφοροποιούν τη συμπεριφορά τους και να συμμετέχουν ενεργά (κάποιες φορές ιδιαίτερα..... ενεργά) στη διαδικασία.

Τα σκακιστικά Πιόνια λοιπόν θα λειτουργούν ως ο μοχλός πίεσης ή το μέσο προστασίας κάθε Οντότητας, από τις επιδιώξεις των υπολοίπων. Αυτό όμως δεν είναι πάντα αρκετό. Η διαφορά δυναμικού μπορεί να είναι τέτοια, που μια Οντότητα να μην έχει τη δυνατότητα να υπερασπισθεί μόνη της, τα συμφέροντα της. Σε αυτό το σημείο, μέσα από διαδικασίες διαπραγμάτευσης, οι εκπαιδευόμενοι θα προσπαθούν να συνάψουν συμμαχίες με άλλες Οντότητες, χρησιμοποιώντας ως ανταλλακτικά μέσα, πόρους του Παιγνίου όπως σκακιστικά κομμάτια, πληροφορίες για τις θέσεις των αντιπάλων, επιχειρησιακή διοίκηση ημετέρων πιονίων ή ότι άλλο συμφωνηθεί μεταξύ τους.

### End State

Ποιος είναι όμως ο αντικειμενικός εκπαιδευτικός Σκοπός του Παιγνίου; Ποια είναι δηλαδή η Επιθυμητή Τελική Κατάσταση στην οποία επιδιώκουμε να φτάσουμε, χρησιμοποιώντας ως εργαλείο, το συγκεκριμένο Παίγνιο;

Καταρχάς, να συνειδητοποιήσουν οι εκπαιδευόμενοι, τις προσωπικές τους ανεπάρκειες. Να αντιληφθούν ότι η επιτυχία μπορεί να επέλθει μόνο μέσα από μια οργανωμένη και ομαδική προσέγγιση της αποστολής. Βασική προϋπόθεση μιας επιτυχούς διαπραγμάτευσης, αποτελεί η προετοιμασία και σε αυτό το πεδίο, πρέπει να δοθεί ιδιαίτερο βάρος.

Ως προς τα υπόλοιπα εκπαιδευτικά αντικείμενα που συνεξετάζονται, το Παίγνιο αποτελεί έναν

εξαιρετικό καμβά, πάνω στον οποίο μπορούν να σχεδιασθούν και να δοκιμασθούν, στρατηγικές που λαμβάνουν υπόψη όλες τις θεωρίες που διδάχθηκαν στους εκπαιδευόμενους. Κατά τη φάση της απενημέρωσης του Παιγνίου, θα παρουσιάζονται από τους συμμετέχοντες, το διανοητικό σκέλος της προετοιμασίας και θα αναλύεται η αρχική σχεδίαση της στρατηγικής καθώς και όλα τα θεωρητικά εργαλεία που χρησιμοποίησε η Οντότητα για να επιτύχει τον στόχο της.

Η δόμηση του Παιγνίου, πέρα από την εκπαιδευτική αξία για τους εκπαιδευόμενους, προσφέρει και αναρίθμητες ευκαιρίες για τους Ερευνητές. Με την τροποποίηση των μεταβλητών του Παιγνίου μπορούν να εξετασθούν πλήθος ερευνητικών υποθέσεων, όπως:

### Μεταβλητές

1. «*Εκπαίδευση & Μέγεθος Αμυντικού Προϋπολογισμού*» (με την τοποθέτηση ικανών σκακιστών σε συγκεκριμένη οντότητα και την διάθεση περιορισμένων πόρων)
2. «*Μέγεθος Αμυντικού Προϋπολογισμού*»
3. «*Κόστος Απόκτησης Στρατιωτικών Εξοπλισμών*»
4. «*Διαδικασία Λήψης Απόφασης & Βαθμός Ομοιογένειας*»
5. «*Διαδικασία Λήψης Απόφασης & Χρόνος Σκέψης*»
6. «*Βαθμός Ομοιογένειας, Χρόνος Σκέψης & Διαδικασία Λήψης Απόφασης*»

### Ερευνητική Υπόθεση

1. «*Το υψηλό Εκπαιδευτικό Επίπεδο των Στρατιωτικών Δυνάμεων, μπορεί να αντισταθμίσει την υπεροχή σε πόρους της αντίπαλης δύναμης*»
2. «*Το υψηλό μέγεθος του Αμυντικού Προϋπολογισμού, ενισχύει την επιθετική τάση των Οντοτήτων*»
3. «*Το υψηλό κόστος Στρατιωτικών Εξοπλισμών, ενισχύει την αμυντική τάση των Οντοτήτων*»
4. «*Η ύπαρξη μεγάλου αριθμού στρατιωτικών σε μια Οντότητα, ενισχύει τις επιθετικές στρατηγικές*»
5. «*Η συγκεντρωτική μορφή λήψης απόφασης, υπό καθεστώς πίεσης χρόνου, αποτελεί την αποδοτικότερη στρατηγική*».

6. «Η ποικιλομορφία (Απουσία Ομαδοσκέψης), υπό καθεστώς πίεσης χρόνου και συγκεντρωτικής διοίκησης, αποτελεί τη βέλτιστη στρατηγική σε περιπτώσεις Διαχείρισης Κρίσεων».

### Πληροφοριακό Σενάριο

Αν και το Σκάκι 4 θέσεων, προσφέρει έναν καμβά πάνω στον οποίο, μπορούν να οπτικοποιηθούν πολλές παράμετροι της εκπαίδευσης, εν τούτοις σε Στρατηγικό Επίπεδο, είναι ελλιπές καθόσον δεν δίνει το απαραίτητο γεωπολιτικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο θα δρουν οι συμμετέχοντες.

Γιαυτό το λόγο, είναι απαραίτητο να δημιουργηθεί ένα διεθνές σύστημα 4 Οντοτήτων (Κρατών), τα μέλη του οποίου θα έχουν διαφορετικά δεδομένα γεωπολιτικής ισχύος και διαφορετικές επιδιώξεις. Για την διευκόλυνση του προσωπικού, ενδείκνυται η χρήση πραγματικών γεωγραφικών περιοχών, με τις ανάλογες φυσικά τροποποιήσεις για λόγους πολιτικής ορθότητας.

### Επεισόδιο

Αφού έχει ορισθεί το γεωπολιτικό πεδίο ανταγωνισμού του Διεθνούς Συστήματος, δίνεται κατάλληλα διατυπωμένο επεισόδιο, το οποίο καλούνται οι Οντότητες να διαχειριστούν.

Με βάση το πληροφοριακό σενάριο καθώς και το επεισόδιο, ανατίθενται στις Οντότητες ποσοτικά μετρήσιμες αποστολές, η ικανοποίηση των οποίων θα αποτελέσει και το μέτρο επιτυχίας τους.

Οι συντελεστές κάθε αποστολής, αποτυπώνουν την διαφορετική βαρύτητα που δίνουν οι Οντότητες στα επιμέρους θέματα. Αυτή η διαφοροποίηση πηγάζει από τις διαφορετικές ανάγκες της καθεμίας και φυσικά, αυτή η διαφορετικότητα προκαλεί και τη συστημική σύγκρουση.

Μεταβάλλοντας λοιπόν τις μεταβλητές κάθε αποστολής, μπορεί πολύ εύκολα να δημιουργηθεί ένα τελείως διαφορετικό πεδίο, το οποίο θα προσφέρει και την ποικιλία στην εκπαίδευση.

Νικήτρια ορίζεται η Οντότητα η οποία έχει εκπληρώσει στο μεγαλύτερο βαθμό, κατά τη λήξη του Παιγνίου, τις αποστολές που τις έχουν ανατεθεί, βάσει του Πληροφοριακού Σεναρίου.

Οντότητα που υπέστη Checkmate, χάνει όλους τους σκακιστικούς πόρους της, οι οποίοι μεταβιβάζονται στο

Νικήτη, αποδέχεται άνευ όρων τις απαιτήσεις του και παύει να υφίσταται ως Κρατική Οντότητα.

### Προσομοίωση Παιγνίου

Για τον καθορισμό του ύψους των Αρχικών Αμυντικών Προϋπολογισμών, διενεργήθηκε προσομοίωση της διαδικασίας, με τη Μέθοδο Monte Carlo.

Εξασφαλίστηκε με αυτό τον τρόπο, η απόδοση στις Οντότητες ποσού ικανού να τις χρηματοδοτεί για τουλάχιστον 20 έως 25 ημέρες αγώνα. Βέβαια φαίνεται ότι η ανισοκατανομή των πόρων, οδηγεί γρήγορα τις φτωχές Οντότητες να συνειδητοποιήσουν τις δεσμεύσεις της έλλειψης πόρων και να επιδιώξουν ταχεία διευθέτηση των εκκρεμοτήτων.

### Βαθμός Ομοιογένειας

Όπως είναι κατανοητό, τα μέλη μιας ομάδας δεν έχουν πάντοτε κοινά χαρακτηριστικά. Αυτό, ειδικά σε καταστάσεις χρονικής πίεσης, ενδέχεται να αποτελεί τόσο μειονέκτημα όσο και πλεονέκτημα. Για τη μελέτη της επίδρασης της διαφορετικότητας, στο σύστημα Λήψης Αποφάσεων, δημιουργήθηκε μεθοδολογία, η οποία υπολογίζει τον δείκτη Ομοιογένειας, λαμβάνοντας υπόψη κριτήρια όπως η εκπαίδευση, ηλικία, επίπεδο σπουδών, επαγγελματική εξειδίκευση κ.ο.κ. Ουσιαστικά, με την εν λόγω μέθοδο, δεν υπάρχει περιορισμός στον αριθμό των κριτηρίων που μπορούν να επιλεγθούν. Όσα περισσότερα, τόσο πιο ακριβής ο δείκτης.

Με την παραπάνω ποσοτικοποιημένη διαδικασία, μπορούμε να καθορίσουμε εκ των προτέρων, ομάδες με συγκεκριμένους Βαθμούς Ομοιογένειας και στη συνέχεια να μελετήσουμε την απόδοσή τους, στο Στρατηγικό Παιγνίο.

### Επίλογος

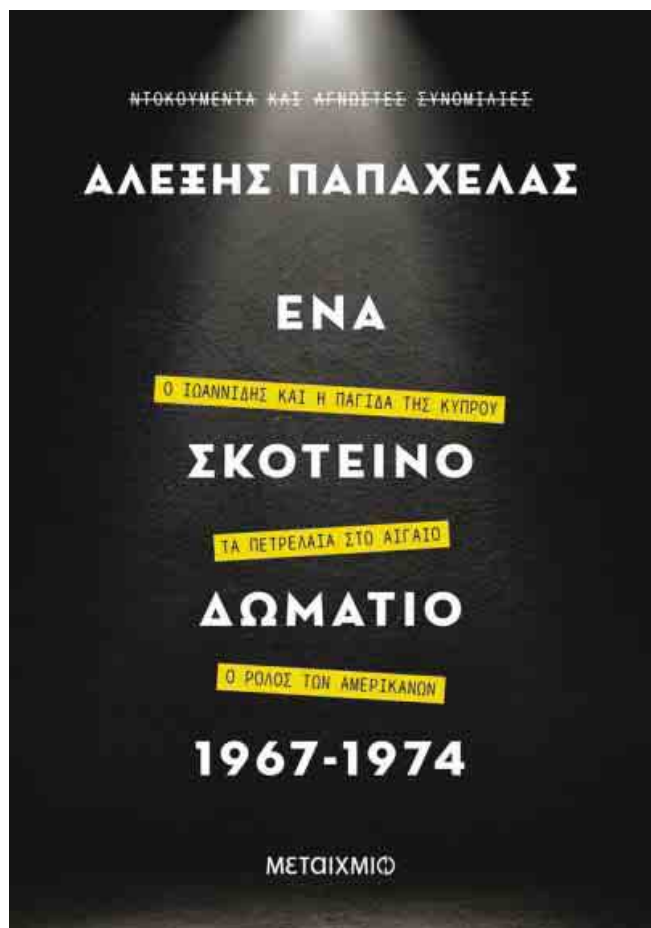
Όπως αναφέρθηκε και αρχικά, αντικειμενικός εκπαιδευτικός σκοπός του Παιγνίου αποτέλεσε η εξάσκηση των εκπαιδευομένων στις διαδικασίες της Διαπραγμάτευσης. Ωστόσο, γρήγορα έγινε αντιληπτή η δυναμική του, στην πρακτική εφαρμογή των θεωριών της Στρατηγικής, των Διεθνών Σχέσεων και των Οικονομικών. Κατέστη λοιπόν εφικτή η διασύνδεση θεωρίας και πράξης, με έναν τρόπο ο οποίος συνδυάζει όλα τα παραπάνω και ταυτόχρονα καλλιεργεί τον ανταγωνισμό μεταξύ των παικτών· βασικό χαρακτηριστικό άλλωστε της Διεθνούς Πολιτικής.





Ο Συνταγματάρχης Πυροβολικού Ορέστης Παπαδόπουλος γεννήθηκε το 1974 στη Γουμένισσα του νομού Κιλκίς. Εισήχθη στη Σχολή Ευελπίδων το 1991 και αποφοίτησε το 1995 με τον βαθμό του Ανθυπολοχαγού Πυροβολικού. Φοίτησε σε όλα τα προβλεπόμενα σχολεία του όπλου του καθώς και στην Ανώτατη Διακλαδική Σχολή Πολέμου. Είναι απόφοιτος της 74<sup>ης</sup> ΕΣ του Τμήματος Φοίτησης Δια Παρουσίας της Σχολής Εθνικής Άμυνας, από την οποία αποφοίτησε στη 3<sup>η</sup> θέση. Κατά τη διάρκεια της σταδιοδρομίας του υπηρέτησε συνολικά 14 έτη σε θέσεις Διοικήσεως σε μονάδες του όπλου του, εκ των οποίων τα 8 έτη ως Δκτης Μονάδας ή Ανεξάρτητης Υπομονάδας. Είναι κάτοχος ΜΔΕ στην Εφαρμοσμένη Επιχειρησιακή Έρευνα κι Ανάλυση του Πολυτεχνείου Κρήτης και της ΣΣΕ καθώς και στις Στρατηγικές Σπουδές Ασφάλειας του Πάντειου Πανεπιστημίου. Ο Συνταγματάρχης Παπαδόπουλος είναι παντρεμένος και έχει τρία παιδιά. Μιλάει Αγγλικά και Γερμανικά.

Αλέξης Παπαχελάς, Ένα Σκοτεινό Δωμάτιο 1967-1974 (Αθήνα: Μεταίχμιο, 2021).



Καλοί δημοσιογράφοι έχουν κατά καιρούς γράψει σημαντικές μελέτες σύγχρονης ιστορίας. Πρόκειται για ικανούς χειριστές του λόγου, που είτε γνωρίζουν πρόσωπα και πράγματα από πρώτο χέρι, είτε λόγω της ιδιότητάς τους κατορθώνουν να τους ανοίγονται στόματα που για άλλους θα παρέμεναν κλειστά. Στην Ελλάδα, εκπρόσωπος αυτής της παράδοσης είναι ο διευθυντής της «Καθημερινής» Αλέξης Παπαχελάς. Το τελευταίο του βιβλίο με τίτλο Ένα Σκοτεινό Δωμάτιο 1967-1974 αποτελεί πολύτιμη συνεισφορά στην έρευνα της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας.

Παρά τον όγκο του, το βιβλίο διαβάζεται πολύ ευχάριστα. Η χούντα Παπαδόπουλου (21 Απριλίου 1967-25 Νοεμβρίου 1973) καλύπτεται μάλλον αποσπασματικά, με ιδιαίτερη έμφαση στις σχέσεις της με τις Ηνωμένες

Πολιτείες. Μεταξύ άλλων, καταρρίπτεται ο μύθος ότι ο Παπαδόπουλος δήθεν δεν επέτρεψε στις ΗΠΑ να χρησιμοποιήσουν την ελληνική επικράτεια για να αποστείλουν βοήθεια στο Ισραήλ στον Πόλεμο του Γιομ Κιπούρ (Οκτώβριος 1973) (σ. 160-171).

Η μεγάλη δύναμη του βιβλίου βρίσκεται στην ανάλυση της χούντας Ιωαννίδη (25 Νοεμβρίου 1973-23 Ιουλίου 1974) και των γεγονότων της Κύπρου. Τα σκοτεινά σημεία παραμένουν. Μεταξύ άλλων, δεν ξεκαθαρίζεται εκατό τοις εκατό το ζήτημα των περιβόητων «διαβεβαιώσεων» που υποτίθεται ότι είχαν δώσει οι Αμερικανοί στον Ιωαννίδη αναφορικά με την Κύπρο. Εντούτοις, οι αναγνώστες αποκτούν μια αρκετά καθαρή εικόνα της προσωπικότητας και των αντιλήψεων του «αόρατου δικτάτορα». Η παράθεση των απομαγνητοφωνημένων πρακτικών του Πολεμικού Συμβουλίου που έλαβε χώρα στις 20 Ιουλίου 1974 αφότου είχε ξεκινήσει η τουρκική εισβολή (σ. 368-398), είναι η καλύτερη απόδειξη του τυχοδιωκτισμού και του χάους που επικρατούσε στο μυαλό του Ιωαννίδη.

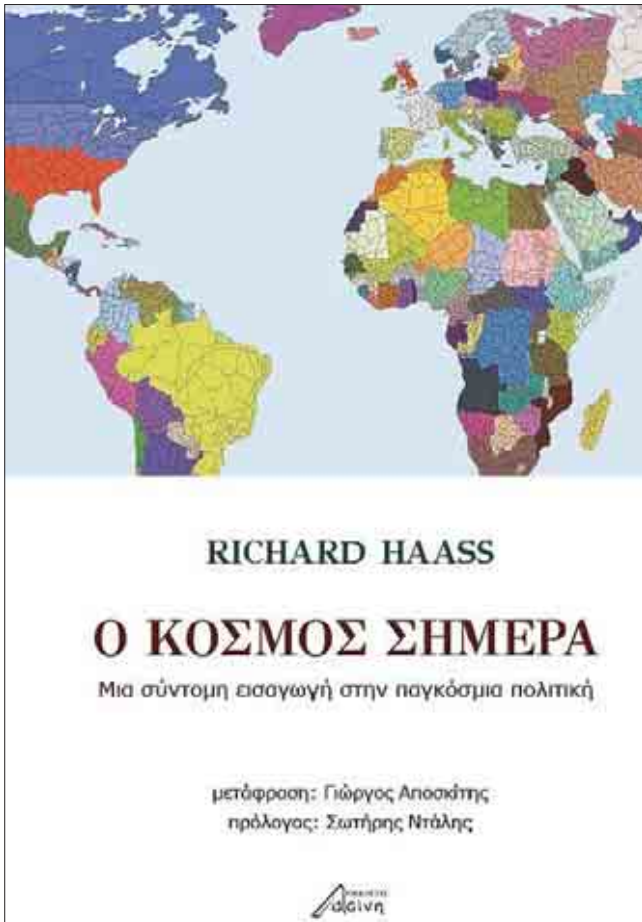
Το Σκοτεινό Δωμάτιο προβαίνει και σε ενδιαφέρουσες αποκαλύψεις για την περίοδο μετά τη Μεταπολίτευση. Καταδεικνύεται ο αμερικανικός κυνισμός στα ελληνοτουρκικά, ενώ η ψυχρή ανάλυση του Κωνσταντίνου Καραμανλή για το Κυπριακό αξίζει να διαβαστεί (σ. 504-508). Και φυσικά, παρέχεται πληθώρα πληροφοριών ως προς τις δυνατότητες στρατιωτικής αντίδρασης της Ελλάδας στην τουρκική εισβολή.

Κων. Κολιόπουλος

Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

## Βιβλιοπαρουσίαση

Richard Haass «Ο Κόσμος Σήμερα. Μια σύντομη εισαγωγή στην παγκόσμια πολιτική», Εκδ. Ασίνη, 2022



Το βιβλίο του Richard Haass «Ο Κόσμος Σήμερα. Μια σύντομη εισαγωγή στην παγκόσμια πολιτική» των εκδόσεων Ασίνη, 2022, αποσκοπεί στο να δώσει μια πλήρη εικόνα για τον κόσμο, έναν κόσμο ρευστό όπου στους γεωπολιτικούς ανταγωνισμούς, οικονομικές κρίσεις, Πανδημία, κλιματική αλλαγή προστέθηκε τους τελευταίους μήνες -μετά την εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία- μια ανθρωπιστική κρίση, ένας πόλεμος που τάραξε τα νερά της μεταπολεμικής ευρωπαϊκής ειρήνης. Το βιβλίο αντλεί από θεματικά πεδία των διεθνών σχέσεων, όπως Ιστορία των Διεθνών Σχέσεων, ξεκινώντας από τον Τριακονταετή πόλεμο μέχρι την μεταψυχροπολεμική εποχή και Μελέτες Περιοχών εστιάζοντας στην Ευρώπη, Νότιο-ανατολική Ασία, Αφρική και Αμερικανική ήπειρο.

Στη συνέχεια προβαίνει σε μια επισκόπηση των παγκόσμιων ζητημάτων όπως τρομοκρατία, ενεργειακή και υγειονομική κρίση, μετανάστευση επισημαίνοντας την ανάγκη διεθνούς συνεργασίας για τη διαχείρισή τους. Χωρίς να παραγνωρίζει τις ατέλειες και αδυναμίες της συλλογικής αντίδρασης, θεωρεί ότι τα παγκόσμια προβλήματα απαιτούν συλλογικές διευθετήσεις προκειμένου να αποσοβηθούν οι δυσμενέστερες επιπτώσεις τους. Η τελευταία ενότητα του βιβλίου είναι αφιερωμένη στο ζήτημα της τάξης και αταξίας στις διεθνείς σχέσεις με αναφορές στην Αγγλική Σχολή και στον θεμελιωτή της, τον Hedley Bull. Υποστηρίζει ότι σε κάθε ιστορική περίοδο υπάρχουν δυνάμεις που προωθούν την «αναρχία» στο κόσμο και δυνάμεις που προωθούν την «κοινότητα». Ο χαρακτήρας εκάστης ιστορικής περιόδου διαμορφώνεται από την ισορροπία μεταξύ των δυνάμεων αυτών. Σχετικά με το ρόλο της ισχύος στην εκάστοτε διεθνή τάξη, αφού προσεγγίζει το θέμα διαχρονικά, ισχυρίζεται ότι η ισχύς σήμερα είναι κατανεμημένη σε περισσότερους δρώντες συγκριτικά με το παρελθόν, δεν αφορά μόνο κράτη αλλά και ομάδες ανθρώπων οι οποίες δεν διστάζουν εν ονόματι της προώσπισης ιδεολογικών, θρησκευτικών και άλλων μορφών στόχων, να την διαταράξουν.

Το βιβλίο θέτει ερωτήματα και δίνει κλειδιά κατανόησης σε μια συγκυρία όπου η απόσταση μεταξύ τάξης και αταξίας μεγαλώνει αντί να μικραίνει και ηγεσίες αποδεικνύονται αδύναμες να περιορίσουν το χάσμα. Είναι γραμμένο εύληπτα, απλουστεύει τα πολύπλοκα, συμβάλλει στην ιστορική γνώση. Οι πληροφορίες στο τέλος που παραπέμπουν σε πηγές αναζήτησης αναλύσεων σε επιστημονικά περιοδικά και η γενική βιβλιογραφία που προτείνει για κάθε θεματική-κεφάλαιο αποτελούν ένα χρήσιμο εργαλείο για τον ερευνητή και σπουδαστή των Διεθνών Σχέσεων.

Ειρήνη Χειλά

Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Πειραιά

## Η ΤΟΥΡΚΙΑ ΣΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ ΤΟΥ ΝΑΓΚΟΡΝΟ ΚΑΡΑΜΠΑΧ (2020): ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΙ ΣΚΟΠΟΙ, ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ, ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ.

Του Σχη (Ο) Ηλία Χατζηχαμπέρη  
Σπουδαστή 73<sup>ης</sup> ΕΣΦΔΠ

### ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κύριος σκοπός της Τουρκίας και της κυβέρνησης του Ρετζέπ Ταγίν Ερντογάν είναι «η αποστολή ενός νέου "nizam-i alem"<sup>1</sup> αναδεικνύοντας το ιερό έθνος τους, σε μια παγκόσμια δύναμη». Μέχρι το 2023, έχουν θέσει ως στόχο να συναντηθούν με τους «αδελφούς Τούρκους», οι οποίοι κατοικούν σε εδάφη τα οποία έχασαν το 1911-1923, καθώς και να αποκτήσουν τις περιοχές από τις οποίες αποχώρησαν<sup>2</sup>. Όπως τόνισε ο Αχμέτ Νταβούτογλου, πρόεδρος του κόμματος DEVA και πρώην πρωθυπουργός της Τουρκίας, «αυτό αποτελεί ένα επιτακτικό ιστορικό καθήκον»<sup>3</sup>. Σε μία διάλεξη σε υψηλόβαθμους Τούρκους διπλωμάτες, τόνισε ότι το 2023, η Τουρκία θα ανήκει στην ομάδα των δέκα ισχυρότερων κρατών του κόσμου.

Το Ναγκόρνο-Καραμπάχ αναγνωρίζεται διεθνώς ως μέρος του Αζερμπαϊτζάν, αλλά κατοικείται από Αρμένιους (το 95% του πληθυσμού) που διαχειρίζονται την περιοχή ως ένα ανεξάρτητο κράτος (de facto independent state), ενώ παράλληλα εκκρεμεί μια οριστική λύση για το καθεστώς της περιοχής από τον Ο.Α.Σ.Ε. Σύμφωνα με ιστορικές πηγές,<sup>4</sup> μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, ξέσπασε ένας πόλεμος που έληξε το 1994 όταν η Αρμενία εκτόπισε εκατοντάδες χιλιάδες Αζερμπαϊτζάνους, καταλαμβάνοντας αρκετά εδάφη περιφερειακά του Ναγκόρνο-Καραμπάχ. Ο προηγούμενος πόλεμος, ο οποίος διεξήχθη για πολλά χρόνια, είχε ως αποτέλεσμα αρκετοί άνθρωποι να χάσουν τη ζωή τους (περισσότεροι από 30.000 ανθρώπους), σε αντιπαράβολή με τον πόλεμο του Σεπτεμβρίου 2020, που διήρκεσε με τη πολύτιμη βοήθεια της Τουρκίας περίπου δύο μήνες,<sup>5</sup> χάνοντας τη ζωή τους 150 πολίτες και τουλάχιστον 1.200 στρατιώτες<sup>6</sup>,<sup>7</sup>. Η περιοχή του νοτίου Καυκάσου, αποτελεί το γεωγραφικό χώρο όπου συναντούνται τρεις παραδοσιακά ανταγωνιστικές δυνάμεις: η Ρωσία, η Τουρκία και το Ιράν. Το ζήτημα της μεταφοράς των σημαντικών αποθεμάτων πετρελαίου και αερίου του Αζερμπαϊτζάν<sup>8</sup>, του Καζακστάν και του Τουρκμενιστάν προς την Δύση, αναβάθμισε τη γεωπολιτική σημασία στη περιοχή.

<sup>4</sup> Taru Bahl, M.H. Syed. Encyclopaedia of the Muslim World. Anmol Publications PVT, 2003 p. 34. (ISBN 81-261-1419-3).

<sup>5</sup> Ο πόλεμος άρχισε στις 27/09/2020 και τελείωσε με την Συμφωνία της 9/11/2020.

<sup>6</sup> Adrew Connelly, "The humanitarian fall out of the Nagorno-Karabakh conflict" 5 November 2020 <https://www.thenewhumanitarian.org/news-feature/2020/11/5/nagorno-karabakh-armenia-azerbaijan-conflict-humanitarian-impact> (accessed in January 04, 2021).

<sup>7</sup> Ιωάννης Μάζης, Το ρωσικό Σαχ-Ματ στον Καύκασο. (Αθήνα, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο, 2020) σελ 44-49.

<sup>8</sup> Εταιρείες που συμμετέχουν στους αγωγούς. SOUTH CAUCASUS PIPELINE: BP (ΑΓΓΛΙΑ): 28,83%, ΤΡΑΟ (ΤΟΥΡΚΙΑ): 19,6%, SOCAR (ΑΖΕΡΜΠΑΙΤΖΑΝ): 16,67%, PETRONAS (ΜΑΛΑΙΣΙΑ): 15,5%, LUKOIL (ΡΩΣΙΑ): 10%, NICO (ΙΡΑΝ): 10%. Αγωγός BAKU-TBILISI-CEYHAN OIL PIPELINE: BP (ΑΓΓΛΙΑ): 30,1%, ΤΡΑΟ (ΤΟΥΡΚΙΑ): 6,53%, SOCAR (ΑΖΕΡΜΠΑΙΤΖΑΝ): 25%, CHEVRON (ΗΠΑ): 8,9%, STATOIL (ΝΟΡΒΗΓΙΑ): 8,71%, ENI (ΙΤΑΛΙΑ): 5%, TOTAL (ΓΑΛΛΙΑ): 5%, ΙΤΟΧΟΥ (ΙΑΠΩΝΙΑ): 3,4%, INPEX (ΙΑΠΩΝΙΑ): 2,5%, EXXONMOBIL (ΗΠΑ): 2,5%, ONGC (ΙΝΔΙΑ): 2,36%. South Caucasus Pipeline, [https://en.wikipedia.org/wiki/South\\_Caucasus\\_Pipeline](https://en.wikipedia.org/wiki/South_Caucasus_Pipeline) (accessed in Jan 5 2021). και Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline, [https://en.wikipedia.org/wiki/Baku%E2%80%93Tbilisi%E2%80%93Ceyhan\\_pipeline](https://en.wikipedia.org/wiki/Baku%E2%80%93Tbilisi%E2%80%93Ceyhan_pipeline) (accessed in January 05, 2021).

<sup>1</sup> Ο όρος nizam-i alem αφορά στη τάξη, την ομαλότητα και στην οικονομική σταθερότητα που εξουσιάζει τη γη. Στην Τουρκία υπάρχει μια θρησκευτικό-πολιτικό-ιδεολογική εθνικιστική κίνηση με την ονομασία nizam-i alem που έχει στόχο την ανάδειξη της τουρκοισλαμικής παιδείας και του πολιτισμού.

<sup>2</sup> Χρίστος, Μηνάγια, «Κεμάλ Αταρτούκ και Ταγίπ Ερντογάν: «Misak-ı Milli» ο Εθνικός Όρκος των Τούρκων», geostrategy, 20 Φεβρουαρίου 2011, <https://docplayer.gr/10299233-Keual-atatoyrk-kai-tagip-erntogan-misak-i-mil-li-o-ethnikos-orkos-ton-toyrkon.html> (έγινε πρόσβαση στις 2 Ιανουαρίου 2021)

<sup>3</sup> Χρίστος Μηνάγια, «Τουρκό-ισλαμικός εθνικισμός και εξελίξεις στη Συρία». geostrategy 17 Απριλίου 2012 <https://docplayer.gr/9464541-Toyrko-islauikos-ethnikisuos-kai-exelixeis-sti-syria.html> (έγινε πρόσβαση στις 2 Ιανουαρίου 2021)

## Εργασίες Σπουδαστών



Αγωγοί από Καυκάσου προς Ευρώπη

(Πηγή: <https://www.energia.gr/article/21103/oi-energeiakoi-dromoi-toy-kaykasoy>)

Η παρούσα εργασία επικεντρώνεται στην ανάλυση της συμπεριφοράς της Τουρκίας στον πόλεμο του Ναγκόρνο-Καραμπάχ, με στόχο τη συμμετοχή της στην ανακατανομή ισχύος στο Νότιο Καύκασο. Να καταγραφεί, η προσπάθειά της Τουρκίας να αναδειχθεί περιφερειακή δύναμη ασκώντας εξωτερική πολιτική που δεν συνάδει με την πολιτική των δυτικών χωρών. Επιπρόσθετα, να αναδείξει τα αποτελέσματα και τα οφέλη της Τουρκίας με τη διπλωματική και επιχειρησιακή συμμετοχή της, στη σύρραξη στο Ναγκόρνο-Καραμπάχ υπέρ του Αζερμπαϊτζάν.

Απώτερος σκοπός της μελέτης, είναι να καταλήξει σε συμπεράσματα - διδάγματα, που θα προκύψουν από την παρούσα εργασία και να προτείνει τις ενέργειες, που υποστηρίζονται από τα προαναφερθέντα συμπεράσματα.

### ΑΝΑΛΥΣΗ

Το ζήτημα του Ναγκόρνο-Καραμπάχ γεννήθηκε την δεκαετία του 1920, όταν ενσωματώθηκε στη Δημοκρατία του Αζερμπαϊτζάν, ως αυτόνομη περιοχή, παρά τη θέληση της πλειοψηφίας των κατοίκων του, οι περισσότεροι εκ των οποίων ήταν αρμενικής καταγωγής. Η διαδικασία της αυτοδιαλύσεως της Ε.Σ.Σ.Δ. κατά το τέλος της δεκαετίας του '80, επέτρεψε την εμφάνιση κινημάτων ανεξαρτησίας στις τρεις Σοβιετικές δημοκρατίες του Καυκάσου, την Αρμενία, το Αζερμπαϊτζάν και την Γεωργία, με αποτέλεσμα το ζήτημα του Καραμπάχ να επανέλθει στο προσκήνιο και να εξελιχτεί σε ανοιχτή σύγκρουση ανάμεσα στους Αρμένιους και τους Αζέρους, υπονομεύοντας την ειρήνη στην περιοχή.

Το αίτημα των Αρμενίων του Ναγκόρνο-Καραμπάχ, για ανεξαρτησία από την Δημοκρατία του Αζερμπαϊτζάν και ένωση με την Αρμενία τον Φεβρουάριο του 1988, βρήκε σημαντική απήχηση στο λαό της δημοκρατίας της Αρμενίας, ο οποίος ζήτησε από την Μόσχα να «διορθώσει» την ιστορική αδικία που είχε διαπραχθεί από τον Στάλιν το 1923, αλλά το αίτημα απορρίφθηκε.<sup>9, 10</sup>

Η διακήρυξη ανεξαρτησίας τόσο της Αρμενίας όσο και του Αζερμπαϊτζάν το 1991, πυροδότησε την έναρξη αιματηρών ενόπλων συρράξεων, αρχικά τοπικών και στη συνέχεια σε ολόκληρη την περιοχή. Στην πρώτη φάση των εχθροπραξιών, οι Αρμένιοι πέτυχαν να θέσουν υπό τον έλεγχό τους την περιοχή του Ναγκόρνο Καραμπάχ. Τον Ιανουάριο του 1992, οι Αρμένιοι της περιοχής προχώρησαν στην ανακήρυξη της Ανεξάρτητης Δημοκρατίας (Republic of Nagorno-Karabakh), γεγονός που αναζωπύρωσε τις εχθροπραξίες. Από τα τέλη του 1993, στις εχθροπραξίες συμμετείχαν και στρατιωτικές δυνάμεις της Αρμενίας, προσδίδοντας έναν διεθνοποιημένο χαρακτήρα στις ένοπλες συγκρούσεις. Τον Μάιο του 1994, οι συγκρούσεις σταμάτησαν προσωρινά με την διαμεσολάβηση της Ρωσίας μέσω του Ο.Α.Σ.Ε. και της "Ομάδας του Μινσκ"<sup>11, 12</sup> με αποτέλεσμα να υπογραφεί συμφωνία εκεχειρίας μεταξύ Αρμενίας, Αζερμπαϊτζάν και της ηγεσίας των Ενόπλων Δυνάμεων από το Ναγκόρνο Καραμπάχ.



Status Quo από 1994 έως 27 Σεπ 2020

(Πηγή: <https://www.energia.gr/article/170962/o-notios-kaykasos-flegetai-pos-h-anazopyrosh-ton-syglykroyseon-sto-nagkorno-karampah-apeilei-thn-asfaleia-ton-dromon-ths-energeias>)

Η πορεία της σύρραξης υπέρ των Αρμενικών δυνάμεων και ιδιαίτερα η εθνοκάθαρση του Αζέρικου πληθυσμού από εδάφη που κατέλαβαν Αρμένικες δυνάμεις, προκάλεσαν την έντονη αντίδραση της Τουρκικής κοινής γνώμης, ενώ τα κόμματα της Τουρκικής αντιπολίτευσης απαίτησαν από την Τουρκική κυβέρνηση να παρέμβει στο πλευρό του Αζερμπαϊτζάν<sup>13</sup>. Παρά τις δηλώσεις των Τούρκων αξιωματούχων, η Άγκυρα απέφυγε να επέμβει στρατιωτικά, αντιλαμβανόμενη, τις ενδεχόμενες επιπτώσεις από μία τέτοια ενέργεια.<sup>14</sup>

Με την συμφωνία ανακωχής, οι Αρμενικές δυνάμεις απέκτησαν τον έλεγχο του 15% περίπου του εδάφους του Αζερμπαϊτζάν, από το οποίο το ένα τρίτο περίπου αφορά το ίδιο το Καραμπάχ καθώς και άλλες επτά περιοχές, οι οποίες βρίσκονταν σε κοντινή απόσταση περιμετρικά του<sup>15,16</sup>. Η περίοδος μετά την συμφωνία, οδήγησε σε μια παγίωση του status quo επιτρέποντας στο Ναγκόρνο-Καραμπάχ να σταθεροποιήσει την de facto ανεξαρτησία του και να αναπτύξει δεσμούς με την Αρμενία.<sup>17,18</sup>

Το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ, με ψήφισμα το 1993 (853/1993)<sup>19</sup> καθώς και με άλλα

ψηφίσματα,<sup>20,21</sup> έχει ζητήσει από τους Αρμένιους να αποχωρήσουν από τα εδάφη που έχουν καταλάβει, κατακρίνοντας την αρμενική επιθετική πολιτική<sup>22</sup>. Οι Αρμένιοι όπως και κανένα κράτος-μέλος του ΟΗΕ δεν έχει αναγνωρίσει επίσημα την κρατική υπόσταση του Ναγκόρνο-Καραμπάχ. Η Αρμενία όμως, επικαλούμενοι την αρχή του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της αυτοδιάθεσης των λαών, επιθυμεί την ανεξαρτησία του και την ένωση.

Η κατάρρευση του Σοβιετικού κράτους έφερε στο προσκήνιο τις τουρκόφωνες δημοκρατίες της Κεντρικής Ασίας και του Αζερμπαϊτζάν, με τις οποίες η Τουρκία διατηρούσε ιστορικούς και πολιτιστικούς δεσμούς. Η Τουρκία θεώρησε ευκαιρία την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, για επέκταση της Τουρκικής επιρροής και ανάδειξη της Τουρκίας ως μία νέα περιφερειακή δύναμη. Τον Φεβρουάριο του 1992, ο τότε Τούρκος Πρωθυπουργός Suleyman Demirel δήλωσε, ότι με την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, σχηματίζεται ένας «γιγαντιαίος Τουρκικός κόσμος» που απλώνεται από την Αδριατική θάλασσα στα τείχη της Κίνας.<sup>23</sup> Τον Οκτώβριο της ίδιας χρονιάς, στη Διάσκεψη Αρχηγών Τουρκόφωνων Κρατών στην Άγκυρα, ο Τούρκος Πρόεδρος Turgut Ozal, ορμώμενος από το

<sup>20</sup> Ψήφισμα 1416 (2005) της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης, [https://web.archive.org/web/20101128005101/http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/Adopted\\_ext/ta05/ERES\\_1416.htm](https://web.archive.org/web/20101128005101/http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/Adopted_ext/ta05/ERES_1416.htm) (έγινε πρόσβαση στις 16 Ιανουαρίου 21).

<sup>21</sup> **United Nations General Assembly Resolution 62/243** Titled "The Situation in the Occupied Territories of AZER", is a resolution of the UN General Assembly about the situation in N-K, which was adopted on **March 14, 2008** at the 62nd session of the General Assembly. It became the fifth UN document concerning Nagorno-Karabakh and the first United Nations General Assembly document on it. The resolution reaffirmed "**continued respect and support for the sovereignty and territorial integrity**" of Azerbaijan "**within its internationally recognized borders**", demanded the "**immediate, complete and unconditional withdrawal of all Armenian forces from all the occupied territories of Azerbaijan**", and emphasized that "no state shall render aid or assistance" to maintain the occupation of Azerbaijani territories, <https://undocs.org/A/RES/62/243> (accessed in January 16, 2021).

<sup>22</sup> Το σύνολο των Αποφάσεων του ΣΑ και της ΓΣ του ΟΗΕ υπογραμμίζουν το μη αποδεκτό της κατοχικής κατάστασης των εδαφών του Ναγκόρνο Καραμπάχ, προτρέπουν τα κράτη της διεθνούς κοινότητας να αποφύγουν να προβούν σε πράξεις που θα παρέχουν νομιμοποίηση, μέσω της αναγνώρισης, αυτού τους de facto καθεστώτος που θίγει το καθεστώς κυριαρχίας του Αζερμπαϊτζάν, στο οποίο εντάσσεται η περιοχή του Ναγκόρνο Καραμπάχ. Ιωάννης Μάζης, Το ρωσικό Σαχ-Ματ στον Καύκασο. (Αθήνα, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο, 2020) σελ 22-23

<sup>23</sup> Gareth, Winrow, Turkey in Post-Soviet Central Asia (The Royal Institute of International Affairs, Russia and CIS Programme, 1995), σ. 17.

## Εργασίες Σπουδαστών

Δόγμα του Τουρκικού Επεκτατισμού διακήρυξε, ότι ο 21ος αιώνας θα είναι ο «αιώνας των Τούρκων»<sup>24</sup>. Το 1993, η Τουρκία βλέποντας το ενδιαφέρον της Ρωσίας για το «εγγύς εξωτερικό», αλλάζει εξωτερική πολιτική, συνειδητοποιώντας, ότι υπερεκτίμησε τις δυνατότητες της και ότι δεν μπορούσε να προσφέρει την οικονομική βοήθεια που είχαν ανάγκη οι νέες ανεξάρτητες δημοκρατίες του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας.<sup>25</sup>

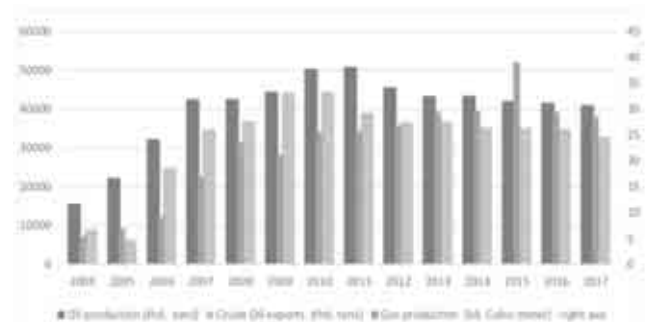
Το 2001, υπήρχε έντονη αισιοδοξία για την υπογραφή μιας συμφωνίας, η οποία περιελάμβανε την επιστροφή στο Αζερμπαϊτζάν των έξι από τις επτά περιοχές που έχουν καταλάβει Αρμενικές δυνάμεις εκτός του Ναγκόρνο-Καραμπάχ. Την διατήρηση από την Αρμενία του «διαδρόμου του Lachin», που συνδέει την Αρμενία με το Καραμπάχ, με αντάλλαγμα την παραχώρηση ενός ανάλογου διαδρόμου που θα συνδέει το Αζερμπαϊτζάν με το Nakhichevan. Το νομικό καθεστώς του Ναγκόρνο-Καραμπάχ, θα παρέμενε στη κυριαρχία του Αζερμπαϊτζάν αλλά με έναν «υψηλό βαθμό αυτονομίας».<sup>26</sup> Εσωτερικές αντιδράσεις όμως, κατά της συμφωνίας και από τις δύο πλευρές, είχε σαν αποτέλεσμα την εγκατάλειψη για άλλη μια φορά, της προσπάθειας επίλυσης του προβλήματος.

Η διατήρηση του προβλήματος και η μη εξεύρεση λύσης εξυπηρετούσε και τις δύο πλευρές. Η Αρμενία και το Ναγκόρνο-Καραμπάχ, ήλπιζαν σε μία παγίωση της κατάστασης και στην αποδοχή των αιτημάτων τους από τη διεθνή κοινότητα, ενώ το Αζερμπαϊτζάν με σκοπό την στρατιωτική ισχύ που θα αποκτούσε επενδύοντας σε εξοπλιστικά προγράμματα, ήλπιζε σε αλλαγή του status quo προς όφελός του. Για τη Ρωσία, η διατήρηση ελεγχόμενων, εκκρεμών συγκρούσεων στη περιοχή, (την οποία θεωρεί ως εγγύς εξωτερικό), της παρέχει τη δυνατότητα πολιτικής παρέμβασης στο εσωτερικό των εμπλεκομένων

χωρών και διαιώνιση της επιρροής της, σε μία περιοχή προνομιακών συμφερόντων<sup>27</sup>

Το Αζερμπαϊτζάν ήταν η πρώτη πρώην Σοβιετική Δημοκρατία, που η Τουρκία (τον Νοέμβριο του 1991), αναγνώρισε την ανεξαρτησία της, ενώ τρεις μήνες αργότερα, τον Ιανουάριο του 1992 στην Άγκυρα, υπογράφηκε Συμφωνία Φιλίας και Συνεργασίας μεταξύ των δύο χωρών.<sup>28</sup> Οι Τουρκοαζερικές σχέσεις συνέχισαν την ανοδική τους πορεία, καθώς το Αζερμπαϊτζάν υιοθέτησε φιλοδυτική εξωτερική πολιτική, συνειδητοποιώντας, ότι η εκμετάλλευση των ενεργειακών πόρων της χώρας αλλά και το ίδιο το οικονομικό της μέλλον, εξαρτάται από την ανάπτυξη καλών σχέσεων με την Δύση.<sup>29</sup>

Το 1994, ένα εννεαμελές Consortium εταιριών πετρελαίου, η A.I.O.C. (Azerbaijan International Operating Company), αποφάσισε να επενδύσει περίπου \$8 δις., για μια περίοδο τριάντα χρόνων, στην ανάπτυξη τριών σημαντικών πετρελαϊκών κοιτασμάτων του Αζερμπαϊτζάν, τα οποία υπολογίζεται ότι περιείχαν 4 δις βαρέλια αργού πετρελαίου.



Azerbaijan: Oil Production and Export of Crude Oil Note: The data excluding for 2004 and 2005 are sourced according to the reports of State Oil Company of Azerbaijan Republic and Azerbaijan International Operating Company (Πηγή:<https://www.researchgate.net/figure/Azerbaijan-Oil-Production->

<sup>24</sup> Kramer Heinz, A Changing Turkey. The Challenge to Europe and the United States (Washington: Brookings Institution Press, 2000), σ.98.

<sup>25</sup> Turan Gul, Turan Ilter, Οι Σχέσεις της Τουρκίας με τις Τουρκογενείς Δημοκρατίες, σε Μύθος και Πραγματικότητα. Ανάλυση της Τουρκικής Εξωτερικής Πολιτικής [μετάφραση Χ Τσιβιτζιόγλου] (Αθήνα, Ινφογνώμων, 2001), σ.552

<sup>26</sup> Miriam Lanskoj Armenia/Azerbaijan. How close are they to peace? 4 May 2001, Habarlar-L, News Archives.

<sup>27</sup> Παναγιώτα Μανώλη, Ναγκόρνο-Καραμπάχ: 30 χρόνια σύγκρουσης, Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛΙΑΜΕΠ), Policy Brief 135/2020, (Αθήνα, ΕΛΙΑΜΕΠ, 2020) σελ 4

<sup>28</sup> Winrow Gareth, Turkey in Post-Soviet Central Asia (The Royal Institute of International Affairs, Russia and CIS Programme, 1995), σ. 12.

<sup>29</sup> Shireen, Hunter, Τουρκία, Κεντρική Ασία και Καύκασος: Δέκα χρόνια μετά την ανεξαρτησία, σε Θάνος Βερέμης, Θάνος Ντόκος, επιμ. Η Σύγχρονη Τουρκία. Κοινωνία, Οικονομία και Εξωτερική Πολιτική (Αθήνα: Παπαζήσης, 2002), σ. 498.

and-Export-of-Crude-Oil-Note-The-data-excluding-for-2004-and\_fig1\_347456062)

Το Azerbaijan International Operating Company βρίσκεται υπό την διοίκηση (operatorship) της BP και η σύνθεση του χαρτοφυλακίου του είναι η εξής: BP (30,37%), SOCAR (25,0%) Chevron (9,57%), INPEX (9,31%), Equinor (7,27%), ExxonMobil (6,79%), TPAO (5,73 %), ITOCHU (3,65%), ONGC Videsh Limited (OVL) (2,31%).<sup>30,31</sup> Η Τουρκία υποστήριξε την κατασκευή ενός αγωγού πετρελαίου για την μεταφορά του πετρελαίου, που θα ξεκινάει από το Baku και θα καταλήγει στο λιμάνι του Ceyhan της Τουρκίας. Τον Νοέμβριο του 2000, οι μέτοχοι της A.I.O.C., αποφάσισαν να στηρίξουν την κατασκευή του αγωγού Baku-Ceyhan και να ξεκινήσουν τις σχετικές μελέτες κατασκευής του<sup>32</sup>.

Το 2010, η Τουρκία και το Αζερμπαϊτζάν συνάπτουν νέα Συμφωνία Στρατηγικής Εταιρικής Σχέσης και Αμοιβαίας Βοήθειας. Εκτός από τις κοινές στρατιωτικές ασκήσεις, η συνθήκη ορίζει ότι οι υπογράφωντες θα αλληλοβοηθούνται «με όλα τα δυνατά μέσα» σε περίπτωση «επίθεσης» από τρίτο μέρος. Οι σχέσεις των δύο χωρών αναπτύσσονται σε τέτοιο επίπεδο, ώστε η Τουρκία να αποτελεί τον «στρατηγικό εταίρο» του Αζερμπαϊτζάν, σε σημείο που να θεωρούνται ένα «έθνος, δύο κράτη». Τον Μάρτιο του 2020, ο Τούρκος υπουργός Άμυνας Χουλουσί Ακάρ, επισήμανε την αξίωση της χώρας του για μεγαλύτερο ρόλο στη Μέση Ανατολή, τον Καύκασο, την Ανατολική Μεσόγειο, τα Βαλκάνια και το Αιγαίο.<sup>33</sup>

Η Τουρκία διαφωνεί έντονα με την Αρμενία, στο ζήτημα της δολοφονία των 1,5 εκατομμυρίων Αρμενίων στα τέλη της Οθωμανικής περιόδου (1915), την οποία η Αρμενία χαρακτηρίζει «γενοκτονία» επι-

<sup>30</sup> Ιωάννης Μάζης, Ι. Το ρωσικό Σαχ-Ματ στον Καύκασο. (Αθήνα, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο, 2020) σελ 19

<sup>31</sup> Freddy de Pauw, Turkey's Policies in Transcaucasia, Contested Borders in the Caucasus. <https://www.vub.be/sites/vub/files/nieuws/users/bcoppie/136depauw.pdf> (accessed in January 18, 2021).

<sup>32</sup> Udum, Sebnem, The Politics of Caspian Region Energy Resources: A Challenge for Turkish Foreign Policy, σε Perceptions, Vol.VI, No.4, December 2001-February 2002, [www.mfa.gov.tr/grupa/percept](http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept) (accessed in January 19, 2021).

<sup>33</sup> Daria Isachenko, Turkey-Russia Partnership in the War over Nagorno-Karabakh. Militarized Peace building with Implications for Conflict Transformation. 03 November 2020 <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2020C53/>(accessed in January 19, 2021).

θυμώντας την διεθνή αναγνώριση της. Επίσης, η Άγκυρα κατηγορεί την Αρμενία για εδαφικές βλέψεις και για παροχή υποστήριξης προς το Κουρδικό Εργατικό Κόμμα P.K.K. Η έντονη και ένθερμη στήριξη της Τουρκίας στο Αζερμπαϊτζάν, εξόργισε τα δυτικά έθνη κατηγορώντας την Τουρκία, ότι προσθέτει «καύσιμα» σε μια επικίνδυνη σύγκρουση<sup>34</sup>.

Το καλοκαίρι του 2020, η ηγεσία του Αζερμπαϊτζάν επεδίωξε την αναζωπύρωση της σύγκρουσης βασιζόμενο στην εκτίμηση, ότι οι διεθνείς συνθήκες και το στρατιωτικό ισοζύγιο ευνοούν την χώρα στην εφαρμογή μιας πολιτικής πολέμων «σαλαμοποίησης»,<sup>35</sup> επιφέροντας μικρές αλλά σημαντικές πολιτικά νίκες, με την κατάκτηση μικρών εδαφών στη διαφιλονικούμενη περιοχή, κυρίως στις γύρω περιοχές του θύλακα του Ναγκόρνο-Καραμπάχ. Μια νίκη θα ήταν σημαντική για την πολιτική επιβίωση του καθεστώτος του Προέδρου Ιλχάμ Αλίεφ, καθώς η πτώση των τιμών του πετρελαίου και οι οικονομικές επιπτώσεις του COVID-19, έχουν φέρει επιβράδυνση στους ρυθμούς ανάπτυξης της αζερικής οικονομίας, ενώ ταυτόχρονα θα δημιουργήσει προβλήματα στην Αρμενία, κλονίζοντας την πολιτική σταθερότητα της<sup>36</sup>. Όπως αναφέρει ο Κολιόπουλος, ένα κράτος χρησιμοποιεί επιθετική πολιτική, έτσι ώστε με την χρήση βίας να πετύχει την αλλαγή της υφιστάμενης κατάστασης<sup>37</sup>.

Η Αρμενία διαθέτει 51.000 τακτικό στρατό και 21.000 εφεδρικές δυνάμεις, ενώ η αυτόνομη δημοκρατία του Αρτσάχ (Ναγκόρνο-Καραμπάχ) διαθέτει 22.500 τακτικό στρατό και 25.000 εφεδρεία. Αντιθέτως, το Αζερμπαϊτζάν έχει 67.000 τακτικό στρατό και 300.000 εφεδρικές δυνάμεις. Όσο αφορά την αεροπορική δύνα-

<sup>34</sup> Patric Kenti, What's Turkey's role in the Nagorno-Karabakh conflict? 30 October 2020 <https://www.aljazeera.com/features/2020/10/30/whats-turkeys-role-in-the-nagorno-karabakh-conflict>. (accessed in January 20, 2021).

<sup>35</sup> Nicu, Popescu, 'A hill here, a village there: Nagorno-Karabakh', ECFR Commentary, 2 October 2020, [https://www.ecfr.eu/article/commentary\\_a\\_hill\\_here\\_a\\_village\\_there\\_nagorno\\_karabakh\\_and\\_the\\_salami\\_slic](https://www.ecfr.eu/article/commentary_a_hill_here_a_village_there_nagorno_karabakh_and_the_salami_slic) (accessed in January 20, 2021).

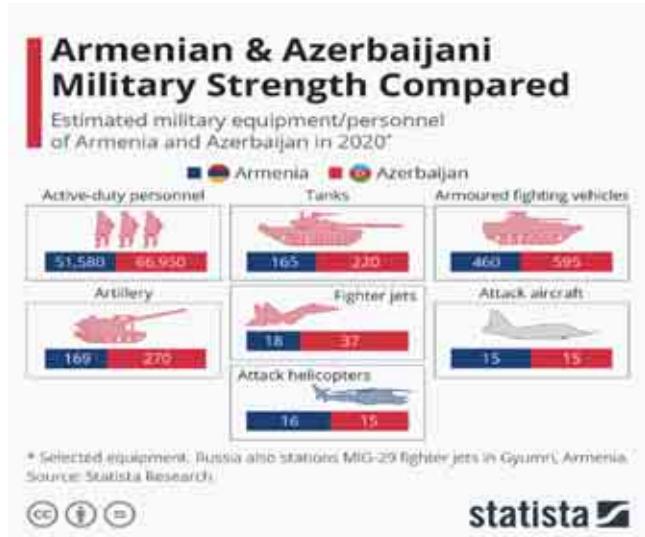
<sup>36</sup> Παναγιώτα Μανώλη, Ναγκόρνο-Καραμπάχ: 30 χρόνια σύγκρουσης, Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛΙΑΜΕΠ), Policy Brief 135/2020, (Αθήνα, ΕΛΙΑΜΕΠ, 2020) σελ 4-5

<sup>37</sup> Κωνσταντίνος Κολιόπουλος Η Στρατηγική Σκέψη (Αθήνα, Ποιότητα, 2008) σελ 33



## Εργασίες Σπουδαστών

μη και τα τεθωρακισμένα οι Αζέριοι υπερτερούν των Αρμενίων<sup>38</sup>.



Χάρτης 5: Armenian & Azerbaijani Military Strength Compared (Πηγή: <https://www.statista.com/chart/23056/estimated-military-strength-of-armenia-and-azerbaijan/>)

Το Αζερμπαϊτζάν διαθέτει τριπλάσιο πληθυσμό από την Αρμενία, εξαπλάσιο ΑΕΠ και διπλάσιο κατά κεφαλή εισόδημα. Αναπόφευκτα οι αριθμοί αυτοί μεταφράζονται και σε ανάλογη σχέση αμυντικής ισχύος. Στην Αρμενία παρατηρείται μια οικονομική στασιμότητα τα τελευταία χρόνια και μια έντονη εξάρτηση της εξωτερικής πολιτικής, εστιασμένη στο άρμα της Ρωσίας.

Σε αντίθεση με την διεθνή κοινότητα η Άγκυρα πυροδοτεί την κατάσταση, υπερασπιζόμενη την πολιτική του Αζερμπαϊτζάν, το οποίο υποστηρίζει διπλωματικά και στρατιωτικά, θεωρώντας ότι ο μόνος δρόμος για την επίτευξη ειρήνης, είναι η απόσυρση των αρμενικών δυνάμεων. Ο Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν ανακοίνωσε ότι θα βοηθήσει «με όλα τα μέσα» το Αζερμπαϊτζάν, διαφωνώντας με την προσπάθεια των τριών Προέδρων της Ρωσίας, των ΗΠΑ και της Γαλλίας για εκχειρία, τονίζοντας ότι δεν νομιμοποιούνται να μιλούν για εκχειρία, όταν οι τρεις συμπρόεδροι της Ομάδας Μινσκ έχουν αγνοήσει τη διαμάχη για 30 χρόνια.<sup>39</sup>

Στις 27 Σεπτεμβρίου 2020, άρχισαν ένοπλες συγκρούσεις μεταξύ Αρμενίων και Αζέρων στη διαφιλονικούμενη περιοχή του Ναγκόρνο-Καραμπάχ. Ο πόλεμος διήρκεσε 43 ημέρες και παρόλο τον επιχειρησιακό αιφνιδιασμό που υπέστησαν οι αρμενικές

δυνάμεις, από το μέγεθος και την σφοδρότητα της συνδυασμένης από ξηρά και αέρα αζέρικης επίθεσης, τις πρώτες δέκα μέρες αμύνθηκαν αποτρέποντας τον αντίπαλο. Η μεταβολή της ισορροπίας της στρατιωτικής ισχύος υπέρ του Αζερμπαϊτζάν και εις βάρος των Αρμενίων οφείλεται στην ευρεία χρήση ενός σημαντικότερου στόλου, Μη Επανδρωμένων Αεροσκαφών (ΜΕΑ), διαφορετικών τύπων και προέλευσης (τουρκικά Bayraktar TB2, ισραηλινά Harop, Skystriker και Orbiter 1K). Η ευρεία χρήση των αζέρικων ΜΕΑ, σε αποστολές εξουδετέρωσης βαρέων οπλικών συστημάτων με ιδιαίτερες ικανότητες φονικών αεροπορικών κυττημάτων ακριβείας, είχαν πλήρη επιτυχία.

Η αζέρικη επίθεση έθεσε υψηλή προτεραιότητα την καταστολή της εχθρικής αεράμυνας. Τα σχετικά πεπαλαιωμένα αρμενικά αντιαεροπορικά συστήματα (κυρίως SA-8/9K33 OSA και SA-6/2K12 KUB) στο Nagorno-Karabakh, δέχτηκαν καίρια πλήγματα από τα ΜΕΑ. Τα αζέρικα ΜΕΑ χωρίς να διατρέχουν κίνδυνο κατάρριψης, μετά την καταστολή της αρμενικής αεράμυνας, έπληξαν με ιδιαίτερη σφοδρότητα από ύψος που δεν επιτρέπει την οπτική ανίχνευση τους, τις τεθωρακισμένες Μονάδες που κινήθηκαν προς ενίσχυση του μετώπου και τα ανεπτυγμένα στοιχεία του πυροβολικού. Η αρμενική υποχώρηση οδήγησε τα στρατεύματα των Αζέρων, σε απόσταση 20-25 περίπου χιλιομέτρων από το ζωτικό οδικό άξονα (διάδρομος Lachin) που συνδέει την πρωτεύουσα του Ναγκόρνο Καραμπάχ, Stepanakert, με την Αρμενία.

Πλήγματα δέχθηκαν όμως και τα αζέρικα άρματα μάχης, ειδικά όταν κινήθηκαν σε ακάλυπτες περιοχές χωρίς την κατάλληλη συνοδεία, από κρυμμένα αρμενικά αντιαρματικά όπλα. Παρόλο που οι δύο αντίπαλοι είναι εξοπλισμένοι με μικρό αριθμό βαλλιστικών βλημάτων εδάφους-εδάφους, για προσβολές στρατηγικών στόχων στα μετόπισθεν του εχθρού (βεληνικές περί τα 350 χιλιόμετρα), σημειώθηκε περιορισμένη χρήση αυτών των συστημάτων.

Ο Ερντογάν έστειλε για βοήθεια στο Αζερμπαϊτζάν, μισθοφόρους (τζιχαντιστές), οι οποίοι συμμετείχαν στη συριακή εξέγερση ενάντια στο καθεστώς

του Άσαντ<sup>40, 41</sup> Η Τουρκία διαθέτει ένα αριθμό μισθοφόρων στο δυναμικό της, τους οποίους χρησιμοποιεί για να αγωνίζονται στη Συρία, στη Λιβύη και τώρα στο Ναγκόρνο-Καραμπάχ προς όφελος της. Επιπρόσθετα, όπως επισημαίνει ο Μάτζης, η Τουρκία υποστηρίζει το Μπακού (Αζερμπαϊτζάν) στέλνοντας Τούρκους αξιωματούχους των Ενόπλων Δυνάμεων (ως συμβούλους), οι οποίοι συνεργάζονται με την Ισραηλινή Ταξιαρχία «Golani», με απώτερο σκοπό, την εκπαίδευση των στελεχών των Ειδικών Δυνάμεων του Αζερικού Στρατού. Παράλληλα, η Τουρκία προμηθεύει το Αζερμπαϊτζάν με πολεμικά εφόδια (όπως τεθωρακισμένα οχήματα μεταφοράς προσωπικού, πολεμικά οχήματα, τεθωρακισμένα, drones), τα οποία «δεν έχουν καταγραφεί στον SIPRI εφόσον δημοσιεύει στοιχεία του 2019 κατά το έτος 2020». Ο συνδυασμός αεροσκαφών και μισθοφόρων, επιτρέπει στον Ερντογάν να διεξάγει επιχειρήσεις σε τρία μέτωπα ταυτόχρονα με περιορισμένη συμμετοχή των τουρκικών δυνάμεων<sup>42</sup>.

Όταν οι αζερικές δυνάμεις κατάφεραν να ελέγξουν σημαντικά εδάφη του Ναγκόρνο Καραμπάχ, ξεκίνησαν τις διαπραγματεύσεις. Ο Πρωθυπουργός της Αρμενίας Νικόλ Πασινιάν, ο Αζέρος Πρόεδρος Ιχλάμ Αλίγιεβ και ο Ρώσος ομόλογός του Βλαδίμηρος Πούτιν, υπέγραψαν μία κοινή δήλωση για τον τερματισμό των αιματηρών στρατιωτικών συγκρούσεων. Η συμφωνία ενεργοποιήθηκε στις 21:00, στις 9 Νοεμβρίου 2020, περιλαμβάνοντας ρήτρες οι οποίες θα καθορίσουν τις περαιτέρω δραστηριότητες των τριών εθνών με σκοπό την διατήρηση της ειρήνης. Η κατάπαυση του πυρός θα εποπτεύεται από μία ρωσική ομάδα ειρηνευτικών δυνάμεων 1.960 ανδρών. Η εν λόγω ρωσική δύναμη θα αναπτυχθεί στη γραμμή επαφής στο Ναγκόρνο Καραμπάχ και κατά μήκος του διαδρόμου του Lachin. Αυτό το οποίο αξίζει να σημειωθεί είναι ότι, δεν προβλέπεται η συμμετοχή ειρηνευτικών δυνάμεων άλλης

χώρας. Ο Εκπρόσωπος του Κρεμλίνου Dmitry Peskov, ανέφερε ότι «με την εγκατάσταση τουρκικών ειρηνευτικών δυνάμεων στο Καραμπάχ δε συντάσσεται κανένα μέρος..... η κοινή δήλωση Ρωσίας, Αρμενίας και Αζερμπαϊτζάν δεν περιλαμβάνει αναφορά στην Τουρκία καθ' οιαδήποτε έννοια»<sup>43, 44</sup>

Η Συμφωνία ορίζει ότι ρωσικές ειρηνευτικές δυνάμεις θα παραμείνουν στις θέσεις τους στο Ναγκόρνο Καραμπάχ, για περίοδο πέντε ετών με διαδοχικές πενταετείς παρατάσεις, εκτός εάν κάποιο από τα μέρη αποφασίσει διαφορετικά. Η Αρμενία οφείλει να παραχωρήσει τις περιοχές Agdam και Calbajar στο Ανατολικό Καραμπάχ, καθώς και την επαρχία του Lachin, εντός συγκεκριμένων προθεσμιών. Οι ρωσικές ειρηνευτικές δυνάμεις θα έχουν υπό τον έλεγχό τους την πόλη Shushi (βρίσκεται υπό τον έλεγχο των Αζέρων) ευρισκόμενη επί της διαδρομής προς το Stepanakert, ενώ τα μέρη συμφωνούν για την κατασκευή εναλλακτικού δρόμου (εντός τριών ετών) που θα συνδέει την Αρμενία με το Ναγκόρνο Καραμπάχ.

Το Ρωσο-Τουρκικό κέντρο επίβλεψης, θα βρίσκεται στο Αζερμπαϊτζάν, εκτός της περιοχής του Καραμπάχ και η παρουσία των Τούρκων θα περιορίζεται στα όρια της υποδομής του Κέντρου. Το Κέντρο θα διεξάγει ελέγχους μόνο με τεχνικά μέσα, όχι με «ειρηνευτικές δυνάμεις». Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειώσουμε ότι το Αζερμπαϊτζάν έχει δικαιοδοσία να αιτηθεί στην Τουρκία την αποστολή στρατιωτικών δυνάμεων στα εδάφη του, με εξαίρεση τις ναυτικές υποδομές στις παραλιακές περιοχές (Συνθήκη της Κασπίας, 12/08/2018).<sup>45</sup>

Τα αποτελέσματα της ένοπλης σύγκρουσης και της ειρηνευτικής συμφωνίας των αντιμαχόμενων κρατών, μπορούν να διατυπωθούν με λίγα λόγια ως εξής:

<sup>40</sup> «In September, Turkey began to explore the possibility of using Syrians to fight in Azerbaijan. This would give Ankara some role in the upcoming conflict...» The Jerusalem Post, October 14, 2020): <https://www.jpost.com/middle-east/how-turkey-pushed-for-azerbaidjans-war-on-armenia-645650> (accessed in January 21, 2021).

<sup>41</sup> Το Συριακό Παρατηρητήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων που εδρεύει στο Λονδίνο, αναφέρει επικαλούμενο «πολύ αξιόπιστες πηγές» ότι η Τουρκία έχει στείλει εκατοντάδες Σύριους μισθοφόρους στο Αζερμπαϊτζάν

<sup>42</sup> Dror Zeevi, Turkey fuels Nagorno-Karabakh conflict drones, mercenaries and dream of imperial resurgence, October 16 2020, <https://www.justsecurity.org/72910/turkey-fuels-nagorno-karabakh-conflict-drones-mercenaries-and-dreams-of-imperial-resurgence/> (accessed in January 21, 2021).

<sup>43</sup> Henry Batyaev, Kremlin: Turkey Didn't Coordinate Idea of Deploying Peacekeepers in Karabakh With Anyone - Sputnik International November 11 2020, <https://sputniknews.com/world/202011101081113644-ankara-to-control-karabakh-ceasefire-implementation-turkish-foreign-minister-says/> (accessed in January 22, 2021).

<sup>44</sup> Tim Korso, Ceasefire in Nagorno Karabakh: Key Points of Deal to Stop Hostilities Between Armenia and Azerbaijan - Sputnik International November 10 2020, <https://sputniknews.com/asia/202011101081115186-ceasefire-in-nagorno-karabakh-key-points-of-deal-to-stop-hostilities-between-armenia-and-azerbaijan/> (accessed in January 22, 2021).

<sup>45</sup> Ιωάννης Μάτζης, Ι. Το ρωσικό Σαχ-Ματ στον Καύκασο. (Αθήνα, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο, 2020), σελ. 68-69

## Εργασίες Σπουδαστών

α) Η Αρμενία γλίτωσε μια ολοκληρωτική ήττα και συμφώνησε σε πλήρη υποχώρηση,

β) Το Αζερμπαϊτζάν κέρδισε, όχι όμως όσα επιθυμούσε.

Ο Πασινιάν έστειλε ένα συναισθηματικό μήνυμα στο έθνος του, μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης (Facebook), στο οποίο εξέφρασε τη θλίψη και τη λύπη του για τον τερματισμό του πολέμου αναφέροντας ότι, η συμφωνία αποτελεί τη βέλτιστη επιλογή.<sup>46</sup>



Peace deal map BBC

(Πηγή: [https://www.reddit.com/r/KarabakhConflict/comments/js4j0i/peace\\_deal\\_map\\_bbc/](https://www.reddit.com/r/KarabakhConflict/comments/js4j0i/peace_deal_map_bbc/))

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι, η Τουρκία έχει γίνει ο τρίτος μεγαλύτερος προμηθευτής όπλων του Αζερμπαϊτζάν μετά το Ισραήλ<sup>47</sup> (διατηρεί ισχυρούς αμυντικούς δεσμούς) και την Μόσχα. Το Αζερμπαϊτζάν και η Τουρκία πραγματοποίησαν κοινές στρατιωτικές ασκήσεις τον Ιούλιο και Αύγουστο, ενώ η Τουρκία άφησε δύο από τα μαχητικά αεροσκάφη F-16, στην πόλη Γκαντζά. Εν τω

<sup>46</sup> Boruk, Grgic, The EU suffered a big lose in Nagorno-Karabkh. November 23, 2020 <https://www.aljazeera.com/opinions/2020/11/23/the-biggest-loser-in-nagorno-karabkh-is-not-armenia> (accessed in January 23, 2021).

<sup>47</sup> Michael Safi, Why are Armenia and Azerbaijan fighting and what are the implications? October 05, 2020 <https://www.theguardian.com/world/2020/sep/28/why-are-armenia-and-azerbaijan-fighting-what-are-implications> (accessed in January 22, 2021).

μεταξύ, οι πωλήσεις όπλων της Τουρκίας στο Αζερμπαϊτζάν, έχουν εξαπλασιαστεί το 2020. Οι πωλήσεις περιλαμβάνουν μεταξύ των άλλων, εξελιγμένα τουρκικά οπλισμένα μη επανδρωμένα αεροσκάφη Bayraktar TB2<sup>48</sup>.

Αν και η Αρμενία ήταν η ηττημένη πλευρά σε αυτή τη σύγκρουση, ο μεγαλύτερος χαμένος στην πραγματικότητα είναι η Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία ήταν απών, επιτρέποντας τόσο στην Τουρκία όσο και στη Ρωσία να σημειώσει μια γεωστρατηγική νίκη στην περιοχή. Η Ρωσία, αναλαμβάνει το ρόλο του θεματοφύλακα στο διάδρομο του Νότιου Καυκάσου, ο οποίος αποτελεί σημαντικό σημείο διέλευσης για το πετρέλαιο και το φυσικό αέριο της Κασπίας με τις Ευρωπαϊκές και τις παγκόσμιες αγορές<sup>49</sup>. Η Μόσχα και η Άγκυρα αγωνίζονται για επιρροή σε διάφορα θέατρα σε όλο τον κόσμο, συμπεριλαμβανομένης της Συρίας και της Λιβύης. Η Τουρκία αύξησε την επιρροή της στο Αζερμπαϊτζάν μετά την σύγκρουση με την Αρμενία και ανέδειξε τον περιφερικό της ρόλο στην περιοχή, την ικανότητα και την αποφασιστικότητα της να βοηθάει τους συμμάχους της.



The national flags of Azerbaijan (L) and Turkey, and portraits of Turkish President Recep Tayyip Erdogan and Azerbaijani President Ilham Aliyev (R) hang side-by-side on the mayoral building in the Kecioren district of Ankara on October 21, 2020 (Photo by ADEM ALTAN/AFP via Getty Images)

(Πηγή: <https://cgpolicy.org/articles/turkey-russia-the-next-phase-of-the-nagorno-karabakh-conflict/>).

<sup>48</sup> Patric Kenti, What's Turkey's role in the Nagorno-Karabakh conflict? 30 October 2020 <https://www.aljazeera.com/features/2020/10/30/whats-turkeys-role-in-the-nagorno-karabakh-conflict>. (accessed in January 20, 2021).

<sup>49</sup> Grgic., Boruk, The EU suffered a big lose in Nagorno-Karabkh, November 23, 2020 <https://www.aljazeera.com/opinions/2020/11/23/the-biggest-loser-in-nagorno-karabkh-is-not-armenia>, (accessed in January 23, 2021).

## ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το Αζερμπαϊτζάν εξυπηρετεί την Ρωσία στην εξαγωγή των φυσικών πόρων προς την Ευρωπαϊκή Ένωση (οικονομική ευμάρεια για τη Ρωσία). Το 2016, η Ρωσία, το Αζερμπαϊτζάν και το Ιράν συμφώνησαν να διασυνδέσουν τους αγωγούς Φυσικού Αερίου, δημιουργώντας τον North-South Transport Corridor (NSTC) Να επισημανθεί ότι το 2019, το Αζερμπαϊτζάν παρήγαγε 37,5 δις <sup>m<sup>3</sup></sup> Φυσικό Αέριο. Σημαντικός συνεργάτης της είναι η Ιταλία (6,0 δις USD), ακολουθεί η Τουρκία (4,5 δις USD), μετά η Ρωσία (3,0 δις USD) ενώ στην ενδέκατη θέση είναι η Γαλλία.<sup>50</sup> Η Ευρωπαϊκή ένωση αποτελεί έναν από τους καλύτερους πελάτες του Αζερμπαϊτζάν στην εξαγωγή των υδρογονανθράκων με συνολικό ποσό τα 7,5 δις USD, για το έτος 2018.



Χάρτης 8: Map of oil and gas in Azerbaijan

(Πηγή:<http://ontheworldmap.com/azerbaijan/map-of-oil-and-gas-in-azerbaijan>)

Η αντίδραση της Ρωσίας δεν ήταν η αναμενόμενη, με δεδομένο το γεγονός ότι Αρμενία και Ρωσία είναι μέλη της Collective Security Treaty Organization (C.S.T.O), αμυντική συμμαχία στα πρότυπα του ΝΑΤΟ, υπό την πρωτοκαθεδρία της Μόσχας. Επίσης, δεν θα πρέπει να ξεχνάμε την ύπαρξη ρωσικών βάσεων στο έδαφος της Αρμενίας. Παρόλο των παραπάνω δεδομένων, η Ρωσία επικαλέστηκε το προβληματικό καθεστώς του Ναγκόρνο Καραμπάχ από πλευράς διεθνούς δικαίου, για να δικαιολογήσει την θέση της στη σύγκρουση του Ναγκόρνο-Καραμπάχ (τέτοια

καθεστώςτα έχει η ίδια επιβάλλει σε αρκετές περιοχές). Παρατηρούμε, μια μεταστροφή της Μόσχας, η οποία επιθυμεί να επιλέξει τον ρόλο του «έντιμου» διαμεσολαβητή μεταξύ των δύο αντιπάλων, με βασικό στόχο τη διατήρηση της κυρίαρχης θέσης στον Καύκασο.

Πολλοί ερευνητές, θεωρούν τη στάση της Ρωσίας και ως πράξη εκδίκησης, λόγω της προσπάθειας της Αρμενίας τα τελευταία χρόνια να προσεγγίσει το ΝΑΤΟ και τη Δύση. Η Αρμενία δεν μπορεί να ενεργοποιήσει το Σύμφωνο της Τασκένδης, γιατί το Καραμπάχ δεν ανήκει στην Αρμενία. Στο εν λόγω σύμφωνο η Αρμενία, το Ουζμπεκιστάν, το Καζακιστάν, το Κιργιστάν, το Τατζικιστάν και η Ρωσία δεσμεύτηκαν ότι εάν ένα από τα παραπάνω κράτη δεχθεί επίθεση από τρίτο κράτος, σημαίνει ταυτόχρονα επίθεση σε βάρος όλων των κρατών.

Η Τουρκία προσέφερε σημαντικότερη πολιτική, διπλωματική και στρατιωτική υποστήριξη στο Αζερμπαϊτζάν. Επίσης, πολύ μεγάλη ήταν η συμβολή στην εκπαίδευση και στην οργάνωση των Ενόπλων Δυνάμεων του Αζερμπαϊτζάν. Μετέδιδε κρίσιμες πληροφορίες στους Αζέρους πριν αλλά και κατά τη διάρκεια του πολέμου. Οι Αζέροι βασιζόμενοι στη τουρκική τεχνολογία και εκμεταλλευόμενοι τα διαθέσιμα μέσα, υπήρξαν ιδιαίτερα αποτελεσματικοί στη διαδικασία εντοπισμού, στοχοποίησης και προσβολής των στόχων του αντιπάλου. Επιπρόσθετα, η Τουρκία μέσω ψυχολογικών επιχειρήσεων και προπαγάνδας, άσκησε στρατιωτική πίεση στην Αρμενία, χρησιμοποιώντας απειλές για δήθεν στρατιωτική επέμβαση. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός, ότι με την στάση της η Τουρκία σε αντίθεση με την Ρωσία απέδειξε ότι υπερασπίζεται τους συμμάχους της.

Η Τουρκία εκμεταλλεύτηκε το κενό της πολιτικής των ΗΠΑ στη περιοχή και της αδυναμίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης να ασκήσει μια κοινή εξωτερική πολιτική. Η εξωτερική πολιτική της Τουρκίας με την υποστήριξη της προς το Αζερμπαϊτζάν, έχει στόχο να αποτελέσει αντίβαρο στους υποστηρικτές της Αρμενίας, ενώ παράλληλα επιθυμεί να εδραιωθεί ως περιφερειακή δύναμη, συμμετέχοντας στις διαπραγματεύσεις. Η Τουρκία ανοίγοντας μέτωπα σε όλες σχεδόν τις περιοχές όπου αποχώρισαν οι Αμερικανοί και απουσιάζουν οι Ευρωπαίοι, προσπαθεί να αναδειχθεί ως περιφερειακός δρώντας, ώστε στο νέο πολύ-πολικό γεωπολιτικό περιβάλλον που διαμορφώνεται με την άνοδο της Κίνας και τον ανταγωνισμό των μεγάλων παραδοσιακών γεωπολιτικών παικτών, να εξασφαλίσει τον επιθυμητό χώρο που της αναλογεί.

<sup>50</sup> Ιωάννης Μάζης, Το ρωσικό Σαχ-Ματ στον Καύκασο. (Αθήνα, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο, 2020), σελ 46

## Εργασίες Σπουδαστών

Οι στρατιωτικές επιτυχίες της Τουρκίας στο εξωτερικό, έχουν βοηθήσει τον Πρόεδρο Ερντογάν, να είναι μπροστά στις δημοσκοπήσεις και να συσπειρώσει τον Τουρκικό λαό αποπροσανατολίζοντας τον, από την πτώση της λίρας και την οικονομική κρίση που αντιμετωπίζει η χώρα του. Η Τουρκία προσβλέπει στην αναγέννηση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, με την επίδειξη στρατιωτικής ισχύς. Σύμφωνα με τα γραφόμενα του Αχμέτ Νταβούτογλου, ως πανεπιστημιακού καθηγητή, στο βιβλίο Το στρατηγικό βάθος Η διεθνής θέση της Τουρκίας «Η Τουρκία διαθέτει πολλαπλές περιφερειακές ταυτότητες που την εφοδιάζουν με την δυνατότητα αλλά και την ευθύνη μιας ολοκληρωμένης και πολυδιάστατης εξωτερικής πολιτικής. Ο μοναδικός συνδυασμός της ιστορίας και της γεωγραφικής μας θέσης συνεπάγεται και μια αίσθηση ευθύνης. Η έμπρακτη συμβολή στην επίλυση διενέξεων και στην παγίωση της διεθνούς ειρήνης και της ασφάλειας σε όλες αυτές τις περιοχές αποτελεί ένα κάλεσμα καθήκοντος που πηγάζει από την πολυδιάστατη ιστορία της Τουρκίας»<sup>51</sup>.

Το Αζερμπαϊτζάν, μετά την οδυνηρή ήττα στις αρχές της δεκαετίας του 1990, έθεσε ως κύριο εθνικό στόχο την ανακατάληψη του Ναγκόρνο Καραμπάχ. Ανασυγκρότησε τις ένοπλες δυνάμεις του με την πολύπλευρη υποστήριξη της Τουρκίας, ενώ παράλληλα κινήθηκε προσεκτικά μεταξύ Μόσχας και Δύσεως, τηρώντας τις ισορροπίες. Η στιγμή της αζέρικης επίθεσης επιλέχθηκε χρονικά όταν Ρωσία και Τουρκία κινούνται σε μια αφύσικη σύμπλευση, ενώ η Αμερική βρίσκεται σε περίοδο εσωστρέφειας. Οι Αρμένιοι δεν ανέμεναν επίθεση ευρείας κλίμακας παρόλο, που είχαν πληροφορηθεί την ενίσχυση των αζέρικων δυνάμεων. Εκτίμησαν λανθασμένα το γεγονός, πιστεύοντας ότι πρόκειται για μια ακόμη συνήθη μεθοριακή σύγκρουση και για τον λόγο αυτό δεν προχώρησαν σε αύξηση των μέτρων επιφυλακής.

Το Τονυζ είναι ένας ζωτικός διάδρομος για περιφερειακές διαδρομές μεταφοράς και εξαγωγής ενέργειας, όπως ο αγωγός Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC), ο αγωγός φυσικού αερίου του Νότιου Καυκάσου (SCP) και ο σιδηρόδρομος Baku-Tbilisi-Kars (BTK). Αυτή η υποδομή είναι μέρος ενός ευρύτερου ευρασιατικού διαδρόμου, ο οποίος επιτρέπει στην Άγκυρα να

αναζητήσει μια εναλλακτική λύση έναντι του ρωσικού φυσικού αερίου<sup>52,53</sup>.

Παρά τις ηγεμονικές της φιλοδοξίες, η Τουρκία δεν έχει τη δυνατότητα να αναλάβει έναν πιο καθοριστικό ρόλο στο διένεξη του Ναγκόρνο Καραμπάχ μέχρι στιγμής. Η Ρωσία, δε θα επιτρέψει μία τρίτη δύναμη να δραστηριοποιηθεί στη περιοχή, ακόμα και αν αυτή είναι η Τουρκία, με την οποία έχει αναπτυχθεί ένα είδος αμοιβαίας «κατανόησης» και προσπάθειας σύγκλισης των αντικρουόμενων θέσεών τους, σε σημαντικά ζητήματα περιφερειακής ασφάλειας, όπως στη Λιβύη και τη Συρία.

Η περιοχή του Νοτίου Καυκάσου αποτελεί για τη Μόσχα το δικό της «εγγύς εξωτερικό», το οποίο δεν θα διαμοιράσει με την Άγκυρα. Κανείς όμως δεν μπορεί να αποκλείσει την ενίσχυση της στρατιωτικοποίησης της πολιτικής του Ερντογάν στον Νότιο Καυκάσο.<sup>54</sup> Να επιστημονούμε ότι, παρόλο που η Ρωσία προειδοποίησε την Τουρκία να μην συμμετέχει στις συγκρούσεις, δεν επιθυμεί να διαταράξει τις σχέσεις της με την γείτονα χώρα, εξαιτίας του πυρηνικού προγράμματος του Άκουγιου, του αγωγού Turkish Stream ο οποίος καθίσταται εναλλακτική επιλογή του αγωγού South Stream και των πωλήσεων των ρωσικών αντιαεροπορικών πυραύλων S 400, που απειλούν την τεχνολογία αλλά και την συμμαχία του Ν.Α.Τ.Ο.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν άσκησε πίεση στις δύο αντιμαχόμενες χώρες, ώστε μέσω της διπλωματίας να εφαρμοστούν οι σχεδιαζόμενες Αρχές της Μαδρίτης (Madrid Principles). Σύμφωνα με τις αρχές, η Αρμενία θα παραχωρούσε τον έλεγχο των επτά κατεχόμενων περιφερειών του Αζερμπαϊτζάν, αλλά θα διατηρήσει έναν χερσαίο διάδρομο προς το

<sup>51</sup> Νταβούτογλου Αχμέτ Το στρατηγικό βάθος Η διεθνής θέση της Τουρκίας [μετ Ν Ραπτόπουλος] (Αθήνα, Ποιότητα,2010) σελ 401

<sup>52</sup> Emil Avdaliani, Turkey's Win-Win Strategy in the Nagorno-Karabakh Conflict, 13 November 2021, <https://besacenter.org/perspectives-papers/turkey-nagorno-karabakh-strategy/> (accessed in January 30, 2021).

<sup>53</sup> Η τουρκική BOTAS ξεκίνησε τη δημοπράτηση το 2020, για την κατασκευή αγωγού φυσικού αερίου από την Τουρκία προς τον αζέρικο θύλακα του Nakhchivan. Η λειτουργία του θα περιορίσει τις σημερινές ιρανικές εξαγωγές φυσικού αερίου προς το Nakhchivan και θεωρείται κίνηση καλής θέλησης της Άγκυρας προς την Ουάσινγκτον.

<sup>54</sup> Μανώλη Π, Ναγκόρνο-Καραμπάχ: 30 χρόνια σύγκρουσης, Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛΙΑΜΕΠ), Policy Brief 135/2020, (Αθήνα ΕΛΙΑΜΕΠ 2020) σελ 7

Ναγκόρνο-Καραμπάχ και θα ξεκινούσε συνομιλίες για το καθεστώς της περιοχής.<sup>55</sup>

Η Τουρκία έχει κατηγορήσει την Ελλάδα (διαρρεί ιστορικούς δεσμούς με την Αρμενία) για την στάση της, όσο αφορά το Ναγκόρνο-Καραμπάχ. Ο Τούρκος Υπουργός Εξωτερικών Aksoy προέτρεψε την Ελλάδα να καταδικάσει την παράνομη κατοχή των Αρμενίων στα εδάφη του Αζερμπαϊτζάν και να υποστηρίξει τα ψηφίσματα του Συμβουλίου Ασφαλείας του Ο.Η.Ε. που καλούν την Αρμενία να αποσυρθεί αμέσως, πλήρως και άνευ όρων. Ο Aksoy, τονίζει ότι η τρέχουσα θέση της Ελλάδας, είναι μέρος του προτύπου της να είναι «ο δημιουργός των προβλημάτων ή ο υποστηρικτής των δημιουργών των προβλημάτων»<sup>56</sup>.

## ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Παρόλο που έχει υπογραφεί συμφωνία, η εκχειρία είναι αμφίβολη καθώς δεν γίνεται καμία αναφορά για το μελλοντικό καθεστώς του Ναγκόρνο-Καραμπάχ. Με δεδομένο, ότι η διαμάχη των δύο κρατών αποτελεί χρόνιο και σύνθετο πρόβλημα, η παρούσα κατάσταση δημιουργεί τις προϋποθέσεις, στο μέλλον τα δύο κράτη να οδηγηθούν σε ευρύτερη κλιμάκωση.<sup>57</sup> Η εξεύρεση βιώσιμης λύσης, βρίσκεται στη πολιτική βούληση και στη συνείδηση των πολιτών των δύο κρατών. Η Ελλάδα θα πρέπει να αποδοκιμάζει κάθε παρέμβαση τρίτων και να παραμένει προσηλωμένη στη πάγια θέση της, για ειρηνική επίλυση των διαφορών σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, αναλαμβάνοντας διπλωματικές πρωτοβουλίες<sup>58</sup>.

<sup>55</sup> Nicu Popescu, How the EU became marginalised in Nagorno-Karabakh EU diplomacy could facilitate a conflict settlement process by pressuring Armenia and Azerbaijan to start implementing the Madrid Principles. October 13, 2020 [https://ecfr.eu/article/commentary\\_how\\_europe\\_became\\_marginalised\\_in\\_nagorno\\_karabakh/](https://ecfr.eu/article/commentary_how_europe_became_marginalised_in_nagorno_karabakh/) (accessed in January 31, 2021).

<sup>56</sup> Dilan, Pamuk, Turkey slams Greek support for Armenian occupation. October 13, 2020 <https://www.aa.com.tr/en/politics/turkey-slams-greek-support-for-armenian-occupation/2009753>. (accessed in January 31, 2021)

<sup>57</sup> Υφίστανται πολύπλοκες και μακροχρόνιες επιπλοκές και αντικρουόμενα συμφέροντα τρίτων. Υπάρχουν ιστορικές μνήμες που επιδεινώνουν τις σχέσεις των δύο λαών και εσωτερικά προβλήματα. Αποδείχθηκε η αδυναμία της διεθνούς διαμεσολάβησης.

<sup>58</sup> Η Ελλάδα διατηρεί ιστορικούς δεσμούς με την Αρμενία, ορμώμενη από τη γενοκτονία χριστιανικών πληθυσμών στη Μικρά Ασία. Επίσης με την συμμετοχή της Ελλάδας στον «Νότιο Διάδρομο» που μεταφέρει αέριο στην Ευρώπη έχουν εξομαλυνθεί κατά ένα βαθμό οι σχέσεις με το Αζερμπαϊτζάν.

Η Ελλάδα θα πρέπει να διδαχθεί από την συμπεριφορά των μεγάλων δυνάμεων και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, έτσι ώστε να μη θεωρεί δεδομένο ότι η διεθνής κοινότητα, θα έχει τη δύναμη της θέλησης, για άμεση επέμβαση σε περίπτωση ελληνoturκική σύρραξης. Επίσης, αποδεικνύεται ότι η διάρκεια της σύγκρουσης μπορεί να μην ολίγων ωρών, μέχρι την διεθνή διαμεσολάβηση.

Κατά την προσωπική γνώμη του συντάκτη της παρούσας, υπάρχουν αρκετές ομοιότητες της παραπάνω σύγκρουσης με την περίπτωση Ελλάδας-Κύπρου και Τουρκίας. (Συγκρουόμενες πτυχές Διεθνούς Δικαίου, αδυναμία λύσης μέσω του Διεθνούς Δικαίου και διαμεσολαβητικών πρωτοβουλιών, ποικίλες και μακροχρόνιες διαφορές, συμφέροντα τρίτων) Η Ελλάδα θα πρέπει να εξετάσει προσεκτικά τους παράγοντες που οδήγησαν την Αρμενία στη σημερινή δύσκολη θέση. Αναμφίβολα τα Γενικά Επιτελεία, εξετάζουν τα επιχειρησιακά χαρακτηριστικά των συγκρούσεων, ενημερώνοντας συνεχώς το προφίλ των τουρκικών κινήσεων και δογμάτων ειδικά, στα συστήματα εξουδετέρωσης UAV και DRONES.

Απαιτείται, διαμόρφωση κοινής Ευρωπαϊκής εξωτερικής πολιτικής με την συμμετοχή της Ελλάδας περισσότερο ενεργή, προκειμένου να αναχαιπιστεί η επικίνδυνη επεκτατική εξωτερική πολιτική της Τουρκίας. **Το οξύμωρο είναι από την μία πλευρά έχουμε τις δηλώσεις του Στόλτενμπεργκ ότι η Τουρκία ανήκει στη Δύση, εξυπηρετώντας κάποια κράτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης να μην αποφασίζουν να λάβουν κυρώσεις εναντίον της Τουρκίας, για την προκλητική συμπεριφορά της, στην Ελλάδα και Κύπρο και την ίδια στιγμή ο Τούρκος Πρόεδρος παρευρίσκεται στη στρατιωτική παρέλαση στο Αζερμπαϊτζάν, με την συμμετοχή τουρκικών στρατευμάτων, μετά την λήξη της σύγκρουσης στο Ναγκόρνο Καραμπάχ.**

**Η Ελλάδα μέσα από την σύγκρουση της Αρμενίας και του Αζερμπαϊτζάν θα πρέπει να συνειδητοποιήσει ότι οι συμμαχίες, η παραχώρηση βάσεων, οι σχέσεις στρατηγικού επιπέδου με άλλα κράτη είναι οπωσδήποτε ωφέλιμες, στην διπλωματία και στην ισχύ ενός κράτους, αλλά δεν διασφαλίζουν πλήρως τα εθνικά κυριαρχικά δικαιώματα.**

Το ηθικό δίδαγμα από την σύγκρουση των δύο κρατών, είναι ότι η δίκαιη και ειρηνική λύση απαι-

τεί αμοιβαίες υποχωρήσεις και των δύο πλευρών. Τις περισσότερες όμως υποχωρήσεις πραγματοποιεί ο έχων την μικρότερη σχετική ισχύ ή αν τα πράγματα οδηγηθούν σε σύγκρουση, ο ηττημένος. Κατά συνέπεια αποτελεί μονόδρομο για την Ελλάδα, η επαύξηση όλων των μορφών ισχύος, με έμφαση στη στρατιωτική ισχύ ενισχύοντας την αποτρεπτική δυνατότητα της χώρας.

Όταν έχεις να αντιμετωπίσεις μια αναθεωρητική Τουρκία, η οποία με άνεση χρησιμοποιεί στρατιωτική δύναμη στο Ιράκ, στη Συρία, στη Λιβύη, στο Ναγκόρνο Καραμπάχ, θα πρέπει να αναζητάς πολλαπλασιαστές σκληρής ισχύος (οικονομική ισχύ, στρατιωτική ισχύ, συμμαχίες).

Η Ελλάδα γεωπολιτικά και αξιακά, είναι τοποθετημένη σε αυτό το οποίο αποκαλούμε δυτική σφαίρα, αντιμετωπίζοντας ένα διεθνές περιβάλλον εξαιρετικά ανταγωνιστικό. Η Ελλάδα απαιτείται μέσω της υψηλής στρατηγικής να:

α. Αναλύει το διεθνές περιβάλλον, τις ευκαιρίες και τους κινδύνους που προέρχονται από αυτό.

β. Οριοθετεί τους στόχους και τους να τους ιεραρχεί.

γ. Χρησιμοποιεί όλα τα διαθέσιμα μέσα σκληρής και ήπιας ισχύος για να πετύχει τους στόχους.

δ. Βαδίζει με πυξίδα το Διεθνές Δίκαιο και το Δίκαιο της Θάλασσας, στέλνοντας ξεκάθαρο μήνυμα, ότι περιφερειακές διαφορές μπορούν να λύνονται όταν υπάρχουν στοιχειώδεις σχέσεις καλής γειτονίας και σεβασμός στο Διεθνές Δίκαιο.

## ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

### Ελληνόγλωσση

Κολιόπουλος, Κωνσταντίνος, «Η Στρατηγική Σκέψη» (Αθήνα, Ποιότητα, 2008) σελ 33

Μάζης, Ιωάννης, «Το ρωσικό Σαχ-Ματ στον Καύκασο». (Αθήνα, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο, 2020) σελ 44-49.

Μανώλη, Παναγιώτα, «Ναγκόρνο-Καραμπάχ: 30 χρόνια σύγκρουσης», Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛΙΑΜΕΠ), Policy Brief 135/2020, (Αθήνα, ΕΛΙΑΜΕΠ, 2020) σελ 3

Μηνάγια, Χρίστος, «Κεμάλ Αταρτούκ και Ταγίπ Ερντογάν: Misak-I Milli ο Εθνικός Όρκος των Τούρκων», geostrategy, 20 Φεβρουαρίου 2011, <https://docplayer.gr/10299233-Keual-atatoyrk-kai-tagip-erntogan-misak-i-mil-li-o-ethnikos-orkos-ton-toyrkon.html> (έγινε πρόσβαση στις 2 Ιανουαρίου 2021)

Μηνάγια, Χρίστος, «Τουρκό-ισλαμικός εθνικισμός και εξελίξεις στη Συρία», geostrategy, 17 Απριλίου 2012, <https://docplayer.gr/9464541-Toyrko-islauikos-ethnikisuos-kai-exelixeis-sti-syria.html> (έγινε πρόσβαση στις 2 Ιανουαρίου 2021)

Νταβούτογλου Αχμέτ «Το στρατηγικό βάθος Η διεθνής θέση της Τουρκίας» [μετ Ν Ραπτόπουλος] (Αθήνα, Ποιότητα, 2010) σελ 401

Ψήφισμα 1416 (2005) της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης, [https://web.archive.org/web/20101128005101/καιhttp://assem-bly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/Adopted\\_ext/ta\\_05/ERES1416.htm](https://web.archive.org/web/20101128005101/καιhttp://assem-bly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/Adopted_ext/ta_05/ERES1416.htm) (έγινε πρόσβαση στις 16 Ιανουαρίου 21).

### Ξενόγλωσση

Avdaliani, Emil, Turkey's Win-Win Strategy in the Nagorno-Karabakh Conflict, 13 November 2021, <https://besacenter.org/perspectives-papers/turkey-nagorno-karabakh-strategy/> (accessed in January 30, 2021).

Bagirova, Nailia, and Nvard Hovhannisyanyan, 'Turkey rejects Russia, France, US over Nagorno-Karabakh ceasefire measures', France24 News, 01 October 2020, <https://www.fr24news.com/a/2020/10/turkey-rejects-russia-france-us-over-nagorno-karabakh-ceasefire-measures-2.html> (accessed in January 21, 2021).

Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline, [https://en.wikipedia.org/wiki/Baku%E2%80%93Tbilisi%E2%80%93Ceyhan\\_pipeline](https://en.wikipedia.org/wiki/Baku%E2%80%93Tbilisi%E2%80%93Ceyhan_pipeline) (accessed in January 05, 2021).

Batyaev, Henry, Kremlin: Turkey Didn't Coordinate Idea of Deploying Peacekeepers in Karabakh With Anyone - Sputnik International, 11 November, 2020, <https://sputniknews.com/world/202011101081113644-ankara-to-control-karabakh-ceasefire-implementation-turkish-foreign-minister-says> (accessed in January 22, 2021).

Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline, [https://en.wikipedia.org/wiki/Baku%E2%80%93Tbilisi%E2%80%93Ceyhan\\_pipeline](https://en.wikipedia.org/wiki/Baku%E2%80%93Tbilisi%E2%80%93Ceyhan_pipeline) (accessed in January 05, 2021).

Boruk, Grgic, The EU suffered a big lose in Nagorno-Karabkh, 23 November, 2020 <https://www.aljazeera.com/opinions/2020/11/23/the-biggest-loser-in-nagorno-karabkh-is-not-armenia> (accessed in January 23, 2021).

Connelly, Adrew, "The humanitarian fallout of the Nagorno-Karabakh conflict", 5 November 2020, <https://www.thenewhumanitarian.org/news-feature/2020/11/5/nagorno-karabakh-armenia-azerbaijan-conflict-humanitarian-impact> (accessed in January 04, 2021).

Herzig, Edmund., The New Caucasus. Armenia, Azerbaijan and Georgia (London: Pinter, Royal Institute of International Affairs, 1999, Reprinted 2000), p.11.

Hunter Shireen, Τουρκία, Κεντρική Ασία και Καύκασος: Δέκα χρόνια μετά την ανεξαρτησία, σε Θάνος Βερέμης, Θάνος Ντόκος, επιμ. Η Σύγχρονη Τουρκία. Κοινωνία, Οικονομία και Εξωτερική Πολιτική (Αθήνα: Παπαζήσης, 2002), p.498.

Isachenko, Daria, Turkey-Russia Partnership in the War over Nagorno-Karabakh. Militarized Peace building with Implications for Conflict Transformation. 03 November 2020 <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2020C53/> (accessed in January 19, 2021).

Kenti, Patric, What's Turkey's role in the Nagorno-Karabakh conflict? 30 October 2020, <https://www.aljazeera.com/features/2020/10/30/whats-turkeys-role-in-the-nagorno-karabakh-conflict>. (accessed in January 20, 2021).

Korso, Tim, Ceasefire in Nagorno Karabakh: Key Points of Deal to Stop Hostilities Between Armenia and Azerbaijan - Sputnik International 10 November, 2020, <https://sputniknews.com/asia/202011101081115186-ceasefire-in-nagorno-karabakh-key-points-of-deal-to-stop-hostilities-between-armenia-and-azerbaijan/> (accessed in January 22, 2021).

Kramer Heinz, A Changing Turkey. The Challenge to Europe and the United States (Washington: Brookings Institution Press, 2000)

Lansky Miriam, Armenia/Azerbaijan. How close are they to peace? 4 May 2001, Habarlar-L, News Archives

Mackenzie Kenneth, Turkey's circumspect activism, σε The World Today, Vol.49, No.2, February 1993, p.26

Pamuk, Dilan, Turkey slams Greek support for Armenian occupation. 13 October, 2020, <https://www.aa.com.tr/en/politics/turkey-slams-greek-support-for-armenian-occupation/2009753>. (accessed in January 31, 2021)

Pamuk, D. F., Turkey's Policies in Transcaucasia, Contested Borders in the Caucasus. 20 October, 2020. [https://www.vub.be/sites/vub/files/nieuws/users/bcoppiet/136\\_depauw.pdf](https://www.vub.be/sites/vub/files/nieuws/users/bcoppiet/136_depauw.pdf) (accessed in January 18, 2021).

Popescu Nicu, 'A hill here, a village there: Nagorno-Karabakh', ECFR Commentary, 2 October 2020, <https://www.ecfr.eu/article/>

commentary a hill. here a village there nagorno karabakh and the salami slic (accessed in January 20, 2021).

Ramezanzadeh, Abdollah, Iran's Role as Mediator in the Nagorno-Karabakh Crisis σε Bruno Coppieters, ed., Contested Borders in the Caucasus (VUB University Press, 1996), [www.poli.vub.ac.be/publi/ContBorders](http://www.poli.vub.ac.be/publi/ContBorders) (accessed January 15, 2021)

Resolution 853 (1993), Adopted by the Security Council at its 3259th meeting, on 29 July 1993, <https://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/or/13508.htm> (accessed 16 January 2021).

Safi, Michael, Why are Armenia and Azerbaijan fighting and what are the implications? 05 October, 2020 <https://www.theguardian.com/world/2020/sep/28/why-are-armenia-and-azerbaijan-fighting-what-are-implications> (accessed in January 22, 2021).

Sebnem Udum, The Politics of Caspian Region Energy Resources: A Challenge for Turkish Foreign Policy, σε Perceptions, Vol.VI, No.4, December 2001-February 2002, [www.mfa.gov.tr/grupa/percept](http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept) (accessed in January 19, 2021).

South Caucasus Pipeline, [https://en.wikipedia.org/wiki/South\\_Caucasus\\_Pipeline](https://en.wikipedia.org/wiki/South_Caucasus_Pipeline) (accessed in January 5 2021).

Szajkowski Bogdan, Encyclopedia of Conflicts, Disputes and Flashpoints in Eastern Europe, Russia and the Successor States (UK: Longman Current Affairs, 1993), p.232

Taru Bahl, M.H. Syed. Encyclopaedia of the Muslim World. Anmol Publications PVT, 2003 p. 34. (ISBN 81-261-1419-3)

The Jerusalem Post, 14 October, 2020, <https://www.jpost.com/middle-east/how-turkey-pushed-for-azerbajians-war-on-armenia-645650> (accessed in January 21, 2021).

Turan Gul, Turan Ilter, Οι Σχέσεις της Τουρκίας με τις Τουρκογενείς Δημοκρατίες, σε Μύθος και Πραγματικότητα. Ανάλυση της Τουρκικής Εξωτερικής Πολιτικής (Αθήνα, Ινφογνώμων, 2001), σ.552

Turkkaya Ataov, Turkey, the CIS and Eastern Europe, σε Canan Balkir, Allan M. Williams, Turkey and Europe (London: Pinter Publishers, 1993), p.208-09.

United Nations General Assembly Resolution 62/243 Titled "The Situation in the Occupied Territories of AZER", <https://undocs.org/A/RES/62/243> (accessed in January 16, 2021).

Winrow, Gareth, Turkey in Post-Soviet Central Asia (The Royal Institute of International Affairs, Russia and CIS Programme, 1995), p.17

Zeevi, Dror, Turkey fuels Nagorno-Karabakh conflict drones, mercenaries and dream of imperial resurgence, 16 October, 2020, <https://www.justsecurity.org/72910/turkey-fuels-nagorno-karabakh-conflict-drones-mercenary-and-dreams-of-imperial-resurgence> (accessed in January 21, 2021).



## Εργασίες Σπουδαστών



Ο Συνταγματάρχης (Ο) Ηλίας Χατζηχαμπέρης έχει γεννηθεί στις 21 Νοεμβρίου 1969, στην Κατερίνη. Είναι απόφοιτος του Τμήματος Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας έτους 1993 και της Στρατιωτικής Σχολής Αξιωματικών Σωμάτων (ΣΣΑΣ) έτους 1996.

Έχει υπηρετήσει σε προβλεπόμενες του βαθμού του θέσεις στο εσωτερικό καθώς και σε θέσεις εξωτερικού και NATO (Πρεσβεία της Ελλάδας στο Ηνωμένο Βασίλειο, NDC/GR, Αλβανία) όπου έχει συμμετάσχει και ως εκπρόσωπος της Ελλάδας στο NATO σε συνέδρια οικονομικού περιεχομένου. Τα έτος 2019 ορίστηκε εκπρόσωπος του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας, στην Ουάσινγκτον για την ανασκόπηση των συμβάσεων εξοπλιστικών προγραμμάτων μεταξύ Ελλάδας και ΗΠΑ (FMS).

Αποφοίτησε επιτυχώς από τη Σχολή Διοικήσεως και Επιτελών, την Ανώτατη Διακλαδική Σχολή Πολέμου και τη Σχολή Εθνικής Άμυνας με πληθώρα ηθικών αμοιβών.

Είναι κάτοχος Διδακτορικού Διπλώματος του Τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών αγαθών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου με βαθμό «Άριστα» (2014), Μεταπτυχιακού Διπλώματος Master of Business Administration (MBA) του Kingston University του Λονδίνου (2003), καθώς και Μεταπτυχιακού Διπλώματος στις Στρατηγικές Σπουδές Ασφάλειας (Master of Arts in Strategic Security Studies) του τμήματος Διεθνών Ευρωπαϊκών και Περιφερειακών Σπουδών του Παντείου Πανεπιστημίου με βαθμό «Άριστα» (2022)

Από το 2005 είναι μέλος του Εθνικού Κέντρου Πιστοποίησης Συνεχιζόμενης Επαγγελματικής Κατάρτισης (ΕΚΕΠΙΣ) του Εθνικού Οργανισμού Πιστοποίησης Προσόντων (ΕΟΠΠ) του Υπουργείου Παιδείας. Έχει παρακολουθήσει πληθώρα επιστημονικών συνεδρίων, ενώ είναι κάτοχος διπλωμάτων εξειδικευμένης επιμόρφωσης σε γνωστικά αντικείμενα που άπτονται τομέων όπως Οικονομική και Διοίκηση Προσωπικού.

Επί σειρά ετών έχει διδάξει ως Καθηγητής στη Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων (ΣΣΕ), στη Σχολή Αξιωματικών Νοσηλευτικής (ΣΑΝ) στη Σχολή Οικονομικού (ΣΧΟ) του Γενικού Επιτελείου Στρατού (ΓΕΣ) καθώς και σε Δημόσια και Ιδιωτικά ΙΕΚ. Έχει πραγματοποιήσει διαλέξεις σε Α.Σ.Ε.Ι, στο Τμήμα

Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας καθώς και στη Σχολή Εθνικής Άμυνας. Έχει πραγματοποιήσει επιστημονικές δημοσιεύσεις σε ακαδημαϊκά περιοδικά στο εσωτερικό και στο εξωτερικό, καθώς και παρουσιάσεις σε διεθνή συνέδρια και ημερίδες.

Διαθέτει γνώσεις Η/Υ και αγγλικών. Είναι έγγαμος με δύο τέκνα.

## ΗΜΕΡΙΔΑ ΙΣΟΤΗΤΑΣ ΦΥΛΩΝ



## Δραστηριότητες



Την Τετάρτη 09 Νοεμβρίου 2022 στη Λέσχη Αξιωματικών Ενόπλων Δυνάμεων Αθηνών, πραγματοποιήθηκε Ημερίδα με θέμα «Ισότητα των φύλων στις Ένοπλες Δυνάμεις», η οποία διοργανώθηκε από την Σχολή Εθνικής Άμυνας (ΣΕΘΑ) του ΓΕΕΘΑ.

Την έναρξη των εργασιών της Ημερίδας κήρυξε ο Αρχηγός ΓΕΣ Αντιστράτηγος Χαράλαμπος Λαλούσης ως εκπρόσωπος του κ. Αρχηγού ΓΕΕΘΑ, ενώ απηύθυναν χαιρετισμό ο Υπουργός Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων κ. Κωστής Χατζηδάκης και η Υφυπουργός Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων κ. Μαρία Συρεγγέλα.

Τις συζητήσεις συντόνισε ο Καθηγητής Κοινωνικής Μορφολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου κ. Γεράσιμος Καραμπελιάς, ενώ ομιλητές της Ημερίδας ήταν:

Ο Καθηγητής Κοινωνικής Μορφολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου κ. Γεράσιμος Καραμπελιάς.

Η Καθηγήτρια του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (ΕΚΠΑ) κ. Ειρήνη Καμπερίδου.

Ο Υποδιοικητής της 98 ΑΔΤΕ, Ταξίαρχος Μιχαήλ Πλούμης

Η Καθηγήτρια του Εθνικού Κέντρου Δημόσιας Διοίκησης και Αυτοδιοίκησης (ΕΚΔΑΑ) κ. Αναστασία Πολιτοπούλου.

Ο Καθηγητής Στρατιωτικής Κοινωνιολογίας ΣΣΕ κ. Γεώργιος Καφφές.

Η Πλοίαρχος (ΥΝ) ΠΝ κ. Αικατερίνη Ρεβενιώτη.

Η Πλοίαρχος (ΥΝ) ΠΝ κ. Κωνσταντίνα Γαϊτάνου.

Η Διοικητής ΚΕΕΜ, Συνταγματάρχης (ΕΜ) κ. Παναγιώτα Φραγκιάδου.

Η Σμήναρχος (ΥΝ) κ. Ελένη Χωλίδου.

(Φωτογραφίες Τμήμα Δημοσίων Σχέσεων ΣΕΘΑ)

## Τελετή Απονομής Πτυχίων Αποφοίτων Μεταπτυχιακού Πανεπιστημίου Plymouth



Την Τετάρτη 08 Ιουνίου 2022 στη ΛΑΕΔ στην Αθήνα πραγματοποιήθηκε τελετή απονομής πτυχίων στους αποφοίτους του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών (ΠΜΣ) «Εφαρμοσμένη Στρατηγική και Διεθνής Ασφάλεια» του Πανεπιστημίου Plymouth η οποία συνδιοργανώθηκε από το Πανεπιστήμιο του Plymouth και τη Σχολή Εθνικής Άμυνας.

Στην εκδήλωση παραβρέθηκε ο Διοικητής της Ναυτικής Διοίκησης του NATO (MARCOM) Βρετανός Αντιναύαρχος Keith Blount, ο Υπαρχηγός ΓΕΕΘΑ Αντιναύαρχος Δρυμούσης Ιωάννης, ο Διοικητής της ΣΕΘΑ Αντιστράτηγος Αναστάσιος Σπανός, εκπρόσωποι των Αρχηγών των 3 Γενικών Επιτελείων, ο Πρέσβης και ο ΑΚΑΜ του Ηνωμένου Βασιλείου, εφοπλιστές και εκπρόσωποι του Ναυτικού Επιμελητηρίου Ελλάδας.



Η τελετή αποφοίτησης περιλάμβανε την απονομή πτυχίων σε 46 αποφοίτους των ετών 2018 - 2021 καθώς και βράβευση τεσσάρων διακεκριμένων σπουδαστών που πέτυχαν την υψηλότερη ακαδημαϊκή επίδοση στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα.

## Έναρξη Φοίτησης 13ης ΕΣΦΕΑ

Την Δευτέρα 05 Σεπτεμβρίου 2022 στο Πολεμικό Μουσείο Αθηνών πραγματοποιήθηκε η τελετή έναρξης της 13<sup>ης</sup> Εκπαιδευτικής Σειράς Φοίτησης Εξ' Αποστάσεως (ΦΕΑ), διάρκειας 12 μηνών.

Κατά την τελετή πραγματοποιήθηκε αγιασμός και ακολούθησε χαιρετισμός από τον Διοικητή της Σχολής Εθνικής Άμυνας, Αντιστράτηγο Αναστάσιο Α. Σπανό.

Στους σπουδαστές περιλαμβάνονται Αξιωματικοί του Στρατού Ξηράς, του Πολεμικού Ναυτικού, της Πολεμικής Αεροπορίας, του Πυροσβεστικού Σώματος, του Λιμενικού Σώματος - Ελληνικής Ακτοφυλακής, της Κυπριακής Δημοκρατίας, της Διεύθυνσης Νομικού Σώματος, Οικονομικής επιθεώρησης και Μόνιμοι Υπάλληλοι του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας.



## Αποφοίτηση 12ης ΕΣΦΕΑ



Την Παρασκευή 09 Σεπτεμβρίου 2022 παρουσία του Αρχηγού ΓΕΕΘΑ Στρατηγού Κωνσταντίνου Φλώρου, έλαβε χώρα στο Πολεμικό Μουσείο Αθηνών η τελετή αποφοίτησης των σπουδαστών της 12<sup>ης</sup> Εκπαιδευτικής Σειράς (ΕΣ) Φοίτησης Εξ Αποστάσεως της ΣΕΘΑ.

Την τελετή τίμησαν με την παρουσία τους οι αρχηγοί των ΓΕ καθώς και πολλοί επίσημοι.

Συνολικά αποφοίτησαν 166 σπουδαστές από τις Ένοπλες Δυνάμεις και τα Σώματα Ασφαλείας, 19 Ελληνοκύπριοι Αξιωματικοί και 6 Μόνιμοι Υπάλληλοι Υπουργείων, όπως παρακάτω:

Ο Αρχηγός ΓΕΕΘΑ στον χαιρετισμό του συνεχάρη το σύνολο των σπουδαστών για την αποφοίτησή του καθώς και στην πολύτιμη συμβολή τόσο του στρατιωτικού και πολιτικού προσωπικού όσο και των καθηγητών και των εξωτερικών ομιλητών της Σχολής Εθνικής Άμυνας στην κατάρτιση και στην επιμόρφωση των σπουδαστών. Υπογράμμισε επίσης ότι το νέο διευρυμένο πρόγραμμα σπουδών της Σχολής παρέχει στους σπουδαστές της υψηλού επιπέδου ακαδημαϊκή και επιστημονική γνώση επί θεμάτων Αμυντικής Πολιτικής και Εθνικής Στρατηγικής, καλλιεργώντας τόσο τις ικανότητες πολύπλευρης ανάλυσης του γεωστρατηγικού περιβάλλοντος όσο και την ενίσχυση των δεξιοτήτων τους στην διαμόρφωση και παρουσίαση προτάσεων επί αμυντικών και στρατηγικών θεμάτων.

Επιπρόσθετα και απευθυνόμενος προς τους Αξιωματικούς των Ενόπλων Δυνάμεων και των Σωμάτων Ασφαλείας, τόνισε ότι αποφοιτούν έχοντας αποκτήσει μια βαθύτερη και σφαιρικότερη αντίληψη των παραμέτρων της Εθνικής Άμυνας, που θα συμβάλουν στην διαμόρφωση αποφάσεων επιχειρησιακού και στρατηγικού επιπέδου σε εθνικό και διεθνές επίπεδο.

Αναφέρθηκε επίσης στην αξία του προσωπικού των Ενόπλων Δυνάμεων που αποτελεί τον πραγματικό πολλαπλασιαστή της εθνικής στρατιωτικής ισχύος, στην σημασία της διασφάλισης της Εθνικής Άμυνας καθώς και στις προκλήσεις που καλούνται να αντιμετωπίσουν από δυνάμεις που επενδύουν στην αστάθεια, δεν τηρούν τις Διεθνείς Συνθήκες και το Διεθνές Δίκαιο και δεν επιθυμούν σχέσεις καλής γειτονίας.

Ολοκληρώνοντας τον χαιρετισμό του, συνεχάρη τον Διοικητή και το καταξιωμένο καθηγητικό προσωπικό για την άοκνη προσπάθεια που διαχρονικά καταβάλλει για να διασφαλίσει υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης και τους προέτρεψε να συνεχίσουν το έργο τους ενισχύοντας το κύρος και την εμβέλεια της Σχολής τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό.

## Έναρξη Φοίτησης 7ου ΔΣΣ

Την Πέμπτη 15 Σεπτεμβρίου 2022 στη Σχολή Εθνικής Άμυνας πραγματοποιήθηκε η έναρξη της 7ης Εκπαιδευτικής Σειράς του Διεθνούς Σχολείου Σπουδών (ΔΣΣ), διάρκειας 3 μηνών. Σκοπός του ΔΣΣ είναι η διαμόρφωση κοινής αντίληψης και κατανόησης μεταξύ στελεχών φίλων και συμμάχων χωρών πάνω στα σύγχρονα θέματα άμυνας και σε στρατηγικό επίπεδο, καθώς και η ανάπτυξη-διερεύνηση των γνώσεων των σπουδαστών σε αντικείμενα που σχετίζονται με τη στρατηγική, την ιστορία, την πολιτική και την οικονομία.

Στο πλαίσιο της έναρξης ο Διοικητής της Σχολής Εθνικής Άμυνας, Αντιστράτηγος Αναστάσιος Α. Σπανός απηύθυνε χαιρετισμό προς τους σπουδαστές. Στους σπουδαστές περιλαμβάνονται Ανώτεροι Αξιωματικοί των Ενόπλων Δυνάμεων και των Σωμάτων Ασφαλείας από την Αίγυπτο, την Βουλγαρία, την Ελλάδα, τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα, την Ιορδανία, την Κυπριακή Δημοκρατία και την Σαουδική Αραβία.



## Έναρξη φοίτησης 75ης ΕΣΦΔΠ

Την Τετάρτη 05 Οκτωβρίου 2022 στην Σχολή Εθνικής Άμυνας πραγματοποιήθηκε η τελετή έναρξης της 75ης Εκπαιδευτικής Σειράς Φοίτησης Δια Παρουσίας (ΦΔΠ).

Κατά την τελετή πραγματοποιήθηκε αγιασμός και ακολούθησε χαιρετισμός από τον Διοικητή της Σχολής Εθνικής Άμυνας, Αντιστράτηγο Αναστάσιο Α. Σπανό.

Στους σπουδαστές περιλαμβάνονται Αξιωματικοί του Στρατού Ξηράς, του Πολεμικού Ναυτικού, της Πολεμικής Αεροπορίας, της Ελληνικής Αστυνομίας, του Πυροσβεστικού Σώματος, του Λιμενικού Σώματος - Ελληνικής Ακτοφυλακής, της Αραβικής Δημοκρατίας της Αιγύπτου, της Βοσνίας - Ερζεγοβίνης, της Δημοκρατίας της Βόρειας Μακεδονίας, της Κυπριακής Δημοκρατίας καθώς και Μόνιμοι Υπάλληλοι.





## Επισκέψεις-Ομιλίες

## Επίσκεψη του National Defense College της Ινδίας στη Σχολή Εθνικής Άμυνας



Τη Δευτέρα 06 Ιουνίου 2022, το National Defence College της Ινδίας πραγματοποίησε εκπαιδευτική επίσκεψη στη Σχολή Εθνικής Άμυνας. Οι σπουδαστές του κολλεγίου είχαν τη δυνατότητα να ενημερωθούν για την αποστολή και τις δραστηριότητες της Σχολής, καθώς επίσης και να παρακολουθήσουν ενημερώσεις από αρμόδιους επιτελικούς φορείς του ΥΠΕΘΑ και του ΥΠΕΞ για την Εξωτερική και Αμυντική πολιτική της Ελλάδας. Η επίσκεψη εντάσσεται στις δράσεις των προγραμμάτων στρατιωτικής συνεργασίας του ΓΕΕΘΑ και έχουν σκοπό την περαιτέρω ενίσχυση των διμερών σχέσεων.

Κατά τη διάρκεια της επίσκεψης, τηρήθηκαν όλα τα ενδεδειγμένα μέτρα αποφυγής της πανδημίας COVID - 19.

## Επίσκεψη του National Defence University του Πακιστάν στη Σχολή Εθνικής Άμυνας



Την Τρίτη 14 Ιουνίου 2022, το National Defence University του Πακιστάν πραγματοποίησε εκπαιδευτική επίσκεψη στη Σχολή Εθνικής Άμυνας. Οι σπουδαστές του κολλεγίου είχαν τη δυνατότητα να ενημερωθούν για την αποστολή και τις δραστηριότητες της Σχολής, καθώς επίσης και να παρακολουθήσουν ενημερώσεις από αρμόδιους επιτελικούς φορείς του ΥΠΕΘΑ και του ΥΠΕΞ.

Η επίσκεψη εντάσσεται στις δράσεις των προγραμμάτων στρατιωτικής συνεργασίας του ΓΕΕΘΑ και έχει σκοπό την περαιτέρω ενίσχυση των διμερών σχέσεων.

## Επισκέψεις-Ομιλίες

### Επίσκεψη στη ΣΕΘΑ του Αντιπεριφερειάρχη Κεντρικού Τομέα Αθηνών



Την Τετάρτη 13 Ιουλίου 2022 επισκέφθηκε τη ΣΕΘΑ ο Αντιπεριφερειάρχης Κεντρικού Τομέα Αθηνών κ. Γεώργιος Δημόπουλος, (λόγω ανειλημμένων υποχρεώσεων του περιφερειάρχη κ. Πατούλη).

Κατά τη διάρκεια της επίσκεψης ο εκπρόσωπος του Περιφερειάρχη ενημερώθηκε από το Διοικητή της Σχολής Αντιστράτηγο Αναστάσιο Σπανό για την αποστολή και το έργο της Σχολής Εθνικής Άμυνας, ενώ παράλληλα υπήρξε αμοιβαία δέσμευση για περαιτέρω ανάπτυξη συνεργασιών στο πλαίσιο των υπαρχόντων δυνατοτήτων.

## Εκπαιδευτικό ταξίδι του 7ου Δ.Σ.Σ (Διεθνές Σχολείο Σπουδών) στην Κρήτη



Στο χρονικό διάστημα από 3 έως 7 Οκτωβρίου 2022 έλαβε χώρα το εκπαιδευτικό ταξίδι του 7ου Διεθνούς Σχολείου Σπουδών (ΔΣΣ) της ΣΕΘΑ στην Κρήτη.

Κατά τη διάρκεια του ταξιδιού οι σπουδαστές παρακολούθησαν εκπαιδευτικό πρόγραμμα στις εγκαταστάσεις του κέντρου Ναυτικής Αποτροπής (ΚΕ.ΝΑ.Π) και πραγματοποίησαν εκπαιδευτική επίσκεψη στο Ναύσταθμο Κρήτης, στο Πεδίο Βολής Κρήτης, στην 115 ΠΜ, καθώς και στον αρχαιολογικό χώρο της Κνωσού και στο μουσείο του Ηρακλείου.

Κατά την διάρκεια των επισκέψεων, τηρήθηκαν από όλους τα επικαιροποιημένα μέτρα αποφυγής της πανδημίας COVID-19.

Επισκέψεις-Ομιλίες

**Εκπαιδευτική επίσκεψη της 75ης Εκπαιδευτικής Σειράς της ΣΕΘΑ στην Ελληνική Αεροπορική Βιομηχανία Α.Ε.**



Την Δευτέρα 01 Νοεμβρίου 2022 έλαβε χώρα εκπαιδευτική επίσκεψη της 75ης Εκπαιδευτικής Σειράς της Σχολής Εθνικής Άμυνας στην Ελληνική Αεροπορική Βιομηχανία Α.Ε. Κατά τη διάρκεια της επίσκεψης οι σπουδαστές είχαν τη δυνατότητα να ενημερωθούν για τις δραστηριότητες και την αποστολή της Εταιρείας.

Στην επίσκεψη συμμετείχε και ο Διοικητής της Σχολής Αντγος Αναστάσιος Σπανός.

## Επίσκεψη στη ΣΕΘΑ του Γενικού Διευθυντή ΥΠΑΜ Κύπρου



Την Τετάρτη 02 Νοε 22, επισκέφθηκε τη Σχολή Εθνικής Άμυνας ο Γενικός Διευθυντής του υπουργείου Άμυνας της Κυπριακής Δημοκρατίας κ. Ανδρέας Λουκά, ο οποίος είχε την ευκαιρία να ενημερωθεί από το Διοικητή της Σχολής Αντιστράτηγο Αναστάσιο Α. Σπανό για θέματα και δράσεις που αφορούν τη λειτουργία της Σχολής Εθνικής Άμυνας. Κατά τη διάρκεια της επίσκεψης, τηρήθηκαν όλα τα ενδεδειγμένα μέτρα αποφυγής της πανδημίας Covid - 19.

Επισκέψεις-Ομιλίες

Επίσκεψη στη ΣΕΘΑ  
του Υποναύαρχου (ε.τ.)  
Παναγιώτη Λασκαρίδη



Την Παρασκευή 02 Νοε 22, επισκέφθηκε τη Σχολή Εθνικής Αμυνας ο Υποναύαρχος (ε.τ.) Παναγιώτης Λασκαρίδης (Πρόεδρος του Ιδρύματος Αικατερίνη Λασκαρίδη), ο οποίος πραγματοποίησε ομιλία στους σπουδαστές της 75ης Ε.Σ. ΦΔΠ με θέμα «Η Εμπορική Ναυτιλία ως Παράγοντας Μαλακής Ισχύος της Ελλάδας»

Κατά τη διάρκεια της επίσκεψης, τηρήθηκαν όλα τα ενδεδειγμένα μέτρα αποφυγής της πανδημίας Covid - 19.

## Επίσκεψη στη ΣΕΘΑ του Υπουργού Μετανάστευσης και Ασύλου κ. Παναγιώτη Μηταράκη



Την Παρασκευή 04 Νοε 22, επισκέφθηκε τη Σχολή Εθνικής Άμυνας ο Υπουργός Μετανάστευσης και Ασύλου κ. Παναγιώτης (Νότης) Μηταράκης, ο οποίος πραγματοποίησε ομιλία στους σπουδαστές της 75ης Ε.Σ. ΦΔΠ με θέμα «Προκλήσεις, Προοπτικές και Στρατηγικοί Στόχοι του Υπουργείου Μετανάστευσης και Ασύλου»

Κατά τη διάρκεια της επίσκεψης, τηρήθηκαν όλα τα ενδεδειγμένα μέτρα αποφυγής της πανδημίας Covid - 19.



## Επισκέψεις-Ομιλίες

### Επίσκεψη στη ΣΕΘΑ του Υπουργού Οικονομικών κ. Χρήστου Σταϊκούρα



Την Τρίτη 15 Νοε 22, επισκέφθηκε τη Σχολή Εθνικής Άμυνας ο Υπουργός Οικονομικών κ. Χρήστος Σταϊκούρας, ο οποίος πραγματοποίησε ομιλία στους σπουδαστές της 75ης Ε.Σ. ΦΔΠ με θέμα «Προκλήσεις, Προοπτικές και Στρατηγικοί Στόχοι του Υπουργείου Οικονομικών».

**Επίσκεψη της 75<sup>ης</sup> ΕΣΦΔΠ  
στο Ενιαίο Κέντρο  
Συντονισμού Έρευνας και  
Διάσωσης (Ε.Κ.Σ.Ε.Δ.)  
του Αρχηγείου Λιμενικού  
Σώματος/Ελληνικής  
Ακτοφυλακής**



Τη Τετάρτη 16 Νοεμβρίου 2022 έλαβε χώρα εκπαιδευτική επίσκεψη της 75ης Εκπαιδευτικής Σειράς στο Ενιαίο Κέντρο Συντονισμού Έρευνας και Διάσωσης (Ε.Κ.Σ.Ε.Δ.) του Αρχηγείου Λιμενικού Σώματος/Ελληνική Ακτοφυλακή. Κατά τη διάρκεια της επίσκεψης οι σπουδαστές είχαν την ευκαιρία να ενημερωθούν για το έργο και την αποστολή του Λ.Σ./ΕΛ.ΑΚΤ.

Στην επίσκεψη συμμετείχε και ο Διοικητής της Σχολής Αντγος Αναστάσιος Α. Σπανός, ενώ χαιρετισμό εκ μέρους του ΛΣ απηύθυνε ο Α΄ Υπαρχηγός Αντιναύαρχος Αργυράκης Ιωάννης.

## Επισκέψεις-Ομιλίες

### Επίσκεψη στη ΣΕΘΑ του Πρέσβη της Κυπριακής Δημοκρατίας



Την Παρασκευή 18 Νοε 22, επισκέφθηκε τη Σχολή Εθνικής Άμυνας ο Πρέσβης της Κυπριακής Δημοκρατίας κ. Κυριάκος Κεeneβέζος, ο οποίος πραγματοποίησε ομιλία στους σπουδαστές της 75ης Ε.Σ. ΦΔΠ με θέμα «Προκλήσεις, Προοπτικές και Στρατηγικοί Στόχοι της Κύπρου».

## Επίσκεψη στη ΣΕΘΑ του Υπουργού Εξωτερικών κ. Νικολάου Δένδια

Την Τετάρτη 23 Νοε 22, επισκέφθηκε τη Σχολή Εθνικής Άμυνας ο Υπουργός Εξωτερικών κ. Νικόλαος Δένδιας, ο οποίος πραγματοποίησε ομιλία στους σπουδαστές της 75ης Ε.Σ. ΦΔΠ με θέμα «Προκλήσεις, Προοπτικές και Στρατηγικοί Στόχοι του Υπουργείου Εξωτερικών».



Επισκέψεις-Ομιλίες

Επίσκεψη αντιπροσωπίας της ΣΕΘΑ στην Αίγυπτο



Στο χρονικό διάστημα από 21 έως 24 Νοεμβρίου 2022 έλαβε χώρα εκπαιδευτική επίσκεψη επιτελών και σπουδαστών της ΣΕΘΑ στην Αίγυπτο.

Η αντιπροσωπία της ΣΕΘΑ επισκέφθηκε την “Nasser Higher Military Academy”, το “Staff and Command College” και το “Engineering Industries Complex” στο Καΐρο της Αιγύπτου, σε ανταπόδοση προηγούμενης επίσκεψης της Ακαδημίας στην Ελλάδα και στο πλαίσιο σύσφιξης των σχέσεων, μεταξύ των ΕΔ της Ελλάδος και της Αιγύπτου. Επίσης η αντιπροσωπία επισκέφτηκε και έλαβε ευλογία από τον Πάπα και Πατριάρχη Αλεξανδρείας και πάσης Αφρικής Θεόδωρο Β΄, στον ιστορικό Ναό του Αγίου Γεωργίου του Καΐρου.

## Επίσκεψη στη ΣΕΘΑ του Προέδρου και Διευθύνοντα Συμβούλου Ομίλου ΟΤΕ

Την Τετάρτη 30 Νοε 22, επισκέφθηκε τη Σχολή Εθνικής Άμυνας ο Πρόεδρος και Διευθύνων Σύμβουλος του Ομίλου ΟΤΕ κ. Μιχαήλ Τσαμάζ, ο οποίος πραγματοποίησε ομιλία στους σπουδαστές της 75ης Ε.Σ. ΦΔΠ με θέμα «Προκλήσεις, Προοπτικές και Στρατηγικοί Στόχοι του Ομίλου ΟΤΕ».



## Επισκέψεις-Ομιλίες

### Επίσκεψη στην «MOTOR OIL HELLAS»



Την Τετάρτη 06 Δεκεμβρίου 2022 έλαβε χώρα εκπαιδευτική επίσκεψη της 75ης Εκπαιδευτικής Σειράς στις εγκαταστάσεις της «MOTOR OIL HELLAS».

Κατά τη διάρκεια της επίσκεψης οι σπουδαστές είχαν την ευκαιρία να ενημερωθούν για το έργο και την αποστολή της εταιρείας, ενώ παράλληλα πραγματοποιήθηκε και περιήγηση στους χώρους των εγκαταστάσεων αυτής.

Στην επίσκεψη συμμετείχε και ο Διοικητής της Σχολής Αντγος Αναστάσιος Α. Σπανός.

## Σεμινάριο Ενημέρωσης Νεοπροαχθέντων Ανωτάτων Αξιών

Από τη Δευτέρα 20 έως και την Παρασκευή 24 Ιουλίου 2022, υπό την αιγίδα του ΓΕΕΘΑ οργανώθηκε από τη Σχολή Εθνικής Άμυνας και διεξήχθη στο Αμφιθέατρο «ΕΠΙΣΜΗΝΑΓΟΣ (Ι) ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΜΠΕΡΟΣ» του ΓΕΕΘΑ στο Στρατόπεδο «ΠΑΠΑΓΟΥ», το Σεμινάριο Ενημέρωσης Νεοπροαχθέντων Ανωτάτων Αξιωματικών, το οποίο παρακολούθησαν ογδόντα οκτώ (83) Ανώτατοι Αξιωματικοί βαθμού Ταξίαρχου-Αρχιπλοίαρχου και των τριών κλάδων των Ενόπλων Δυνάμεων.

Κατά την έναρξη του σεμιναρίου ο Διοικητής της Σχολής Αντιστράτηγος Αναστάσιος Σπανός καλωσόρισε τους Ανώτατους Αξιωματικούς και τους συνεχάρη για την προαγωγή τους.

Οι θεματικές ενότητες του σεμιναρίου περιλάμβαναν θέματα σχετικά με:

- α. Προτεραιότητες Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής και σχέσεις Ελλάδος με διάφορες χώρες.
- β. Αντιμετώπιση και Διαχείριση Κρίσεων σε Στρατηγικό Επίπεδο Εθνικών θεμάτων, διαχείριση θεμάτων στο πλαίσιο NATO και ΕΕ, καθώς και διαχείριση ΜΜΕ.
- γ. Διεθνές, ανθρωπιστικό και δίκαιο του πολέμου.
- δ. Οικονομικά θέματα άμυνας και ΕΔ.

Ειδικότερα, θέματα που αφορούσαν τους κλάδους ΣΞ, ΠΝ και ΠΑ παρουσιάστηκαν από τους Αρχηγούς ή Υπαρχηγούς των ΓΕ, αντίστοιχα.

Ως ομιλητές – διαλέκτες του σεμιναρίου ορίστηκαν επιτελείς του ΓΕΕΘΑ, Διευθυντές Διευθύνσεων του ΥΠΕΞ, καθώς και διακεκριμένοι καθηγητές ΑΕΙ.

Κατά τη διάρκεια του σεμιναρίου, τηρήθηκαν όλα τα ενδεδειγμένα μέτρα αποφυγής της πανδημίας COVID - 19.



(Φωτογραφίες Τμήμα Δημοσίων Σχέσεων ΣΕΘΑ)



## ΟΡΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ

### ΕΠΙΔΙΩΞΕΙΣ:

Επιδίωξη της ΣΕΘΑ από την εξαμηνιαία επανέκδοση της «ΑΘΗΝΑ» αποτελεί η ενίσχυση του δι-αλόγου μέσα από τις σελίδες της επιθεώρησης για θέματα που αφορούν στην εθνική άμυνα και ασφάλεια.

Εκτός από άρθρα, εργασίες και δοκίμια είναι ευπρόσδεκτη και η κριτική επί του περιεχομένου της και φυσικά η κατάθεση ιδεών για τη βελτίωση της. Προσδοκούμε η επανέκδοση να αναδείξει τον χαρακτήρα «αγοράς» ώστε όλοι να μπορούν βουλευόμενοι να συνεισφέρουν.

### ΣΤΗΝ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΣΕΘΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΟΝΤΑΙ:

- Επιστημονικές εργασίες και διαλέξεις
- Πρακτικά Ημερίδων που διοργανώνει.
- Εκπαιδευτικές και λοιπές δραστηριότητες της Σχολής
- Δε δημοσιεύονται εργασίες που περιέχουν διαβαθμισμένες πληροφορίες, που δεν τεκμηριώνονται το περιεχόμενό τους, ή περιέχουν εκφράσεις, που δε συνάδουν με το ήθος και το πνεύμα της Σχολής.
- Οι δημοσιευμένες εργασίες και άρθρα εκφράζουν τον συντάκτη και δεν απηχούν απαραίτητα τις απόψεις της Σχολής.

### ΟΡΟΙ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗΣ:

- Τα κείμενα και τα άρθρα δε πρέπει να υπερβαίνουν τις 4000 λέξεις και πρέπει να περιλαμβάνουν επιστημονική τεκμηρίωση-βιβλιογραφία, ενώ πρέπει να υποβάλλονται ηλεκτρονικά σε μορφές.doc, pdf.
- Οι βιβλιογραφικές σημειώσεις πρέπει να έχουν ενιαία αρίθμηση, να ευρίσκονται στο τέλος του άρθρου και να δίνονται ως εξής: Για βιβλία-μονογραφίες: Ονοματεπώνυμο συγγραφέα, τίτλος βιβλίου και υπότιτλος, πόλη έκδοσης, εκδοτικός οίκος, έτος έκδοσης, σελίδες. πχ.: John Keegan, Η Ιστορία του Πολέμου, Αθήνα, εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη - Νέα Σύνορα, 1997, σελ.3-12. Για άρθρα-μελέτες: Ονοματεπώνυμο συγγραφέα, τίτλος άρθρου εντός εισαγωγικών, περιοδικό, αριθμό τεύχους, χρονολογία, σελίδες, πχ.: Ελευθερία Μαντά, «Η νέα Ιταλική Ostpolitik και η στρατηγική θέση της Αλβανίας», Γεωπολιτική, τ.11, Οκτώβριος 2000, σελ.35-42.
- Οι εργασίες όταν απαιτείται πρέπει να συνοδεύονται από τους σχετικούς χάρτες και τα σχεδιαγράμματα, μαζί με υπότιτλους. Φωτογραφίες δημοσιεύονται μόνο εάν το περιεχόμενό τους κρίνεται αναγκαίο για την πληρέστερη ενημέρωση του αναγνώστη.
- Η οποιαδήποτε συνεργασία πρέπει να παραδίδεται σε ηλεκτρονική μορφή καθώς και σε δύο τυπωμένα αντίγραφα, e-mail: [res3@hndc.mil.gr](mailto:res3@hndc.mil.gr).

Υποβολή για δημοσίευση μπορεί να γίνει οποτεδήποτε. Το περιοδικό εκδίδεται δύο φορές το χρόνο.

Σχόλια, προτάσεις και κριτική επί άρθρων υποβάλλονται στο e-mail: [res3@hndc.mil.gr](mailto:res3@hndc.mil.gr). Συντακτική ομάδα επιλέγει περί της περαιτέρω δημοσίευσης των.

ISSN: 2294-991X (έντυπη)  
2291-9928 (ηλεκτρονική)